

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almenyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:
<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>
Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

BISKOP
NICOLAI EDINGER BALLE

*Impendit vitam recto, non fortior alter,
mitior aut, vindex religionis erat.*

Af

L. KOCH.

KJØBENHAVN.
FORLAGT AF G. E. C. GAD.
TRYKT HOS NIELSEN & LYDICKE.
1876.

Anledningen til at jeg er kommen til at beskæftige mig med biskop Balles historie, er den lighed, der findes mellem den stærke reformbevægelse i slutningen af forrige århundrede og vor egen urolige tid. Ingen vil miskende, at bevægelsen i vor tid går dybere og har bedre udsigt til at frembringe resultater; men enhver vil også blive slået og ofte forbavset over overensstemmelsen, selv i enkeltheder, og erkende, at historien ej blot bør læses, men at der er noget at lære af den. Læserne af denne bog ville på mange steder finde træk, der stille dem vore egne dages brændende spørgsmål for øje. Dog håber jeg, selv om jeg med forkærlighed skulde have fremhævet sligt, at have givet et sandt og objektivt billede både af den trofaste stridsmand for evangelisk kristendom og af den underlige tid, hvori han levede. Andet formål har jeg ikke havt, og det skulde gøre mig ondt, om der fandtes nogen »tendens« i bogen, med mindre man vil kalde det så, at dette lille afsnit af kirkens historie er betragtet fra et kristeligt og fra et luthersk-evangelisk standpunkt; ti det skulde visselig gøre mig endnu mere ondt, hvis ikke læserne fandt den tendens.

Med tak må jeg nævne de mænd, der have ydet mig understøttelse ved arbejdet. Biskop Martensen har givet mig adgang til Sællands bispearkiv; jeg må kun beklage, at jeg ikke kunde blive længe nok i København til at benytte det som jeg, gerne vilde. — Pastor Balle i Aversie,

biskoppens sønnesøn, har meddelt mig mange hidtil ukendte efterretninger om biskoppens private liv, således som de endnu bevaredes i familiens tradition. Pastor Imm. Barfod i Våbensted har både stillet sit bibliotek til min rådighed og på anden måde været mig til hjælp ved sit store kendskab til personalhistorien. Min broder, stud. philol. J. B. Koch, har havt megen ulejlighed med at skaffe mig bøger fra de københavnske biblioteker.

Bogen viser, hvilke kilder der ere blevne benyttede. At et og andet er bleven oversat, som jeg burde have kendt, tør vel anses for uundgåeligt, når en forfatter har så utilstrækkelig og vanskelig adgang til alle samlinger, som tilfældet er i en provinsby. Særlig må jeg nævne J. Møllers Balles levnet, der ved sin samtidighed al tid må blive en hovedkilde, der oplyser meget, som nu vanskelig findes noget andet sted; endvidere Helvegs kirkehistorie og N. M. Petersens literaturhistorie.

I henvisningerne er der brugt en del forkortelser. Foruden de let forståelige, betyder J. M.: Jens Møller, Balles levnet, 1817; B. A.: Bispearkivet. En del af de derfra hentede skrivelser ville senere blive trykte i „Kirkehistoriske samlinger“, formentlig i bindet for 1876.

Nykøbing p. F. i februar 1876.

1. Barndom og studieår.

Slægten Balle nedstammer fra en mand, der stod ved Kristian IV's livregiment under krigen i Tyskland, eller som under denne sluttede sig til den danske hær og fulgte her ind med den. Den første, der bar navnet Balle, hed Peder Hansen og skal have været rytter i krigen mod Sverrig 1657—60. Han må altså have været en søn af den først nævnte og har uden tvivl sit tilnavn fra landsbyen Balle i Jylland. Om Peder Hansen Balle fortælles det, at han i en fægtning i Skåne blev afskåret fra sin afdeling af fjendtligt rytteri; men han slog sig igennem og svømmede med sin hest lykkeligt over til Sælland. Biskop Balle skal endnu have ejet hans hjælm. Noget for familien mærkeligt må der have været ved ham, siden både biskoppen og hans søster Karen have opkaldt en søn efter ham. Heller ikke synes slægtens krigerske traditioner at være blevne udslukkede; thi af de fire af biskoppens sønner, som bleve voksne, blev de tre officerer. Om Peder Hansen Balles børn vides intet; den næste, der kendes, biskoppens bedstefader, Peder Sørensen Balle, var handelsmand i København. Hans søn var Søren Pedersen Balle, der er født i København d. 19. august 1715. Hans moder hed Mette Hegelund.

I året 1735, altså i en alder af 20 år, kom han i Nakskov skole, hvor han gik i 5 år. Han blev da student og tog philosophicum og baccalaureusgraden, men blev allerede 1741 skoleholder i Vestenskov ved Nakskov med exspektance på degnekaldet, som han fik det næste år. Samme år, d. 1. oktbr., ægtede han Margrethe Dorothea Mundt¹⁾.

Hendes fader, Kristian Mundt, var en ret mærkelig mand. Han havde fra sin ungdom af været et uroligt hoved; først vilde han være prokurator og fik 1718 bevilling til at gå i rette som sådan; men samme år ansattes han som degn i Vestenskov. I de første år syntes han at have forbedret sig, studerede flittigt og stod i et godt forhold til sin hæderlige præst, mag. Nicolay Edinger. Men 1723 begyndte han på adskilligt skriveri og troede sig på forskellig måde forurettiget. Dertil kom så religiøst sværmeri, og han begyndte at vise sig ulydig mod sin præst. D. 31 juli 1724 nedsattes der provsteret over ham i Græshave kirke. Der var mange klagepunkter, men det værste var, at han forkastede absolutionen ved skriftemålet. Provsteretten oplyste derom bl. a. følgende: „På anden pintsedag, da der i Vestenskov kirke var konfitter, var og degnens hustru deriblandt. Mag. Edinger mente, degnen skulde og komme til skrifte; men han kom ikke. Præsten spurgte ham, om han ikke imorgen vilde med sin kone til herrens bord. Han svarede: Jo! jeg går til Guds bord, men ikke til skrifte. Mag. svarede: Hvad er det for nyt, I fanger an? Degnen svarede: Hvo har givet hannem magt at forlade synder? Svar: Gud har sat mig! Degnen svarede:

¹⁾ Efterretningerne om Søren Balle og hans fader skyldes især et nyt testamente, som han har givet sin „søn Nicolay Edinger Sørensen Balle, som begyndte at læse i det d. 16. septbr. 1748 udi sin alders fjerde år“. På Bindet har han skrevet en del efterretninger om sig og sin slægt. Bogen tilhører nu pastor Balle i Aversie.

Det er løgn! I har ingen magt uden den, I tager eder selv; jeg er vis på, min dåbes pagt står fast, og jeg har mine synders forladelse hos Gud — hvortil er da eders forladelse mig tjenlig? Skriftestolen er Satans kapel, den skal snart komme bort, og I ere de præster, profeterne have spået om.“ Medens præsten skriftede de ældre af menighedens medlemmer, havde han end videre talt i samme tone med de unge, som han imidlertid skulde katekisere med. Sagens udfald blev, at Mundt 1724 suspenderedes og det følgende år afsattes¹⁾. Han drog til København, hvor han kom i stor elendighed og døde på pesthuset. — I året 1716 havde han giftet sig med Karen Jakobsdatter Storm, og deres datter, Margrete Dorotea blev født i jan. 1719. Formodentlig har mag. Edinger efter faderens ulykke taget sig af hende, i det mindste boede hun i præstegården, da hun blev gift med degnen.

De synes at have levet lykkeligt sammen og at have været almindelig agtede og ansete folk. Biskop Balle giver sin fader det vidnesbyrd, at han var en duelig mand, hvis gaver langt overgik den snevre kreds, hvori han var indskrænket²⁾. Også synes de at have været ret velstående, i det mindste havde konen efter en optegnelse i Nakskov kirkebog som enke „en så ønskelig god velstand i det legemlige, at ganske få ægtefolk der i byen sad i den stand“. Tør man slutte af listen over deres ældste søns faddere i kirkebogen, må de også have haft deres omgang mellem Nakskovs og omegnens ansete familier. — Biskop Balle omtaler sin moder med stor kærlighed. Efter hende, plejede han at sige, har jeg arvet den godmodighed, man kærligen tillægger mig,

¹⁾ Rhodes Lolland-Falsters historie. Kbhvn. 1776, s. 290 ff. Helveg, Den danske kirkehist. efter reform. L., s. 571 ff.

²⁾ Balles autobiografi ved hans bispevielse 1783.

men tillige det stærke hang til melankoli, mod hvilket jeg dagligen må kæmpe¹⁾. Det var heller ikke så underligt, at hun kunde blive tungsindig. I sin barndom har hun sagtens kun set elendighed. Faderen var med al sin stridighed dog en usædvanlig begavet mand, og som sagen imod ham nok som viser, kendte han ikke til frygt. Desto sørgeligere har det været at se ham synke dybere og dybere. Nu kom hun som gift til selv at bo i det hus, hvorfra hendes fader var bleven ud-drevet. — Man kan fristes til at tænke, at et barndoms-indtryk kan have været medvirkende, når Balle så tidt udtaler sig mod absolutionen ved skriftemålet. Han har jo vidst, hvor store ulykker den havde bragt over hans moders slægt.

Året efter sit giftermål fødte Margrethe Dorothea en dødfødt søn. Den næste søn blev født d. 12. oktober 1744 kl. 2 om eftermiddagen og døbt d. 19. oktober. Han fik navnet Nicolai Edinger²⁾ efter præsten, der stod fadder til ham; kapellanen forrettede dåben. Da hans fader det år sluttede sin kirkebog, skrev han: „Religionis amor Sacro Lavamine purgat, sustentat homines, tandem ad astra ducit.“ Margrete Dorotea fødte endnu fire døtre, af hvilke de to døde som små, én, Karen, vides at være bleven voksen. Hun var først gift med en snedkermester Raun, siden med en birkedommer Friis og havde med den første mand 9, med den anden 4 børn. Søren Balles yngste datter, Mette Margrete, født 1752, levede endnu, da moderen døde 1762.

Balle har selv i anledning af slaget på reden 1801 udtalt, at han i sin barndom havde lyst til at blive

1) Jens Møller, Balles levnet, s. 19.

2) Faderen skriver i det omtalte nye testamente: N. E. Sørensen Balle. Navnet Sørensen har han aldrig brugt. Børn døbttes den gang kun med fornavnet.

søofficer. Men enten det kun har været et drengemandfald eller forældrene have været derimod, så blev han, da han var 11 år gammel, sat i Nakskov skole. Rektor Heilmann kendte ham værdig til øverste plads i anden klasse¹⁾. Denne klasses lærer, Borrebye, tog sig kærligt af ham, og han gik skolen igennem til øverste klasse. I denne tid underholdt hans fader bestandig en latinsk brevveksling med ham. Da imidlertid Nakskov skole led ved hyppige forandringer af lærere, tænkte faderen på at flytte ham til Slagelse, hvis skole lokkede fattige disciple til sig ved sine rige stipendier, og som desuden under den dygtige latiner, rektor Rhuds ledelse havde nået et vist ry, uagtet den ikke skal have udmærket sig ved nogen god disciplin²⁾. Søren Balle oplevede dog ikke, at sønnen drog bort; han døde nemlig 1758. Men samme år blev dog hans plan udført, og med 7 $\frac{1}{2}$ rd. i lommen og et godt testimonium fra Nakskov drog Balle til Slagelse. En skipper, Dardarel, tog ham gratis med til Nyborg, hvorfra han satte over til Korsør og på sin fod gik til Slagelse. Her blev han overhørt af rektoren, der tilkendte ham plads ovenfor 7 andre i den øverste klasse. Og nu levede han på samme måde som så mange andre fattige disciple af den godgørenhed, borgerne for Guds skyld viste dem. Han har selv bevaret navnene paa sine velgørere: Hausbild, Strande, Wildgård, Wahl, Hochland, ligesom han også imellem skolens lærere nævner konrektor Borch, der lærte ham så godt Hebraisk, at han kunde undervise sine meddisciple. For at opsamle tilstrækkelig stipendier blev han i Slagelse

¹⁾ B.'s autobiogr. ved bispeordinationen. J. Møller, Balles levnet, 1817. J. M. har desuden kendt en kort håndskreven autobiografi, forf. 1812 i anledning af B.'s udnævnelse til Kmd. af Db.

²⁾ J. Møller, s. 10.

til 1762, da han 18 år gammel dimitteredes til universitetet og ved artium fik lutter gode karakterer, også for historie, hvilket den gang var usædvanligt, da den foretoges slet i skolerne. Samme år, formodentlig før han tog til København, besøgte han sin moder i Nakskov, hvor hun levede med to døtre. Den ældste, Karen, var 14 år gammel og kom da ud at tjene, den yngste, Mette Margrete, var 10 år gammel. Det var sidste gang, han så sin moder, hvem han endnu som gammel mand omtalte med den største kærlighed; den 15. oktober s. å. aflivede hun sig i et anfald af tungsindighed ¹⁾).

Otte måneder efter artium tog Balle filosofisk eksamen med bedste karakter og blev altså baccalaureus. Han begyndte nu at studere teologi. Det teologiske fakultet bestod den gang af dr. Peder Holm, dr. Rosenstand Goiske og Joh. Otto Bang. Biskop Harboe, der i embeds medfør var tredie professor, læste ikke selv, men holdt, som det udtrykkelig var biskoppen tilladt ²⁾), en amanuensis, regensprovst, mag. Schøning. Bang, der aldrig havde stået i nogen synderlig anseelse ved universitetet, døde 1764, medens Balle endnu var student, og erstattedes af dr. Johann Andreas Cramer. Fakultetet var således ingenlunde dårlig besat, og i de tre mænd, Holm, R. Goiske og Cramer, ydede det et billede på begyndelsen af den åndelige brydning, som karakteriserer slutningen af århundredet.

Holm var en hæderlig og retsindig mand, stiv ortodox holdt han på hver tøddel af den gamle lutherske teologi. Han var en nidkær administrator for regensen

¹⁾ Efter en vedtegning af provst Dorph i Nakskov kirkebog. J. Møller angiver fejlagtig hendes dødsår til 1765.

²⁾ Ved universitetsfundatsen 31. Marts 1732, Ussing, Kirkeforfatning II, s. 318.

og andre stipendier, der stod under ham, fast overbevist om deres fundatsers ubrydelighed, og da der under Guldbergs ministerium blev rokket ved denne, satte den gamle mand sig stivsindet til modværge; ti frygt kendte han ikke. Han beskyldtes for fremfor alt at kræve af studenterne, at de kunde hans kollegium uden ad, samt kun at ville give dem stipendier, der gik på hans forelæsninger. Tauber, siden rektor i Horsens, Odense og Roskilde, havde af prokansler Pontoppidan fået løfte om kommunitetet. Men da Pontoppidan døde, inden løftet blev opfyldt, gik han til Holm og bad ham derom, men fik til svar: „Man skulde gå på mans kollegier, så kunde man lige så snart hjælpe Dem som nogen anden“¹⁾. At de mænd, der begyndte at gå fremad i retning af den nye oplysning, ikke kunde bruge ham, er en selvfølge. Bastholm mener, at hans forelæsninger indeholdt flere ord end tanker, Tauber kalder dem ligeledes tomme og indholdsløse, og han lader hånt om de studenter, der hørte dem, og kalder dem Holms æg, hvilke han udrugede og udklækkede for siden at føde dem med stipendier.

Medens Holm forskanset i sin dogmatiks stærke borg ikke mente at behøve at ænse det frembrydende fritænkeri, indlod hans kollega, Rosenstand Goiske, sig i kamp dermed. Hans vigtigste skrift er „Billige tanker over ubilligt fritænkeri“, 1753²⁾, hvorved han vilde flytte striden over fra den lærde teologiske verden og ud i det store publikum. Derfor blev det skrevet på Dansk og i begyndelsen udgivet som et ugeblad. Forsøget mislykkedes, han kunde ikke rive sig løs fra systemet og dets sprog, men det er mærkeligt som det første skridt

1) Steenstrup, Dansk mndsskr. 1865, I, s. 86. (Uddrag af Taubers dagbøger.)

2) N. M. Petersens literaturhist., V, a, s. 165.

på den apologetiske bane, ind på hvilken teologien snart skulde tvinges ved omstændighedernes magt. Den gang beundrede man dog hans forfinede og nøjagtige udtryksmåde og at han forstod så tydelig i modersmålet at opløse hver slutning, hvor indesluttet den end lå som en kerne i sin faste skal, til alle sine bestanddele¹⁾. Bastholm har ham at takke for, at han blev kristendommen tro, så at han, der havde været bevæget af mange tvivl, da han tog sin embedseksamen, var fuldkommen overbevist om Jesu læres sandhed. Tauber roser vel hans filosofiske skarphed, men finder, at det var dårlig bevendt med hans exegese. Her havde han de styggeste fordomme, troede alle rabinske indfald, vokalpunkternes lige alder med bogstaverne, bifaldt det bekendte mundheld: nullam esse literam, a qva non pendeant montes, og søgte og fandt følgelig også emfasis i partikler, præpositioner og sammensatte verber. Ofte forklarede han et sted anderledes på de exegetiske end på de dogmatiske forelæsninger, naturligvis fordi han på de sidste fulgte traditionen.

Cramer blev, som alt omtalt, først professor 1765, kort før Balle tog attestats. Han var en Tysker, som Klopstock foranledigede indkaldt, og havde været hofpræst siden 1754. Da han under Struensee talte frimodigt om hoffets usædelighed, fik han sin afsked og blev siden superintendent, først i Lübeck, dernæst i Kiel. Cramer var en mand, der havde forstand på poesi — det var ham, der ved sin anmeldelse i „Nordische Aufseher“ bidrog meget til den opsigst, Tullins „Majdag“ gjorde²⁾. Som teolog holdt han sig til kirkehistorien og exegesen, altså de discipliner, som vare i færd med at tage luven fra dogmatiken, og hans klare og elegante

¹⁾ J. M., s. 16.

²⁾ N. M. Petersen, V, b, s. 194.

foredrag vakte stor beundring. Men Cramer var ikke blot en dygtig professor, men en mand med en fast villie og uforfærdet sjæl. Det er alt omtalt, hvorledes han sagde hoffet sandheden, endnu medens Struensee stod ved magten. De andre ventede, til han var falden. Han nød også stor agtelse; selv Kristian VII's opdrager, den rå og hovmodige grev Ditlev Reventlow, der ellers talte ondt om alle andre præster, gjorde en undtagelse med Cramer.

Balle nævner selv dr. Holm som et redskab i Guds hånd til at anlægge den plan, efter hvilken han er gået frem til lærdom og hæder¹⁾. Men ellers vides intet om hans studier. At han er bleven anset for en lovende student kan sluttes af de rigelige stipendier, der blev ham til del. Biskop Harboe skaffede ham stipendium Clementinum og reddede ham derved fra at måtte forlade universitetet efter philosophicum. Senere gav prokansler Pontoppidan ham kommunitetet, Holm Rostgårds og Rosborgs stipendium og regensen. Han synes således ubekymret for udkommet at have kunnet fortsætte sine studier, indtil han 1765, 21 år gammel, tog teologisk embedseksamen med karakteren *laudabilis cum distinctione*. Året efter holdt han dimisprædiken over salme 73, 28: „Men det er mig godt, at Gud er mig nær. Jeg har sat mit håb til den herre herre! at jeg kan fortælle alle dine gerninger.“ Holm og Cramer vare censorer, og han fik samme karakter som ved eksamen. Samme år holdt han en latinsk disputats i regenskirken, hvor dr. Holm blev så indtaget af hans gode latin, at han skaffede ham det rosenkrandske og det vinstrupresenske stipendium til en udenlandsrejse.

I efteråret drog da Balle til Leipzig. Den mand, der især gjorde denne bys universitet berømt, var Joh.

¹⁾ Autobiografien.

Aug. Ernesti. Han hører til de mænd, som uden hverken at vide det eller ville det, udhulede grunden under kirkelæren, navnlig ved sin skriftfortolkning, i det han vilde fortolke skriften efter rent filologiske grundsætninger ligesom ethvert andet værk af oldtidens litteratur. Men han tænkte ingenlunde på at omstyrte dogmet om inspirationen eller at omarbejde det således, at det kunde give plads for hans egne grundsætninger, i det højeste søgte han at mildne dets hårdhed. Balle udtaler i autobiografien sin tak for, hvad han skylder den lærde Ernesti, og denne har sikkert også været en mand, hos hvem der var noget at lære. Næst Ernesti sluttede han sig især til den fromme Gellert. Han hørte ham over moral og deltog i hans praktiske øvelser, hvorved han erhvervede sig så stor færdighed i det tyske sprog, at han siden kunde prædike, tale og skrive lige så godt på Tysk som på Dansk. — Imellem studenterne i Leipzig var der den gang et ungt menneske, 5 år yngre end Balle, men hvis navn snart skulde overstråle alle andre i Tyskland: Goethe tilbragte her sine første studenterår fra 1765 til september 1768. Han har altså været der to år sammen med Balle; men deres veje have formodentlig været lige så forskellige, som de selv vare, og ere de mødtes, have de sikkert ikke fundet behag i hinanden. Også Jerusalem, der siden ved sit selvmord ydede stof til Werthers Leiden, studerede den gang i Leipzig. — Balle synes at have vakt sine læreres opmærksomhed; ti Ernesti opfordrede ham til at studere til et professorat, og da han havde skrevet en afhandling „de præcipuis causis errorum in religione, Lips. 1768“, tilbød han ham magistergraden i Leipzig. Men Balle havde sendt dr. Holm et eksemplar af afhandlingen, og han bevægede det københavnske konsistorium til på grund af denne at tildele ham værdigheden ved vort eget universitet. Han begyndte da straks i Leipzig at

holde både latinske og tyske forelæsninger over kirkehistorie og patristik. I 1768 gjorde han et besøg i Halle, hvor han blev bekendt med den senere så berømte Semler¹⁾, og i foråret 1769 forlod han Leipzig.

Overkammerherre grev Reventlow havde nemlig anmodet dr. Cramer om at skaffe en duelig tysk hovmester til hans to sønner. Cramer skrev til Gellert, og denne svarede, at han blandt de tyske studenter i Leipzig ingen kendte, der i enhver henseende var så duelig som den danske mag. Balle. Da Cramer føjede sin anbefaling til, og Reventlow således havde fået to tyske anbefalinger for Balle, så han igennem fingre med den mangel ved ham, at han var dansk født. Inden han tiltraadte sin hovmestervirksomhed, opholdt han sig en kort tid i København. Den sidste dato i stambogen fra Leipzig er d. 5. marts og allerede d. 8. er der skrevet i den i København. Her blev han til i juli måned. I de sidste dage gjorde han et besøg hos pastor Otto Grundtvig i Vallekilde, med hvis datter han siden blev gift, og med hvem han vist nok den gang allerede var forlovet.

Endnu i 1769 finde vi ham med hans to grever i Göttingen. De anseteste teologiske professorer her vare Michaelis og Waich. Den første var det samme for det gamle testaments vedkommende som Ernesti for det nye.

¹⁾ Dette ses af hans stambog, der ejes af hans sønnesøn, past. Balle i Aversie. J. Møller formoder, at han har holdt sit besøg i Leipzig hemmeligt, fordi dette universitets rettroenhed navnlig i Holms øjne var mistænkelig (s. 23). Der findes i stambogen en fransk sentens underskrevet: I. L. Brabrand og dateret: Paris le 3. avril 1768. Tør man deraf slutte, at Balle har gjort et besøg i Paris? Den 15. marts og den 5. april er der skrevet i stambogen i Leipzig, så en rejse til Paris er kun lidet sandsynlig. Besøget i Halle har rimeligvis været fra maj til oktober.

Men til ham har Balle ikke stået i noget nærmere forhold, om han end hørte hans forelæsninger. Nærmere knyttede han sig til kirkehistorikeren C. W. F. Walch, der nærrede hans interesse for denne videnskab, som i grunden al tid var ham den kære side af teologien. Men også andre lærere har han hørt, som den berømte filolog Heyne. Det har formodentlig været hans hovmesterembede, der gav ham anledning til så spredte studier, at han hørte forelæsninger over matematik, romerret, historie, filosofi, literaturhistorie. Desforuden var han medarbejder af tidsskriftet „Det filologiske bibliotek“¹⁾, der for en stor del blev skrevet af danske studerende. I Göttingen lå nemlig sammen med Balle Lor. Ancher, Cl. Fr. Hornemann, Herrmann Treschow og Fr. G. Sporon, der alle med undtagelse af den sidste siden bleve professorer ved Københavns universitet. Også i Göttingen vakte Balle opmærksomhed, og der blev ham tilbudt en plads som repetent i det teologiske seminarium med 200 rd. årlig løn og løfte om et professorat. Han var til sinds at modtage dette tilbud og havde allerede underrettet grev Reventlow om, at han ønskede at opgive sit hovmesterembede. Men da han som dansk stipendiarius skrev hjem for at få tilladelse til at træde i Göttingeruniversitetets tjeneste, fik han det svar, at man ventede ham tilbage til hans fædreland, der havde nærmest fordring på hans ævner, og der tilbødes ham et dekanat på kommunitetet og Borchs kollegium, en stilling, der nok kunde opveje den, han kunde få i Göttingen. Han drog da i efteråret 1770²⁾ hjem for aldrig mere at forlade Danmark.

1) Biografien i Lohdes samlinger.

2) Alle stambogsbladene fra Göttingen ere fra oktbr. og novbr. 1770, det sidste fra d. 18. novbr.

Disse ere de tarvelige efterretninger om Balles studeringer. De meddele de udvortes fakta, men så godt som intet om hans udvikling. En tradition siger, at han i Göttingen har kæmpet med tvivl og samvittigheds-skrupler, og underligt skulde det da også have været, om det ikke i den gærende tid havde gæret i en dygtig ung teologs hjærte. Det kan allerede have været vanskeligt nok at forene den teologi, han lærte at kende i Tyskland, med den, der endnu herskede hjemme. Men dertil kommer, at der udenfor teologien opstod mange nye og besynderlige meninger, mange tanker, som aldrig før vare tænkte, og længsler, der ikke hidtil havde forstyrret noget menneskes fred. Det var Sturm und Drang-perioden, som den kaldes i Tyskland, der begyndte at melde sig, og Balle har vel også fået sin del af dens uro. Som mand kom Balle til at stå i opposition mod den tilsvarende bevægelse her hjemme. Men der er næppe noget ungt menneske, især når han er begavet og dygtig, som ikke til en tid har ladet sig henrive af, hvad der rørte sig hos hans jævnaldrende, selv om han siden er trådt i den skarpeste modsætning dertil. Noget bestemt om, hvori hin sjælekamp i Göttingen har bestået, lader sig dog nu næppe oplyse ¹⁾.

¹⁾ Hele afsnittet om B.'s universitetsliv i Tyskland er i det væsentlige en forkortet gengivelse af J. M., s. 20—57. Her findes en hel del mere om tilstanden ved de tyske universiteter, men næppe noget, der kaster klarere lys over B.'s liv.

2. Præst og professor.

I året 1770 kom Balle altså hjem fra Göttingen og modtog den plads, der var ham lovet. Han begyndte straks på Borchs kollegium at holde forelæsninger over kirkehistorie, og blandt de ni tilhørere ved denne hans første forelæsning, over hvilke der er optegnet en liste i stambogen, var også N. D. Riegels, der siden blev hans bitre fjende. Han vandt også den gang Luxdorfs, Suhms og frem for alle Guldbergs venskab. Men hans ophold i København blev kun kort, hans kæreste overtalte ham til at søge et præsteembede ¹⁾, og 1771 udnævntes han til sognepræst for Kettrup og Gættrup menigheder i Ålborg stift. Samme dag havde enkedronningen på Guldbergs tilskyndelse udnævnt ham til hovmester for sine pager, et embede, som han nu måtte frabede sig. Dog foranledigede Guldberg, at han inden sin afrejse kom til at prædike for enkedronningen og arveprinsen på Fredensborg, hvorved han erhvervede sig begges gunst, som han siden bestandig beholdt. Det var efter hans egne ord arveprinsen, som siden blev hans varmeste talsmand hos kongen og foranledigede al hans befordring ²⁾. Den 21. avgust 1771 ordinerede biskop Brorson ham i Ålborg. Hans ordinationsprædiken blev udgivet under titel af „En evangelisk lærers pligter og egenskaber“ (tekst 2 Tim. 2, 15). „Kritisk journal“ finder, at den fortjener at læses af alle dem, som stunde efter et læreembede i

¹⁾ Denne grund anføres i Taubers dagbøger og er vist nok rigtigere end den af J. M. anførte, at han forlod hovedstaden misfornøjet med Struensees „usædelige ministerium“. I det mindste vilde han siden gerne have vendt tilbage under dette.

²⁾ J. M. s. 60 efter autobiografien af 1812.

kirken og ønske at underrettes om de egenskaber og pligter, man fordrer af dem som evangeliske lærere. Men at give denne underretning synes usægtelig nærmere at være den ordinerendes end den ordineredes sag. At holde en sådan prædiken på sin ordinationsdag vidner nok om en stor selvtillid hos en 27årig kandidat, og bebrejdelser for en sådan selvtillid rettes også oftere mod Balle. — Den 8. oktober samme år ægtede han Frederikke Severine Grundtvig, en datter af præsten Otto Grundtvig i Vallekilde. Det var et dobbelt bryllup, i det brudens søster, Anna Katrine, tillige viedes til Hans Chr. From, residerende kapellan til Sønder sogn i Viborg. Brudens brødre, Jørgen Gr., præst på Sejro og Joh. Gr., præst til Odden, vare forlovere. En tredje broder, Chr. Gr., forrettede tjenesten som degn for Vallekilde og Hørve, og den gamle fader holdt selv brudevielsen. Talens tekst var salme 37, 25¹⁾.

Balle blev kun kort i Kettrup. Selv siger han, at han forrettede sit arbejde i et år under megen Guds velsignelse hos sine tvende menigheder, som have rigelig lønnet hans flid efter bedste ævne og skaffet ham stor opmuntring i sit arbejde ved deres redebonne lyst til at høre Guds ord²⁾. Han brugte her ved gudstjenesten efter prædiken at katekisere med ungdommen for at se, hvor meget de kunde huske af prædikenen og fik således lejlighed til kortelig at gentage, hvad før var vidtløftigere forklaret³⁾. — Men Balle følte sig ikke tilfreds i Jylland. Hans hu stod højere end til stille virksomhed i et landsbypræsteembede. Siden skulde han lære at succe derefter. Men den gang længtes han hjem til København og følte sig utilfreds mellem de jyske præster,

¹⁾ Dansk Folkekalender 1871.

²⁾ Autobiogr. ved bispeordinationen.

³⁾ Gudelige taler 1871, forerindringen.

med hvem han skulde omgås som med hestekendere og studeprangere ¹⁾). Som landsbypræst udgav han, foruden sin ordinationstale, 8 „Gudelige taler ved adskillige lejligheder, Ålborg 1771“. De vare dedicerede Juliane Marie med tak for hendes hensigt at gøre ham til sin pagehovmester. Under dedikationen findes følgende bemærkning: „Denne allerunderdanigste tilskrift har jeg ikke villet forandre, uagtet den endnu ikke var trykt, da rygtet medbragte den glædelige tidende om Hds. majestæts ædelmodige og kloge foranstaltninger til landets og kongens frelse. Min pen er ikke sirlig nok skåren til at skildre så stort et foretagende, som frem for mange andre heltebedrifter fortjener at foreviges, med sine rette farver. Heller ikke vilde jeg synes for den ilde tænkende hob kun at passe på bekvemme lejligheder, hvor jeg ved mine lovtaler kunde tilsnige mig en større nåde. Hvad jeg ovenfor har skrevet, det skrev jeg på en tid, da ingen med grund kunde mistænke mig for egennyttigt hykleri, og dermed vil jeg endnu lade det bero, indtil jeg finder mig værdig nok til at berømme en gerning, hvis ros var et formål, på hvilket de største hoveder alene burde forsøge og anvende deres kræfter.“ Men kan han end have ret i, at den ikke kunde mistænkes for at smigre for de mægtige, der hyldede enke-dronningen, medens Struensee var ved magten, så kan han ikke frikendes for at have været med i den store skare, der angreb den mægtige minister — da han var falden. Han holdt og udgav nemlig en prædiken om „de nærmeste årsager, som forvolde religionens foragt tilligemed de deraf flydende skadelige følger, en taksigelsestale på søndag sexagesima for Guds besynderlige forsyn. 1772“. Denne og mange andre lignende

¹⁾ Schebel, Bastholm og Balle, D. mndsskr. 1868, II, s. 252, og Taubers dagbog smstds. 1865, I.

prædikener vare vel fremkaldte ved en befaling om at holde takkegudstjeneste „for den særdeles nådige forsyn og varetægt, Gud så besynderlig i denne tid har ladet se mod Hs. maj. kongen, det kongelige hus og det ganske land“. Men selve talen viser nok som, at der intet har været i påbudet, som stred mod Balles følelse. Det er stærke ord, hvormed han hentyder både til den ulykkelige dronning og til de faldne stormænd: „Dyd og ærbarhed havde man nedstødt fra de dem tilhørende æresæder. Men lasterne havde glimret på tronen og utugt bemægtiget sig de højeste værdigheder. Udlændinger vilde plyndret levningerne af vore forrige skatter, og fremmede havde delet det overblevne bytte imellem hverandre.“ Dommen var dog den gang ikke falden endnu; men reaktionen, som ganske vist i mange henseender var i sin ret, var så stærk, at den rev alle med sig.

Allerede den 20. marts 1772 kaldtes Balle til fjerde teologiske professor ved universitetet og fik således sit ønske opfyldt at komme bort fra det jydsk eksil og tilbage til hovedstaden. Da Gunnerus udarbejdede sin universitetsplan, hvorom straks skal tales nærmere, assisteredes han af Balles ven Tauber, og dennes dagbøger udvise, hvor gerne Balle vilde have haft et professorat, selv under Struensees regering. Balle avancerede overordentlig hurtigt ved universitetet. 1773 blev han anden professor, da Studsgård forflyttedes til Budolfi menighed i Ålborg, og ved Holms død 1777 blev han primarius theologus. Af hans egne lærere var Holm altså den eneste, han kom til at arbejde sammen med. Men forholdet mellem dem synes ikke at have været rigtig godt. Holm var, som allerede omtalt, en hæderlig og retskaffen mand, men i det mindste på sine gamle dage sær og stiv, og han stillede sig i den skarpeste modsætning til alt det nye, der nu kom frem, deriblandt også Guldbergs reformer, som understøttedes af Balle. Det

er også muligt, at Holm nærede mistanke til sin unge kollegas rettroenhed. I anledning af arveprinsens formæling 1774 var der stor doktorpromotion. Balle disputerede over en afhandling „De imagine dei secundum scripturam“, om hvilken prof. Hübner, som opponerede ex auditorio, bemærkede, at forfatteren havde forset sig imod sine opponenter ved at skrive en fejlfri afhandling. Men dr. Holm nægtede at forrette kreationen, hvorved han fremkaldte en stor forlegenhed, da hverken biskop Harboe eller nogen af de det forrige år kaldede professorer, H. Treschow og L. Ancher, vare doktorer. Rygtet påstod, at Holm havde sagt om Balle: „Jeg vil ikke lægge min hånd på den kætter!“ Hvorledes det end forholdt sig, måtte biskop Hagerup fra Ribe, der netop havde forladt sit embede for at tiltræde bispestolen i Bergen, gøre et ophold i København for at forrette promotionen ¹⁾).

Det var bevægede tider for universitetet, da Balle kaldtes til lærer ved det. Struensees regering havde også her skaffet luft for det gæringsstof, der var sammenhobet, og som snart skulde sprænge så mange gamle former. Hvad universitetet angår, blev som bekendt biskop Gunnerus kaldet ned fra Trondhjem for at udarbejde en plan til dets omordning. Der overgaves ham et foreløbigt udkast fra regeringen, som omtrent gik ud på universitetets ødelæggelse, i det der allevegne skulde foretages de største indskrænkninger. Således skulde der f. eks. kun være én professor i det teologiske fakultet (Studsgård). Professorernes såkaldte corpora, d. e. jordegodsindtægter, skulde inddrages, og dette erklærede Struensee i en samtale med Gunnerus for en hovedsag. Professorerne skulde sættes på fast løn (200—600 rd.) osv. Udkastet behagede ikke Gunnerus, men han over-

¹⁾ J. M., s. 71.

tog arbejdet, fordi han var overbevist om, at der ellers nok skulde findes en eller anden forløben Tysker, som var villig nok til at gøre det. Efter hans forslag skulde da professorerne vel sættes på en fast pengeløn, men universitetet skulde selv beholde alle sine indtægter. Det teologiske fakultet skulde bestå af 3 professorer og én adjunkt. Balle og Treschow, der nylig var hjemkommen fra England, skulde være professorer, Holm afskediges, Studsgård forflyttes. Professorerne skulde alle læse på Dansk, og der skulde lægges trykte bøger til grund for forelæsningerne. De skulde have lov til at tage betaling for alle deres forelæsninger. Mærkelige ere bestemmelserne om eksamenskommissioner: første og anden eksamen skulle gå ind, men den teologiske og juridiske embedseksamen holdes ved andre mænd: „Es ist niemals zu hoffen, dass alle Professores unpartheiische und zuverlässige Examinatores werden sollen, zumal wenn sie die Collegia gut bezahlt bekommen haben . . . Kurz! ich mache mir gar keine Hoffnung von dem recht blühenden Zustande der kopenhagener Universität, wenn die Examina nicht den Professoren genommen und andern Männern aufgetragen werden.“ Teologisk embedseksamen skal derfor holdes af stiftskonsistorier, d. e. biskoppen og de 7 dueligste præster i stiftet, den juridiske ligeledes af stiftamtmanden med de 7 lærdeste jurister i stiftet ¹⁾.

I december 1771 indleverede Gunnerus sit forslag, men en måned efter var Struensee styrtet, og det fik således ingen praktisk betydning, hvad det dog rimeligvis ikke havde fået alligevel. I det mindste nærede

¹⁾ Om Gunnerus' forslag se Nyerups Universitetsannaler s. 365 ff., hvor det findes i udtog. Endv. Badens Universitetsjournal 1794 og Udtoget af Taubers dagbøger D. madskr. 1865, I, s. 418 ff.

Gunnerus selv efter en samtale med Struensee kun lidet håb om at se sin plan udført. Han var afvejet for meget fra regeringsudkastet. Men mærkeligt er det, hvor mange af Gunnerus's forslag der endnu den dag i dag kræves udførte; det er et bevis på, hvor ensartet menneskenes tankegang er i bevægede tider, selv når der ligger 100 år imellem dem. Ved det lærde skolevæsen nåede Struensee ikke at få rørt; men trykkefrihedsperiodens mange skrifter toge naturligvis også det under behandling. Mærkeligt er især et skrift af J. Baden: „Upartisk undersøgelse om de akademiske examina 1771“¹⁾. Han vil vel, at Latin og Græsk skal fordres af enhver, som kommer til universitetet; men han forsvarer ikke den lange tid, som i skolerne anvendes på disse sprog, eller den metode, der bruges for at lære dem. Det nye testamente må ikke kræves til artium, da dets læsning i grundsproget alene er en syssel for teologer. Heller ikke bør andre end de, der ville studere teologi, lære Hebraisk i skolerne. Foruden de lærde sprog bør en student kunne geografi og historie, især fædrelandets, dets politiske og økonomiske forfatning, ja selv dets rettergangsmåde. Fysik og matematik var det ønskeligt, om skolen kunde give nogen anvisning til. Eksamen over alle fag burde holdes på Dansk og mere ved frie samtaler end ved nøje afpassede spørgsmål og svar. Men især mærkeligt er det, at her udtales ønsket om indførelse af dansk stil. Enhver kandidat burde ved en akademisk eksamen aflægge egne prøver på færdighed i modersmålet ved at opsætte sine tanker over en forelagt materie, fortælle et faktum, sammenskrive et brev osv. Ingen burde desuden komme til akademiet uden at kende vore bedste skribenter og kunne deklamere nogle tirader af dem med smag. Undervisning i teologi

¹⁾ Udtog i Nyerups, De latinske skolers historie s. 249 ff.

og kristendom bør tilkomme kirkens, ikke skolens lærere. Forældre og præster bør se til, at ungdommen får den fornødne kundskab i deres kristendom, og konfirmationen er her eksamen nok. Det er ungdommens forhåbninger og planer, her komme til orde, de samme anskuelser, som inden århundredets udgang skulde gro på en måde, der forskrækkede deres ophavsmænd. Selvfølgelig sympatiserede Guldberg og den kreds, der 1772 kom til magten, ikke med dem i deres helhed. Men dog er det langt fra berettiget simpelt hen at karakterisere tiden fra 1772 til 1784 som en reaktionsperiode. Den var det ingenlunde for det højere undervisningsvæsen. Tvert imod synes Guldberg som hele hans tid at have ventet de største resultater af dets reform. Og i ét mødtes han i det mindste med Baden: ønsket om at drage modersmålet frem og give det en plads i latinskolen.

Det var med universitetet, der gjordes en begyndelse. Allerede d. 6. febr. 1773 tilskrev kancelliet det teologiske fakultet om en del tidnævnelser, med undtagelse af at Holm havde beholdt sit embede de samme, som Günnerus havde foreslået. Studsgård var bleven præst, Treschow og Ancher ansatte som professorer. Men samtidig tilkendegaves det fakultetet, at kongen havde fundet for godt at bestemme, at de, som gik op til teologisk eksamen, kunde opgive forskelligt til de forskellige karakterer, som de attråede. De, som vilde have første karakter, skulde kunne forklare ét af evangelierne og ét af brevene og desuden en vis part af det gamle testament. Til anden karakter udfordredes ét af evangelierne og ét af brevene, til tredje én af det nye testaments bøger, dog dem undtagne, der kun bestå af ét kapitel ¹⁾. Men dette er dog ikke således at forstå, som om der slet intet andet skulde kræves af kandi-

¹⁾ Nyerups universitetsannaler s. 407.

daterne. De skulde alle kende til bibelhistorien (*sacra historia bibliis comprehensa*), de, der ønskede første karakter, skulde kunne nogen kirkehistorie, alle skulde de kende de gældende symbolske bøger, ligesom alle også skulde være hjemme i dogmatik og moral og således kende vor kirkes lære, at de både kunde fremstille den og forsvare den mod spottere¹⁾. Allerede denne foranstaltning synes det, at prof. Holm har modsat sig; han beholdt skrivelsen 15 uger uden at meddele sine kolleger den; han har heller ikke underskrevet den endelige betænkning. — En anden reform, som skyldes Guldberg, er indførelsen af et nyt karaktersystem ved artium omtrent som det nu brugelige. Ved samme lejlighed bestemtes det, at philosophicum skulde tages 9 måneder efter artium, og den store filologiske examen indførtes, medens baccalaureusgraden afskaffedes (1775). Men vigtigere blev reformationen af kommunitetet og regensen. Der nedsattes 1775 en kommission bestående af biskop Harboe, Guldberg, etatsråd Borch, Balle, hofpræst og prof. Jansen og assessor Holtermann i dette anliggende. Hele indretningen var nu forældet; disputationsøvelserne, som før havde skaffet de danske studenter et ry for færdighed i Latinen, vare komne i forfald og svarede heller ikke længer til tidens standpunkt. Det var kun teologiske studenter, der fik kommunitetet, hvorvel det er tvivlsomt, om dette er bestemt ved fundatsen af 1569, der kun siger, at ingen må nyde kost på kommunitetet, uden at det sker med ganske facultatis theologicæ råd og samtykke²⁾. Den nye forordning gik især ud på at åbne regens og kommunitet for alle studerende, samt at give de lærde øvelser, der vare knyttede til disse stiftelser, en nyttigere retning ved at ansætte 11 dekaner

1) Balle, Epistola ad Walchium s. X.

2) Badens Universitetsjournal 1798 s. 59.

foruden regensprovsten, for hvilke alumnerne daglig i en vis orden skulde gøre rede for et pensum i visse anordnede bøger. Således blev regensen i grunden en stor offentlig manuduktionsanstalt, men det turde også have været tanken at give det slette manuduktionsvæsen, over hvilket der førtes bitter klage, et knæk. Holm, der hidtil som første professor havde haft den største indflydelse på kommunitetets styrelse, satte sig imod alle forandringer med hænder og fødder, og der veksledes de skarpeste skrivelser mellem ham og kommissionen. Men især gik det ud over teologerne, Balle og Janson, hvem han gav at betænke, om de kunde forsvare det for deres samvittighed og for Gud på hin dag, at de gav deres samtykke til indretninger, der så åbenbare stred mod stifterens, kong Frederik II's villie, som blot var at soulagere flittige og skikkelige stud. theol. Her skulde brødet tages af munden på dem, der ene vare berettigede dertil, og gives jurister og medicinere. 1100 rd. skulde kommunitetet og 22 kamre regensen afgive til 11 ~~unødvendige og unyttige~~ decani, og derimod fattige unge studenter ligge på tagkamre og lide hunger og frost¹⁾. Men selvfølgelig var al hans modstand forgæves. Gud sparede dog den gamle lige så agtværdige som stivsindede mand den sorg at opleve den nye fundats for kommunitet og regens (d. 25. juni 1777). Han døde tre uger i forvejen²⁾. Hermed standsede reformerne ved universitetet selv under Balles professorat eller, hvad der omtrent bliver det samme, medens Guldberg havde del i statsstyrelsen.

¹⁾ Nyerup, Universitetsannaler s. 415 ff.

²⁾ J. M. s. 71 mener, at det var af hensyn til Holm, fundatsens underskrift udsattes til efter hans død. Men dette er kun lidet rimeligt, når der ses hen til den måde, hvorpå Guldberg gengældte hans hensynsløshed. J. M., Nyt theol. bibl. III, Holms biografi.

Men af større vigtighed er skolereformen, som blev ført til ende, om end eftertiden ikke blev stående længe ved den. Den 1ste decbr. 1774 udstedtes der kommissorium til omtrent de samme mænd, som fik sæde i kommissionen for kommunitetet, kun at biskop Hagerup var kommen i Jansens sted, og kancellist Gråh var sekretær. Kommissionen fik det hverv at overlægge følgende poster: ¹⁾

- 1) Da en sand og omhyggelig Gudskundskab helliger alle videnskaber, og desuden de aller fleste studerende forblive i den teologiske cirkel og for deres fattigdoms skyld straks må tjene og prædike, så ville vi, at der i skolerne straks skal bruges en fuldstændigere lærebog end hidtil sket er, og det i det danske sprog, fordi ungdommen bedst fatter og føler dens modersmål og derved tillige lærer at udtrykke sig rigtigere om de hellige sandheder, som de fleste straks efter skal lære til andre.
- 2) Det latinske sprog, hvis dyrkelse erfares skammelig at forsømmes, ville vi igen have bragt i livlig drift. Kommissionen haver at foreslå skribenterne og i hvad orden de skal læses.
- 3) Det græske sprog bør for dets stærke indflydelse på videnskaberne med langt anden iver drives i skolerne. Her ville vi ligeledes, at kommissionen skal opgive, hvilke skribenter skal bruges og i hvad orden.
- 4) Hvad det hebraiske sprog angår, bør skoleungdommen blive fast i dette sprogs grammatik og analyse og til den ende læse Genesis eller en anden lige del af det gamle testament, alt efter kommissionens overlæg og forslag.

¹⁾ Nyerup, De latinske skolers hist. s. 254 ff.

- 5) Også er det vor villie, at ungdommen i skolerne skal med flid anføres til at kende deres fædrelands sprog, øves i at tale og skrive det rigtigen og vel, læse nogle af de bedste skribenter og dannes til at tale offentlig med sømmelighed og yndighed.
- 6) Om den almindelige historie og geografi ligesom om *doctrina sphaerica* bør ungdommen have et rigtigt og fast begreb. Herved kunne skolerne standse, overladende det øvrige til universitetet. Ved det meget adspredtes ungdommen og taber tiden til det, som ved universitetet bør forudsættes at være lært i skolerne.

Hertil er endnu føjet et par mindre væsentlige punkter. Det er øjensynligt, at der gennem dette udkast går en varm interesse for det latinske skolevæsen, ligesom det også røber indsigt i, hvad der må være skolens mål og hvor den må standse. Det store fremskridt er, at modersmålet får en plads i skolen. Deri stemmer Guldberg overens med J. Baden. Men forskellen kommer frem ved den stilling, der gives religionsundervisningen. De fleste af den yngre slægt nærmede sig til at ønske, at skolen måtte blive, hvad man nu om stunder kalder bekendelsesløs, således at den kun skulde meddele en naturlig religion eller i det højeste en såkaldt bibelsk kristendom. Men Guldberg vil, at skolen skal blive ved at være, hvad den fra arilds tid har været, en forskole for det teologiske studium. — Det synes egentlig at have været overflødigt at nedsætte en kommission, da alt jo var afgjort i forvejen ved regeringens skrivelse, og kommissionen næsten var indskrænket til at bestemme lærebøgerne. Den endte også sine arbejder overordentlig hurtigt, i det den allerede d. 10. april indsendte sin betænkning, og d. 11. maj samme år

(1775) udkom skoleloven. Med hensyn til religionsundervisningen bestemtes der, at der først skulde læses et kort udtog af den naturlige og aabenbarede religion (1780 forordnedes Sporns udtog af den kristelige religions hovedlærdomme), dernæst Luthers katekismus og endelig Guldbergs naturlige og åbenbarede religion. Rektor Tauber siger ikke med urette: „Gode Gud! hvilken en evig lang vej til indsigt i religionsteorien, og hvor vildsom og forvirrende“¹⁾). Men det var 14 år senere og under andre auspicer. I 1781 holdt han en tiltrædelsestale i Odense om den sidste allernådigste skoleanordnings uskatérliche værdi (Odense 1782). I det hele blev skoleforordningen modtaget med bifald; men det kom vel også til dels af, at, som Nyerup siger, „skrivefrihedens genius havde forladt Danmarks enemærker, og skribenterne havde i det decennium 1774—84 ikke andet at gøre end skrive lovtaler over enhver offentlig foranstaltning“.

Endnu må vi her omtale det teologiske fakultets erklæring over Werthers Leiden. En københavnsk boghandler havde anmeldt en oversættelse af dette skrift, der jo den gang gjorde en opsigt, som man nu har vanskelighed ved at fatte. Under 9. September 1776 skrev arveprinsen derom til kancelliet, og dette affordrede det teologiske fakultet en betænkning om, hvor vidt denne bog kunde læses uden skade for gode sæder. Af betænkningen²⁾, der er underskrevet af Holm, Balle og Jansen, ses det, at ingen af professorerne kendte skriftet, så de måtte sende bud i byen efter det. Formodentlig har det været mere efterspurgt udenfor det teologiske fakultet, ti i tre boglader sagdes det at være bortsolgt,

¹⁾ Tauber, Brøstfældigheder ved det lærde skolevæsen, 1789.

²⁾ Den er trykt i Kirkehist. saml. II, s. 130. Dens stil ligner ikke Balles, så den er næppe konciperet af ham.

og først i den fjerde lykkedes det at få et eksemplar. Dette blev da „i muligste il gennemsét“, og betænkningen går ud på, „at denne roman må holdes for et skrift, som bespøtter religionen, besmykker lasterne, kan fordærve hjertet og gode sæder; des mere farligt for uskyldige og ej vel grundede mennesker, da forfatteren har givet sig umage nok at fremsætte alt i en smuk stil og et blomstrende foredrag.“ Som en følge heraf blev det forbudt at udgive den anmeldte oversættelse. Denne betænkning er oftere bleven fremhævet som et bevis på det teologiske fakultets indskrænkethed. Næstes kan det dog ikke, at den lidenskabens ret, som Goethe hævder, ikke stemmer med kristendommen. Fejlen er ikke, at fakultetet udtaler dette, men at det ikke fraråder regeringen en fremgangsmåde, der kun kunde levere et nyt bevis for, hvor afmægtige udvortes tvangsforholdsregler ere til at dæmme for de åndelige strømninger, der ville arbejde sig frem. At ingen af de teologiske professorer havde øje for det geniale i Gøthes værk, kan ikke forundre os. Det var jo et kvart århundrede senere, at Pawels og lignende smagsdommere ikke en gang forstod Øhlenschlägers poesi, der dog ligger os Danske en hel del nærmere.

Vi vende os nu til Balles egentlige videnskabelige virksomhed under hans professorat, og vi må da først nævne en ejendommelig hilsen, han straks ved sin tiltrædelse fik ved et skrift kaldet: „Lykønskingsbrev fra Philomusus til hans ven og velynder mag. Balle“, Kbh. 1772. Forfatteren var den oftere nævnte J. H. Tauber, der den gang gjaldt for en af de mest lovende af de yngre studerende, og siden som rektor i Horsens, Odense og Roskilde vandt et navn som skolemand. Han overrakte selv Balle skriftet i Ålborg, hvor han traf ham, inden han endnu havde forladt Jylland. Men Balle fik den gang næppe at vide, hvem forfatteren var. Tauber

udtaler her ungdommens forhåbninger om, at der med Balle vilde komme nyt liv i det teologiske fakultet. Men han gør det i en bitter og ironiserende tone, der skjuler mange angreb mod de ældre professorer og navnlig mod Holm, som Tauber altid havde havt et horn i siden på. Han lader „lavets oldermand“ (Holm) formane den unge professor til at blive i det gamle spor ved at forene alle teologiske videnskaber under ét, så han under dogmatiken tillige kan levere hermeneutiken og moralen. Han bør holde offentlige forelæsninger over det, som ikke behøves til examen, men private over det, som alle skulle høre. Det er så godt som 400 rigsdalers tillæg til professorlønnen. Han skal vogte sig for at indføre noget nyt, for at lade verden vide, at der er mænd til som Michaelis og Semler, for at holde forelæsninger over homiletik og kirkehistorie o. s. v.

Dette skrift viser, at Balle den gang kunde anses for at høre med til fremskridtspartiet; men at det langt fra var ethvert slags fremskridt, han vilde være med til, fik han omtrent samtidig lejlighed til at vise. En Hr. von Salis havde i Marschlin i Schweiz anlagt en Filantropin o: en opdragelsesanstalt, der skulde være en efterligning af Basedows i Dessau, og den berygtede C. F. Bahrtd skulde være forstander for den. Fra denne Filantropin i Marschlin fik Balle en anmodning om at være dens kommissionær i København. Men dette hverv afviste han ved en meget skarp offentlig skrivelse¹⁾. Hans hele hjerte oprøres mod de følger, som disse anstalter efter deres tendens må have for kristendommen, og han kan så meget mindre gøre sig betænkelighed ved at udtale det, som dr. Bahrtd umuligt kan tage ham hans oprigtighed ilde op. Ti Bahrtds egen oprigtighed er den eneste egenskab hos ham, der

¹⁾ Schreiben an das Philantropin zu Marschlin. Kbh. 1773.

gør, at han ikke har tabt al agtelse hos alle, for hvem dyd og religion ikke er en ligegyldig sag. Om sit eget standpunkt siger han: „Hvad den augsburgske konfession og Luthers lille katekismus lærer, det er efter min følelse så sandt og efter min samvittighedsfuldeste overbevisning så sundt og rigtigt, at jeg straks måtte bortkaste selv de hellige skrifter, når jeg betvivlede disse lærddomme Lad djævelen rase så meget han vil; ti han er faderen til den nuværende voldsomme (ungestüme) reformsyge, som er opstået af stolthed og næret ved uvidenhed. Jeg vil ikke være værktøj for hans onde anslag. Men at jeg ikke skal blive det, holder jeg fast ved den hellige skrift og forstår den, som den må forstås efter sprogbrug og sammenhæng, hvorpå den augsburgske konfession dog også til sidst beror“¹⁾. De fleste agtværdige teologer vilde sikkert den gang have afslået at indlade sig på et foretagende, som Bahrtdt skulde stå for; men det var ikke alle, der vilde have stillet sig på så bestemt luthersk et standpunkt som Balle, og endnu færre vilde have havt mod til at nævne djævelen på den måde, som han gjorde, som fader til hele det moderne reformvæsen.

Nærmere oplysning om Balles teologiske standpunkt finde vi i de taler, hvormed han indledede de fem forelæsninger, han straks begyndte på, over exegetik, kirkehistorie, dogmatik, dogmehistorie og homiletiske øvelser²⁾. Han tager her stærkt ordet for, hvad vi kunne kalde bibelsk teologi i modsætning til systemet. Den, der søger sin kuudskab deri alene, tror ikke på Gud, men på et menneske; han forlader sig på en bedrægelig grundvold, ombytter lyset med mørket, ytrer et ligegyld-

1) Schreiben an das Philantropir, s. 12 og 13.

2) Tale ved teologiske forelæsningsers begyndelse, den 21de september 1772.

digt sind mod sandheden og stiller sig blot for mange vildfarelser ¹⁾. Efter at have omtalt, hvorledes Luther holdt exegesen i hævd, skildrer han det 17de århundredes teologi således: „Endelig blev man efterhånden lunken deri og forsømte det næsten aldeles til sidst, da stridsånden udbredte sig i kirken, den skolastiske læremåde tog overhånd, og tvistighederne forvandlede lærestolene til fægterpladser. Sprogkundskaben tabte sin værdi. En urimelig lyst til dunkle og barbariske kunstord betog den gode smag sine fortrin og opfyldte hjærnen med unyttige spidsfindigheder. Man var fornøjet med ved delinger og underdelinger at bringe sin modstander i knibe, ubekymret for resten, om skriftens beviser passede eller ikke, da man troede dem af fædrene tilstrækkelig forklarede, på hvis regning de uden videre bleve anførte ²⁾“. I indledningsforelæsningsen til dogmatiken hævder han selvfølgelig denne videnskabs betydning; men den er for ham dog intet andet end et udtog af skriften. Der må den ikke blot finde sit forsvar, men må ligefrem kunne udledes deraf, og den får derfor egentlig ikke anden betydning end at være en genvej til skriftens forståelse. Man kunde studere denne mange år uden at lære det samme, som nu på kort tid kan læres af dogmatiken ³⁾. Vi se her, hvorledes rationalismens forudsætninger begynde at snige sig ind. Det er den tredje trosartikel, der stilles i skygge. Rationalismen miskender åndens gerning i menigheden og derfor hele den historiske udvikling. Derfor er den så reformsyg; ti den mener bestandig, fordi den har biblen, at være kristendommens kilde lige så nær som apostlene

¹⁾ Taler ved teologiske forelæsningsers begyndelse, s. 6.

²⁾ Smstds. s. 9.

³⁾ Smstds. s. 27—29. For så vidt Holm virkelig har kaldt Balle en kætter, tør måske forklaringen søges i denne betragtning af dogmatiken.

vare det. — I exegesen er det hans plan at begynde med Mattæus, og i to år gennemgå hele det nye testamente. I dogmatiken vil han lægge et kompendium, J. P. Millers *institutiones theologiæ dogmaticæ* til grund, i kirkehistorien G. Fabricius, *institutiones historiæ ecclesiasticæ*. Han fremhæver kirkehistoriens betydning for at kunne forstå dogmatiken så vel som for polemiken. Men især må hans prædikeøvelser omtales. Disse holdtes hver onsdag eftermiddag på hans auditorium. Delta-gerne skulde udarbejde prædikener enten over selvvalgte eller opgivne tekster. Balle vilde da gennemgå dem offentlig uden dog at nævne forfatterne, uden når dette kunde ske med ære. De tilstedeværende skulde have lov til at ytre deres tanker i beskedne udtryk; var en tale så vel udført, at forfatteren kunde være den bekendt, kunde han i næste samling holde den mundtlig for at prøve sine gaver. Materien må være enten dogmatisk eller moralsk. Heller ser han dog disse to ting forenede end adskilte. En **dogmatisk hovedbetragtning** bør henledes til **moralsk anvendelse**, til gudsfrygtigheds opmuntring og ugudeligheds afskrækkelse, en moralsk hovedbetragtning bør derimod grundes, understøttes og befæstes ved dogmatiske sandheder. Han advarer imod at bringe teologiske stridigheder på prædikestolen, om dette end under visse forhold ikke ganske kan undgaas. Endog spotterne bør ikke bestrides uden ved særdeles lejligheder og hvor de mest have udbredt deres gift, skønt man heller i så tilfælde bør advare mod deres ondskab ved at fremstille dem i deres naturlige gestalt end ved vidtløftige gendrivelsler, og endelig bemærkes det, at det er en dårlig og unyttig forfængelighed at ville lægge lærddom for dagen på prædikestolen¹⁾. Disse prædikeøvelser, der bleve stærkt søgte, og som passede

¹⁾ Taler ved teologiske forelæsnings begyndelse, s. 56—57.

med tidens smag for det praktiske, fortsatte Balle lige til han tog sin afsked. Han udgav en del af de holdte prædikener i forbindelse med nogle af sine egne ¹⁾).

Om den betydning, Balles forelæsninger have havt, er det nu ikke let at faa nogen forestilling. Det synes umuligt andet, end at han med sin flid, alvor og mange kundskaber må have kunnet drage studenterne til sig, og så længe tiden ikke var løbet helt fra ham, var hans auditorium også godt besøgt. Men oppositionsånden begyndte også tidlig at liste sig derind. Og her havde Balle det første sammenstød med den mand, han siden bestandig betragtede som sin bitreste fjende, N. D. Riegels ²⁾. Han var et uroligt og upålideligt menneske, der stillede sig i opposition mod al myndighed både i kirke og stat og gjorde det med en lidenskabelighed og foragt for sandheden, der vilde have været i stand til at gøre selv en god sag slet, og de sager, Riegels tog sig af, vare i reglen alt andet end gode. Han var Balles tilhører, og en gang som tiere sad han på forelæsningerne og talte højt med sin sidemand. Balle troede at høre et fornærmeligt ord, og han kaldte da Riegels for sig og talte ham hårdt til og truede med at lade ham kaste ud, når han oftere opførte sig uanstændigt. Tau-

1) Gudelige taler over søn- og festdagsevangel., udg. af et teolog. selskab. I—III. 1776.

2) Født på Sølstedgård på Lolland 1755. Han begyndte at studere teologi; men „rædsel over at føde den tanke hos sig at ville formindske antallet af legemlig besatte i det nye testamente overtalede ham kraftelig til ved rejser og på tyske akademter at forslå denne grille.“ Han drog da 1775 til Kiel, „hvor han fortsatte den underlige videnskab, kirkehistorien, som ikke skurrer i Ørene, når den indbefattes under teologien.“ 1781 blev han pagehovmester hos dronning Juliane Marie. Afskediget 1784. (Worms lexikon, levnedbeskrivelsen forfattet af ham selv). Han boede siden i Højet på Falster til 1800; død i Sorø 1802.

ber, der den gang holdt forelæsninger som privatdocent, fik Balle overbevist om, at han havde forløbet sig, og sagen bilagdes, men Riegels glemte aldrig den ham tilføjede fornærmelse ¹⁾). Da Balle senere læste over Matæus, fandt han en dag på sit kateder en afhandling, der var rettet mod hans forklaring over de dæmoniske. Han tog den hjem med sig, og næste dag gendrev han den på forelæsningen. Riegels, der var forfatteren, kom da til ham og spurgte, om han var bleven vred, hvortil han svarede nej, kun syntes han ikke om måden, hvorpå indsigelsen var kommen frem; men det var ham al tid kært, når tilhørerne ikke holdt deres betænkeligheder tilbage. Riegels vedblev at komme i Balles hus; men denne rådede ham til at studere historie i stedet for teologi. Siden hed det, at han skulde være teologisk professor, og „en god mand“ kom da til Balle for at advare ham om at være forsigtig, når Riegels tog attestats, som han ikke havde underkastet sig. Ti det var bekendt, at han havde spottet over Balle. Men denne svarede, at han skulde blive examineret ligesom Kraft og Worm og andre sådanne flinke kandidater ²⁾). At

¹⁾ Dansk mndskr. 1865. I, s. 457.

²⁾ Pligtankeret II, 4 h., s. 9. Balle siger her om Riegels: „Indtil den 14de April 1784 havde jeg ingen formodning om, at han var mig en uforsonlig fjende. Det var den dag, da kronprinsen skaffede kongens underskrift på en ordre, der ophævede kabinettet og gav Guldberg hans afsked. Riegels, der var enkedronningens pagehovmester, havde ved denne lejlighed spillet en meget tvetydig rolle. Han søgte også at ophidse kronprinsen mod flere af de styrtede stormænd, navnlig Guldberg og overhofmarchal Schack. At Balle her sigter til en bestemt handling af Riegels, hvorved han har søgt at køle sit had til ham, kan vel ikke betvivles. Riegels siger ved en anden lejlighed, at Balle har forfulgt ham lige siden 1771 (Nyt teolog. bibl. III, s. 68). Hvis her sigtes til den omtalte tilrettevisning for hans opførsel på forelæsningerne, er året urigtigt. Den har fundet sted 1773 eller 1774.

oppositionen mod Balle dog ikke har kunnet få magten, men at han gerne er bleven hørt af studenterne, tør man slutte af den energi, hvormed han tog fat på og i en tid af 12 år gennemgik næsten alle teologiske discipliner. De vigtigste forelæsninger, han holdt, indtil han 1798 indskrænkede sig til bibellæsninger og homiletisk-kateketiske øvelser, ere: I exegesen: Kursoriske forelæsninger over det nye testamente, Johannes evangelium, Pauli mindre breve og særskilte forelæsninger over flere af dem, Mattæus's evangelium, historisk kritisk indledning til det gamle og nye testamente, kursorisk fortolkning af Pentateuken. I kirkehistorie: Dogmehistorie, den almindelige kirkehistorie, de nuværende sekters historie, *antiquitates ecclesiasticæ*. I dogmatik: Dogmatisk teologi, indledning til den dogmatiske teologi, *controversiæ theologicæ*, præsertim *recentiores*, forsvar for den kristne religions sandhed, *dogmatica polemica*, forsvar for så vel den naturlige som den åbenbarede religion, historisk-exegetisk udvikling af læren om Kristus, Kristi religions nytte og fortrin. Endvidere holdt han forelæsninger over moral og pastoralteologi, samt eksaminatorier og andre øvelser, hvortil de homiletiske og kateketiske regnes. Flere af disse forelæsninger strakte sig selvfølgelig gennem flere semestre, nogle bar han holdt mere end én gang.

Balle var ikke blot flittig i sin gerning på universitetet, men hans professorvirksomhed fremkaldte også en række videnskabelige skrifter. Hans exegetiske hovedværk er „Apostlen Pauli mindre breve på ny oversatte med kritiske, filologiske og moralske anmærkninger, 1784 I—II“; den tredie del blev aldrig trykt. Det udkom først efter at han var bleven biskop, og i dedikationen til Sæl-lands gejstlighed indeholder det hans første pastoral-skrivelse. Han inddeler brevene efter meningen i afsnit, og ved slutningen af hvert afsnit gør han en praktisk an-

vendelse af det ved at uddrage dogmatiske og moralske Læresætninger. Han lægger stor lærddom for dagen både ved at citere og gendrive tidligere fortolkninger. Men hans egen fortolkning er overvejende grammatisk og fortaber sig i enkeltheder uden at løse de store problemer. Dertil kommer den afskrækkende vidtløftighed, der fremkommer ved at anføre de mange forskellige meninger. Brevet til Galaterne fylder 268 kvartsider og brevet til Efeserne 232. Det samme gælder hans andet exegetiske arbejde: „Forklaring over de 5 første kapitler af Mattæus“, 1779.

I året 1776 udgav han „Theses theologicæ cum corollariis“. Det er den sidste latinske dogmatik, der er udkommet her i landet. I indledningen advarer han de studerende mod at blive for hastigt færdige med deres dom, hverken ved at slutte sig til systemet og nøjes med dets autoritet, eller ved uden prøvelse at antage den nyere kritiks resultater, eller endelig ved at slutte sig til de opblæste spektakelmagere og rask væk forkaste, hvad de endnu ikke ere i stand til at have nogen selvstændig dom om. Bogen gjorde straks en del opsigt og blev ikke blot brugt af Balle selv, men en kort tid også ved et par tyske universiteter. Den slutter sig nøje til den overleverede lutherske dogmatik. Der er næppe noget af dens dogmer, som den angriber; således udvikles *communicatio idiomatum* vidtløftigt. Enkelte ting, som man begyndte at anse for spidsfindigheder, henstilles uafgjort i *corollaria* (anmærkninger), f. eks. spørgsmålet om det ugenfødte menneskes oplysning eller Kristi legemes allestedsnærværelse¹⁾. Som en prøve anføres hans fremstilling af inspirationen²⁾: „Af det alt beviste indlyser det, at Gud er den hellige skriffs forfatter; men han har ikke frembragt den hellige skrift

¹⁾ Thes. teol., s. 390 og 285.

²⁾ Thes. teol., s. 41, thes. IX.

ved en umiddelbar handling, men befalet, at den skulde skrives af mennesker, der vare underviste af ham selv. Han må altså kaldes den første forfatter, fra hvem skriften efter sin oprindelse er udledt. Men disse ere hans tjenere, gennem hvilke den af Gud overgaves de øvrige mennesker“. Der er næppe noget, hvorved denne dogmatik adskiller sig fra andre lignende kompendier, og den blev også kun kort tid ved at være i brug.

Endelig må mærkes: „*Historia ecclesiae christianae in usum auditorum primis lineis adumbrata. I. Hafn. 1790*“. Mærkeligt nok er den udkommet anonymt. Den blev aldrig fortsat og når kun til reformationen. Kirkehistorien var egentlig Balles kæreste studium, og overalt i hans værker se vi, hvorledes han med forkærlighed meddeler historiske oplysninger. Hans lærddom var heller ikke ringe, navnlig synes han at have været godt bevandret i kirkefædrene. Dog er hans kirkehistorie vist nok det mindst vellykkede af hans videnskabelige arbejder. Han begynder med at fortælle herrens levnet i al korthed; men han glemmer at fortælle om åndens udgydelse over apostlene, altså om kirkens stiftelse, og det er, som om denne forglemmelse hævnede sig helt igennem; ti man mærker ikke, at kirkens historie er historien om den hellig ånds virksomhed. Af mange træk ses det, at han har kendt kilderne; men han har ikke formået at tegne noget levende billede af fortiden. Kirkens fædre og andre af dens store mænd ere kun nævnedes for deres skrifers skyld; det, som gives vidtløftigst, er kætterienes historie; men det hele falder fra hverandre, det er ikke historie, men en samling af historiske efterretninger.

Samtlige disse videnskabelige værker ere agtværdige arbejder; de vidne både om forfatterens flid, lærdom og alvor. De betegne os også den stilling, Balle agtede at indtage over for tidens stridsspørgsmål. Han er

ingen fjende af fremskridt, og han er ingen beundrer af det gamle. Han erkender, at dette trænger til forandring på mange punkter, og han mener, at det kan lade sig gøre at bevare indholdet, kristendommens væsen, men skaffe det en ny form. Systemets åg skal brydes, historien og skriftfortolkningen skal komme til sin ret; på den måde mener han at kunne forlige sin tid med kristendommen. Derom var han enig med mange af sine samtidige, men han havde et varmere hjerte for kristendommen end de fleste af dem; han var ikke i stand til, som f. eks. Bastholm, at betragte alt det væsentlige i den som ligegyldige og uheldige former. Tvert imod holdt det gamle og overleverede ham fast, mangan gang stærkere, end han selv vidste. — Nogen videnskabelig betydning have Balles skrifter ikke; de have sikkert gjort sin nytte, da de udkom; men de ere hastigt blevne glemte igen, og nu vil næppe nogen læse dem uden for historiens skyld. Det var hverken i videnskabens eller litteraturens historie, Balle skulde skrive sit navn; men i den danske kirkes historie har det fået større betydning end mange andres, der have overstrålet ham både i lærddom og geni.

Som allerede anført kunde det ikke være andet, end at den overhånd tagende tvivlesyge og vantro også måtte finde indgang ved universitetet, så meget mere, som den havde fået en talsmand i selve det teologiske fakultet, Cl. Fr. Hornemann, der blev professor 1776 efter at Ancher var bleven præst i Odense. Overalt, især i indledningen til hans bøger, ses det, hvorledes Balle havde øjnene åbnede for den fare, der truede kirken og at han ligesom rustede sig i følelsen af, at kampen var nær. Især kommer det frem i hans akademiske lejlighedstaler. I året 1782 udgav han tre sådanne under titlen: „Danorum et Norvagorum in literis excolendis diligentiam, in erroribus judicandis moderationem

tribus orationibus explicuit N. E. B.“ Han taler her om, hvorledes foragten for Guds ord ikke længer kryber langs ad jorden; men den løfter hovedet og vender hornene mod religionen, fulgt af en stor skare mægtige, fornemme, lærde, som alle raabe paa frihed og spotte fromheden¹⁾. Imidlertid hævder han stærkt, både at den danske regering al tid er gået mildt til værks mod vildfarende, og at dette er det rigtige. Den regel, der kan udtrages af skriften, er: tving dem ikke! straf dem ikke! døm dem ikke!²⁾ Han klager fremdeles allerede her over teologernes tavshed lige over for angrebene på kristendommen. De ere, mener han, blevne bange ved at se, at recensenterne — med et sirligt latinsk udtryk: *qvi virgula censoria libellos distringunt* — kun have spot og hån over for dem, der forsvare den rene lære³⁾. Her stemmes de strenge, der skulde klinge gennem Balles hele liv.

Ved siden af professoratet havde Balle også en ligefrem gejstlig virksomhed, i det han 1774 var bleven udnævnt til anden hofprædikant. Bastholm var den første og blev snart konfessionarius. Allerede i Kettrup havde Balle, som alt er omtalt, begyndt at udgive prædikener, og han havde tillige udtalt sig om, hvilke fordringer der burde stilles til en god prædiken, og hvilke fejl det især gjaldt at vogte sig for⁴⁾. For det første skal der i prædikenen føres et rent sprog og være en ordentlig sammenhæng mellem tankerne. Foredragets sandheder skulle afpasses efter tilhørernes begreb, så at både forstanden får tilstrækkelig oplysning og hjertet kan røres. Vel er talerens kunst for svag til at bøje hjertet uden den hellig ånds bistand. Men skulde et

1) S. 39.

2) S. 51.

3) S. 83.

4) Gudelige taler ved adskillige lejligheder, Ålb. 1771, fortalen.

rørende foredrag intet kunne bidrage mere til sjælens opvækkelse end det tørre og platte? Hertil kræves mer end almindelig indsigt i religionen, et nøje bekendtskab med den menneskelige sjæls kræfter og tilbøjeligheder, og endelig smag, der må være dannet ved læsning af gode skrifter. „Kanske den ægte gode smag skal op-hjælpes desuden ved visse fine følelser, som naturen må have nedlagt hos taleren.“ Perioderne må være afveks-lende. Lutter spørgsmål og de idelige udråb forårsage kun væmmelse. Men det er ligesaa kedsommeligt at høre på lutter ensbyggede sætninger. Taleren kan ofte have sin nød med at undgå alt dette, og skylden kan være sprogets fattigdom; men oftere er det en udtømmet, mat eller egensindig tænkekraft. „Til at forfærdige en god tale hører derfor foruden indsigt en naturlig bekvemhed tilligemed en vis tid, da man har denne bekvemhed bedst i sin magt“. Balle har vistnok ikke siden forandret sin mening om, hvad der behøves til en god prædiken. Vi må vel sige, at der her fattes noget af det vigtigste, men også, at det, der er sagt, i det væsentlige er rigtigt. Og der bliver dog en stor forskel på denne anvisning og Bastholms „Gejst-lige talekunst“. Prædikenerne selv vise også, at Balle ikke har bejlet til tilhørernes bifald ved at lave retoriske veltalenhedsprøver; hans mål er al tid at undervise og opbygge. — Foruden den alt omtalte prædikensamling og en del enkelte prædikener har han udgivet „Den kristelige tros hellige lærddomme i offentlige gudelige taler, I—III, 1776—80“. Han vil her levere „en dansk dogmatisk-praktisk teologi“, for derved at udbrede en tydelig kundskab om troens vigtige, men nu så sær an-fægtede lærddomme.“ Derfor ere prædikenerne, uagtet de ere holdte over de sædvanlige tekster, ikke ordnede efter kirkeåret, men stillede i en slags systematisk orden. Mange af hans samtidige, og det ingenlunde de, hvis

hjærter slog mindst varmt for kristendommen, følte sig tilfredsstillende ved Balles prædikener. Guldberg priser dem i stærke udtryk, og på Rathlousdal brugte Schack Rathlou dem ved sin families husandagt. Det er al tid vanskeligt at sætte sig således ind i en svunden tids tankegang, at man kan forstå, hvad der dengang har kunnet bevæge hjærterne, og Balles prædikener høre ikke til de opbyggelsesbøger, der kunne nedarves fra slægt til slægt og trøste børnebørnene, som de have trøstet bedsteforældrene. De bære deres tids præg; men de ere utvivlsomt også det bedste, den har frembragt. De ere vel ordnede og nøje gennemtænkte, og der er over dem det samme præg af ærlighed, som der var over hele manden. Stilen er jævn, der er intet forsøg på at hæve den højere, end det passer i foredraget. Kristendommens lærdomme ere fremsatte uden nogen lempelse efter tidens retning. Der er intet holdt tilbage eller lagt dølgeomål på. Han holder ikke polemiske prædikener, men advarer dog frimodigt imod tidens vanart. I den kananæiske kvinde ser han et eksempel på en urokkelig tro til forsonerens mægtige forsvar og beskærmelse, skønt han synes i den nærværende levealder at have overgivet sin kirke og sine genløstes håb til forførerens overmagt¹⁾. Men trods alle disse gode egenskaber forekomme Balles prædikener os dog tørre og magre. Der er langt mere demonstreren end virkeligt vidnesbyrd, og man vil forgæves lede efter noget glimt af begejstring og i det hele noget pust fra poesiens land. Det er prosa alt sammen, ærlig og forstandig tale, men gedigen prosa, der lader læserne kold. Det vilde være for hård en dom, om man sagde, at det mere var tale om troen end af troen; ti Balle selv levede i

¹⁾ I, s. 577: Kritisk journal kalder det sidste „et gyseligt tillæg uden tilstrækkelig grund“.

og for kristendommen. Men han forstår ikke ret at lade andre føle det. Højest hæver han sig, når han søger at værne menigheden mod den fremtrængende vantro, således som man alt træffer det i disse prædikener og endnu mere i de senere ordinationstaler ¹⁾.

Balle havde i disse prædikener på sædvanlig vis udtaget et tema af teksten. Men der stod bestandig et andet prædikenideal for ham, nemlig den gamle kirkes homili. Det vil oftere blive omtalt, hvorledes han ønskede større afsnit af biblen oplæst ved gudstjenesten, samt hvorledes han siden praktisk udførte det ved bibellæsningen. Hertil sigtede allerede en oversættelse, han 1777 udgav af brevene til Galaterne, Efeserne og Filipenserne. Den var udarbejdet efter Guldbergs råd og ind delt i afsnit. Et sådant skulde præsten da vælge og til indledning forklare det, så vidt tiden tillader, i den første halve time, han er på prædikestolen, og deraf ud drage en hovedlærddom til videre afhandling i den anden halve time. Denne hovedlærddom skulde så vidt mtlig stemme med det forelæste evangelium. Balle vides dog ikke selv at have gjort nogen anvendelse heraf, og hele tanken måtte vel også ved udførelsen vise sig så upraktisk, at det ligefrem blev umuligt at virkeliggøre den.

Tiden fra 1772 til 1783 er et lykkeligt afsnit i Balles liv. Han havde fået den virksomhed, som han attråede og hans anseelse steg dag for dag mere. Men hvad han har udrettet, har dog, trods al hans flid, ikke fået nogen stor betydning, det er snart blevet glemt, han så selv sin samtid kaste det tilside, og efterslægten har heller ikke opsøgt det igen. Vi komme nu til det andet afsnit af hans liv, der for ham selv blev en kors-

¹⁾ Evang. pastoralteologi, Kbhvn. 1790, en samling af ordinationstaler.

gang, som ofte tyktes ham for trang, så han mistvivlede; men her var det, han udrettede, hvad der aldrig vil blive glemt, så længe der er en dansk menighed til. Som professor er han glemt, som biskop har han vundet sig et navn imellem den danske kirkes bedste mænd.

3. Biskoppen.

A. 1783—1800.

Balles første kone døde 1782 efter at have født ham 7 børn, og allerede det næste år giftede han sig med biskop Harboes datter, Johanne Frederikke. Det var måske dette ægteskab, der nærmest gav anledning til, at han 1782 adjungeredes sin svigerfader i bispeembedet som hans tilkommende eftermand. I det mindste talte vittige folk om Arons sorg over, at ypperstepræsteembedet nu var blevet arveligt på spindesiden. Harboe var nemlig på samme måde fulgt efter Hersleb. Men man kan ikke andet end give Jens Møller ret i, at ingen kunde være embedet nærmere og bedre kvalificeret til det. Han var første teologiske professor, hans lærdom var stor, og han var en anset prædikant. Det er heller ikke bekendt, at der har været tale om nogen, som burde være ham foretrukken. Der gik et halvt år efter Balles udnævnelse, inden han blev ordineret. Grunden har formodentlig været Harboes svagelighed. Men hvis denne har ønsket selv at ordinere sin svigersøn, er hans ønske ikke blevet opfyldt. Det var biskop Ramus fra Odense, der forrettede ordinationen anden påskedag 1783 i Frue kirke, hvor Balle prædikede over dagens

evangelium om de kraftige virkninger af Jesu livsalige lære. Allerede den 15de juni samme år døde biskop Harboe.

Balle var kun 38 år gammel, da han nåede den højeste værdighed i den danske kirke. Mange mente, at han viste mere selvtillid og myndighed, end det sømmede sig for så ung en biskop. Jens Møller har hørt mænd, der kendte Balle på den tid og vare ham hengivne, fortælle, at der hos ham sporedes en vis forfængelig glæde over hans anselige embede og dets insignier, og Tauber, der hørte mellem hans venner, taler om hans medfødte ængstelse for at tabe sit bifald og hans mistænkelighed mod alle dem, der betrådte samme bane som han selv¹⁾. Der er også adskilligt både i hans tidligere og senere liv, der tyder på, at disse beskyldninger ikke ere uden grund. Men jo mere varmt blod Balle har havt, jo større forestillinger han har gjort sig om, hvad han var i stand til at udrette, desto bitrere må de skuffelser have været, som nu ventede på ham, og desto forståeligere blive de hyppige anfald af mismod og næsten fortvivlelse, hvorunder han led; men desto beundringsværdigere bliver også den kraft, hvormed han bar miskendelse og foragt og tilsidesættelse og dog holdt ud, til kampen var endt. — Men foreløbig så alt strålende ud. Vel havde Balle ingenlunde holdt sig tilbage, når det gjaldt kampen mod den frembrydende vantro. Han havde uden frygt kaldt den ved sit rette navn og erklæret at ville hævde biblens sandhed over for ethvert angreb. Men han er uden tvivl dog endnu, ligesom da han tiltrådte professoratet, blevet betragtet som en mand, der i meget tilhørte den nye tid, og det ikke med urette. Hans dogmatik bevægede sig vel i de gamle former; men han så på dem med andre øjne end den tidligere

¹⁾ Dansk mndskr. 1865, I, s. 455.

slægt, og hverken hans exegese eller hans prædikener vare afhængige af systemet. Man må bestandig tænke på, at rationalismen ikke er noget nyt, der pludselig dukker op. Men den har længe været forberedt, og dens forudsætninger havde slået rod i alle dannedes tankegang. Allerede hos Holberg spores de tydeligt. Balle står i mange henseender på tidens standpunkt og går ud fra de samme forudsætninger som Bastholm og oplysningens mere moderate ordførere. Også for ham stod åndens vidnesbyrd i menneskets hjerte om synd og nåde i skygge; kristendommen var ham nærmest en lære, der skulde forsvares med fornuftige grunde. Hvad der stiller ham ene over for hele hans tid og højt over den, er den dybe ærbødighed for skriften som Guds ord, der for ham var en hjertesag, men for de fleste andre kun et mundsvejr. Det kunde således endnu betragtes som et åbent spørgsmål, om Balle ikke var villig til at gå i spidsen for de reformer, som tiden krævede, og det viste sig jo også, at han i mange måder gjorde det. Men den gang vidste han, at enten han vilde lede tidens retning, eller han vilde modsætte sig den, havde han en kraftig støtte i Guldberg, der tilsyneladende aldrig havde siddet fastere i regeringen, end da han 1784 udnævntes til kabinetsminister, efter at han lige siden Struensees fald havde haft så stor indflydelse, at det er blevet almindeligt at kalde hele tidsrummet fra 1772 til 1784 det guldbergske, uagtet han den største del af tiden kun indtog den forholdsvis beskedne stilling som kongens kabinetssekretær og siden som statssekretær. Hos ham var der megen lighed med Balle; han var en alvorlig og oprigtig kristen; han elskede oprigtig sit fædreland og modersmål, og han var absolutist af princip. Men Guldberg var en langt fastere karakter, der uden alle de anfægtelser, der hjemsøgte Balle, vilde sætte igennem, hvad han anså for det rigtige. Balle troede bestandig at kunne sejre ved

hjælp af fornuftige forestillinger og ved at stille sagerne så vidt muligt i det rette lys for alle, men han afviste al udvortes tvang. Men denne var Guldberg ingenlunde bange for at bruge, og han brugte den endda ikke sjældent på en såre uheldig måde. Han var ikke reaktionær i den forstand, at han ingen reformer vilde gennemføre. Men han vilde helst have dem udført helt efter sit eget hoved og gav ikke andre megen anledning til at indvirke på sine beslutninger, medens Balle netop offentliggjorde alt til almindelig drøftelse, inden der blev truffet nogen afgørelse.

I året 1784 styrtedes imidlertid Guldberg, og Balle skulde snart mærke, at situationen nu var bleven en anden, og at han ikke længer kunde vente at finde nogen støtte i regeringen. Og det var ikke blot ham, men også hans modstandere, der mærkede det. Derfor blev de så højt talende og dristige i deres angreb. Det var som bekendt P. A. Bernstorff, der blev sjælen i regeringen lige til hans død 1797. Om hans dygtige ledelse af de udenrigske forhold er her ikke stedet til at tale. Men hans store humanitet og hans virkelige kærlighed til frihed og hans agtelse for den offentlige mening øvede også en overordentlig stor indflydelse på forholdene hjemme. Navnlig må her nævnes forordningen af 3. december 1790, hvorved pressen her i et absolutistisk land fik en næsten uindskrænket frihed, som dog forholdsvis blev lidt misbrugt, medens den samtidig i Frankrig blev en plage og alle andre steder indskrænkedes på det hårdeste. Grev Bernstorff havde klart blik nok til at se, hvor løs revolutionsbegejstringen i Danmark var, og han erkendte, at der ikke vilde være noget sikrere middel til at puste gnisten op til en lue end at forfølge pressen. „I er vist nok,“ ytrede han til den svenske diplomat Ehrenheim, „forbavset over, hvad der bliver trykket her. Det er min grundsætning ikke

at bekymre mig derom; ti sligt falder til jorden af sig selv, naar man ikke giver sig af dermed, og forfølgelser vilde kun endnu mere ophidse sindene¹⁾ Balles embedsvirksomhed har vel sjældent bragt ham i direkte berøring med Bernstorff. Men han har stået i personligt venskabsforhold til ham som til næsten alle tidens anseligere mænd²⁾. Og at Balle har delt den almindelige beundring for Bernstorff tør man slutte af, at han holdt ligtale over ham med tekst 1 kong. 2, 9, Elisass ord til Elias: „Måtte dog to dele af din ånd blive over mig.

Alle ere enige om, at med 1784 begynder et nyt afsnit i Danmarks historie. Det er den nye oplysning, der nu har sejret, eller i det mindste er kommet så vidt, at den kan overvinde den modstand, der endnu gøres mod den. Det karakteristiske for det attende århundredes oplysning er den fuldstændige mangel på tro på det ideelle. Alt håb om, at der skulde komme noget godt til menneskene ovenfra er opgivet eller i det mindste således reduceret, at det bliver virkningsløst. Alt skal komme nedenfra. Det er moralen med dens to hovedbegreber, pligt og dyd, der opsluger hele troslæren. Men den første pligt er at lære at passe sit arbejde og gøre det tilgavn. Og det eneste nyttige arbejde er i virkeligheden det, som producerer et materielt resultat, som kan vejes, måles og vurderes, her til lands altså navnlig agerdyrkingen. Den højeste visdom består i at lære menneskene at pløje, så og høste på den bedste og forstandigste måde. Dertil må al nyttig åndelig virksomhed stræbe. Man var ivrig for skolevæsnet, men man gjorde i virkeligheden det højere skolevæsen til det lavere og det lavere til det højere. Videnskaben kan

1) Holm, Danmarks og Norges udenrigske historie, 1875, s. 13.

2) Ligtalen over Bernstorff 1797.

være god nok; men den må have et moralsk formål, d. e. den må kunne gøre nytte. For sin egen skyld har den ingen værdi. Kunsten må også have et moralsk formål, den må kunne røre og bevæge hjerterne, den må kunne vise menneskene, hvor skøn og ædel pligtopfyldelsen er. Så bliver maler- og billedhuggerkunsten til allegori; men digtekunstens blomst bliver læredigtet, som i en tiltalende form lokker menneskene til at høre på de sandheder, de ellers ikke vilde give indgang. Alt, hvad der løfter sig ud over det trivielle, er sværmeri. „Alle schönen Künste sollen einen moralischen Zweck haben; sie sind die Blumenkette, die die Phantasie an die Vernunft binden“. Og nu religionen — ja den må da frem for alle ting have et moralsk øjemed. Ganske vist kan mennesket nok af fornuften alene lære at kende sine pligter, så strengt taget er religionen ikke fornøden dertil; men der er dog en vis skrøbelighed og efterladenhed hos mennesket, som unægtelig er meget almindelig udbredt. Så længe den ikke er helt overvundet, er det godt at have religionen til vejviser på pligtens vej. Og desuden — og det er det vigtigste — man kan ikke undvære dens trøst. Der er jo visse misforhold i livet, som selv den største oplysning ikke kan håbe fuldt at få bugt med. Det flittige og sædelige menneske bliver ofte hjemsogt af sygdom og anden uforskyldt ulykke. Her må da religionen træde til og trøste ham med udødeligheden, hvor sligt skal udjævnes og dyden få sin løn, i det den sande lyksalighed, som er livets mål, opnås. Dette er i al korthed en karakteristik af den tankegang, som var bleven almindelig hos de dannede og navnlig i hovedstaden.

Men dertil kom så i de sidste ti år af århundredet den franske revolution. Menneskerettigheder, lighed og frihed blev også her i det fredelige Danmark stikord, der rev mange med sig, så de kun ønskede Danmark

„borgere“ som Robespierre og Danton. Og selv de, der ikke bleve berusede af efterretningerne fra Frankrig¹⁾, blev dog mer eller mindre henrevne, på de få nær, der i revolutionen kun så mørkets gerninger. Så skulde man da også prøve på i klubberne i København at tale ligesom i klubberne i Paris og i blade og piecer at føre revolutionens glødende sprog. Selv de, der mindst tænkte på at gøre revolution, skulde være med. Hos pastor Pawels i Hørsholm samledes Claesson (den forviste grev Horn), M. C. Brun, der var kommet over fra Hven, og Rahbek. Foran dem lå en tegning, der forestillede kroner og septere og andre despotiets symboler, sammendyngede på et bål. Rahbek greb sit glas og sagde „med den højtidelighed, han så ganske havde i sin magt“, det ene ord: Skål! og så drak de på alt despotis undergang. Det er nu let nok at se, at hele dette radikale væsen eller uvæsen ingen rod havde i Danmark. Men således var det ikke, den gang det stod på. Da var det ikke underligt, at det syntes mange, som om både stat og kirke stod i fare for at omstyrtes, som det var sket i Frankrig. Balle har mange gange udtalt sin frygt derfor.

Det kan ikke andet end undre, når man ser, med hvor lidt talent oplysningens talsmænd kæmpede for deres sag. Bastholm forstod vel bedre at skrive Dansk end nogen anden på den tid; men hans raisonnementer ere så trivielle og overfladiske, hans selvtillid så løjerlig og naiv, at han oftere frister til smil end til indignation. Og nu hele den øvrige flok — hvor er deres skrifter ulogiske, deres bevisførelse overfladisk, ja ligefrem barn-

¹⁾ „Aviserne indblæse heltemod; når Frankerne triumfere, bruser hovmodsånden fra alle kanter. De ere mig som et vejr-glas, og det slår sjældent fejl“. Brev fra Balle til provst Faber. B. A.

agtig! Selv revolutionens egne børn have kun en forløren begejstring. En vittig vise var det højeste, hvortil de kunde drive det. Men der er ingen, der formår at gøre indtrykket af, at han taler af og kæmper for en overbevisning, der er stærk nok til at skaffe sig det rette og sande udtryk. Og, deres personlige ærlighed i øvrigt ufortalt, de gjorde det ikke heller. Deres skrifter vare mer eller mindre originale; men de selv vare kopier efter tyske og franske mønstre. Og det er en erfaring, som er gjort alle vegne og til alle tider, hvor nye ideer ere brudte frem, at efter de mænd, som have været deres bærere, følger en række af epigoner, der anse mestrenes fejl for at være den vigtigste del af deres gerning og stride lige så ivrigt for alt det hos dem, der kun var skrøbelighed, som de selv have stridt for det sande og gode. Men oplysningens danske talsmænd ere disciple i tredje og fjerde led af dens franske og især af dens tyske. Det er fadheden, flovheden og råheden, de bringe til torvs. De råbe på Voltaire uden at øje nogen gnist af hans vid og på Kant uden at have forstået hans tanker. Men Wolfenbütlerfragmenterne ¹⁾ og dr. Paulus's udlægninger af herrens undere og Bahrtdts bespottelser gik idelig og idelig igen. Det er denne mangel på originalitet og selvtænkning, der giver hele den urolige tids litteratur et saa løst og uvederhæftigt præg.

Men nu modstanden mod alt det nye! Det gamle er dog sjelden, selv når det står for fald, så rodløst, at det ikke prøver på at væрге sig, og det var det heller ikke her. Men dets modstand var i grunden brudt før 1784. Hvad statsmagten angår, da havde den endnu

¹⁾ „De Wolfenbüttelske fragmenter er det rustkammer, der har forsynet manganen skrælling med småsten til at fylde den grav, som den store sten ej kunde spærre“. Grundtvig, Verdenskrønne 1812, s. 257.

1772—1784 søgt at dæmme for strømmen, men da Guldberg var bleven styrtet, tog den nye regering reformerne i sin hånd, og det er Bernstorffs, Colbjørnsens og Reventlows og deres medarbejders fortjeneste, at de gik ind på det bedste af tidens tanker og udførte de vigtigste og mest fornødne af de reformer, den krævede. Derfor tænkte fremskridtsmændene på få og ubetydelige undtagelser nær ingenlunde på nogen opposition mod den enevældige regering, som viste sig så redbon til reformer af landbovæsen, skolevæsen osv. Det var ganske vist i den bevægelse, som vakte ved disse reformer, så vel som i den kamp mod tyskeriet, som var begyndt efter 1772, at de revolutionære ideer fandt tilknytning. Men der er noget komisk i at se den måde, hvorpå de fremtræde i den skønneste forening med en næsten krybende loyalitet over for kronprinsen og Bernstorff. Denne fandtes virkelig og lagde sig stundom, som ved Kristiansborgs brand, for dagen på en smuk måde. Men det gør et besynderligt indtryk at se i det samme blad oversættelser af de blodigste taler i det franske konvent, åbenbart meddelte til opmuntring og efterligning for danske „borgere“, og de underdanigste lovprisninger af det absolute monarkis mænd her hjemme. Bernstorff havde ret, at en sådan revolutionsbegejstring ikke er farlig. Det blev al tid ved almindelige floskler, og der er næppe noget eneste sted fremsat noget bestemt forslag om forandring i landets forfatning. Selvfølgelig vilde denne enighed mellem regeringen og den revolutionære presse ikke have varet længe. Men inden det endnu var kommet til alvorlig strid, var revolutionen forbi i Frankrig. Et lille land som Danmark må i sådanne almindelige politiske og sociale spørgsmål følge den europæiske strømning, og den rodløse frihedsbegejstring, der havde udviklet sig her, forundstede let. M. C. Brun og P. A. Heiberg blev omtrent dens eneste martyrer af nogen betydning.

Anderledes forholdt det sig med angrebene på kirken. Det var ikke længer om det ene eller det andet teologiske system, der stredes, det gjaldt selve kirkens tilværelse. Det er jo en billig fordring, når man vil prædike revolution, at der er noget, som kan omstyrtes; da nu staten og dens forfatning vare urørlige, vendte hele angrebet sig med koncentreret kraft mod kirken. Det hed sig ganske vist som oftest, at kristendommen ikke skulde afskaffes, men kun renses for menneskelige lærdomme, dum overtro osv. Men det, som blev tilbage efter denne rensning, var kun den såkaldte naturlige religion, som man mente at kunne indbefatte i de tre ord: Gud, dyd, udødelighed. Alt det særlig kristelige forsvandt. Det kan vel nu ikke let falde nogen ind at tænke, at hele Danmarks befolkning skulde have været tilfreds hermed og i stilhed have givet afkald på den gamle kristendom for at modtage den nye oplysning i stedet. Hvad befolkningens masse, navnlig bondestanden angår, da var den dels så åndelig forknøbt og rå, at den ikke en Gang mærkede, at dens præster omskiftede deres røst, dels var den så optaget af de mange materielle reformer, der just berørte den så stærkt, at den ikke fik tid til at tænke på andet. Men præsteskabet var jo endnu, den gang Balle blev biskop, oplært i den gamle lutherske teologi. Hist og her, navnlig i almuen, var der en pietistisk strømning; ti det går ofte således, at en åndelig retning først når ned i almuen, når den er forladt af de dannede, som vare dens oprindelige bærere. Hernhut, eller vel rettere sagt Kristiansfeld, øvede også sin indflydelse. Men det er et faktum, at på Balle nær næsten hele den danske menighed, lægmænd og gejstlige, tav stille til vantroens angreb på det, som dog måtte være enhver kristen det dyrebareste af alt. Grunden hertil er ikke vanskelig at se. Fornuftkristendommen havde allerede i et halvt århundrede suget

kraften ud af den danske kirke. Det så ud, som om den endnu stod med hele den fra fædrene nedarvede lære; men det var som et hult træ, hvor barken vel er nogenledes hel, men ved og marv mangler; nu kom stormen, der blæste det omkuld. Den gamle lutherske teologi havde med rette vundet så stor agtelse, at ingen endnu havde vovet for alvor at røre ved den. Men troen på dens gyldighed var alle vegne rokket, både pietisme og rationalisme havde gjort sit dertil. Men når nu systemet, der hidtil havde været Alfa og Omega, skulde falde, hvad vilde da blive tilbage? De fleste have mer eller mindre frygtet for, at det vilde blive det samme, som at kristendommen faldt. For så vidt de ikke vilde give slip på denne, vare de nødte til at holde på den gamle teologi, og dog havde de ikke længer nogen ret tro til den. Det er øjensynligt, hvorledes denne dobbelthed tynger på Balle. Han mener at have opgivet systemet, og dog kan han hverken skrive en lærebog eller en salmebog, ja ikke en gang udgive en prædikensamling uden at følge det eller prøve på at opbygge det på ny, og i sin polemik er det al tid den overleverede teologi, han forsvarer. Ligeledes er det den samme afhængighed af det gamle, der i begyndelsen virker dæmpende på Bastholm. Men en kirke, hvis teologi og lærere stod på så usikker en grund, var slet skikket til at modstå en sådan storm som den, der brød ind over Danmark i de sidste ti år af århundredet. Dens virkning blev også, at det gamle bortblæstes, og i begyndelsen af det nye århundrede kom da rationalismens blomstringstid; den var nu ikke længer generet af noget hensyn til det overleverede.

Det kunde være interessant, hvis det var muligt, at gøre et blik ned i præstegårdene og se, hvorledes det stod sig der, hvorledes det så ud i præsternes studerkammer, og hvad der blev prædiket fra deres prædikestole,

hvorledes sjælesorgen blev besørget osv. Men det er ikke let at få noget klart billede deraf. Der var præster, som førte et ligefrem forargeligt levnet. Præsten Fabricius i Raklev drak i selskab brændevin af store ølglas; han lod menigheden vente på sig i to timer, før gudstjenesten begyndte, og vævede da på prædikestolen i to timer det aller ynkværdigste tøj op ad vægge og ned ad stolper. Balle fik ham med det gode til at tage kapellan, men da det kom til stykket, snakkede Fabricius sig fra det. Endelig erfarede kancelliet, at han fastelavns søndag 1791 havde glemt at prædike, uagtet han var i i kirken og besørgede ministerielle forretninger. Ligeledes lod han uden at være syg degnen prædike første og anden søndag i fasten, hvorved gudstjenesten var forbi i mindre end en time. Han fik derfor valget mellem inden 14 dage at tage kapellan, stilles for en provsteret eller søge sin afsked¹⁾. De nye præster bragte tidens lette sæder med sig. Pastor Fischer fra Skelskør rejste til København uden orlov for at gå i Enighedsklubben og komme til at danse. Rygtet sagde endogså, at han i vrede havde taget et tørklæde op af lommen og kastet det på gulvet, hvorved et spil kort var fulgt med²⁾. Stundom tiltog også præsterne sig en utilbørlig myndighed, de vilde, som Balle siger, være landsbypaver. Således forsøgte pastor Steenberg i Gærhøj at nægte en mand alterens sakrament, fordi han lå i proces med ham³⁾. Det vilde ikke være vanskeligt at nævne flere eksempler på alt dette; men de forekomme langt fra hyppigt, og Balles visitatsbøger så vel som mange almindelige udtalelser af ham vidne om, at han både

1) Skrivelser i Sællands bispearkiv: Til pastor Monrad i Refsnæs, 4. decbr. 1790, til provst Kreiberg, 21. decbr. 1790, til samme 3. maj 1791.

2) Skrivelse smstds til past. Fischer, 17. april 1795.

3) Skriv. smstds., 15. jan. 1791.

har haft kærlighed til og agtelse for sit præsteskab, og ingen kendte det dog så godt som han. — Men ellers ere alle tidens skribenter enige om at falde over præsterne med de værste beskyldninger. Begyndelsen var gjort i trykkefrihedsperioden. Philopatreas (S. K. Bie) taler om de mange gejstlige rentenerer af landsbypræster, som man ser ved terminstiden, og om hvilke man kan sige med Asaf: „Deres øjne blive borte for deres ansigtes fedme. Det var den almindelige mening, at de havde det for godt, og at de ere så hjærtens dovne og dumme“¹⁾. Hvad rigdommen angik, da var beskyldningen ganske vist ugrundet. Rahbek har større ret, når han siger, at mange af dem sukke de seks dage om ugen for brød og gå den syvende op at trøste andre. Balle taler også ofte om præsternes fattigdom, og i mange præstegårde synes der snarere at have været en uanstændig fattigdom end overflod. Snarere har der været grund til at klage over en vis nærighed ved opkrævelsen af deres indtægter. Det er ikke blot i de gejstligheden fjendtlige skrifter, man finder eksempler derpå. Således taler Ussing²⁾ om en resolution, der selvfølgelig er udvirket ved klage fra en præst, hvorved det pålægges fadderne ved et natmandsbarns dåb at ofre, uagtet de vare tvungne til at stå fadder. Ligeledes omtaler han en vis præst, på hvis mæle og munterhed ved kirkelige forretninger man straks kunde høre, om han havde fået eller ventede et godt offer. Havde offeret været meget slet, så læste han i stedet for at messe og skyndte sig forskrækkelig³⁾. Også mange af expeditionerne fra Balles kontor vidne

1) Minerva 1793, oktbr. „Et par ord for landsbypræsterne“.

2) Kirkeforfatning III, 2, s. 641. Resolutionen er af 12. septbr. 1783.

3) Smstds. III, 2, s. 636.

derom. Men det må bemærkes, at offeret den gang omtrent var præsternes eneste pengeindtægt, og den var stærkt i aftagende, medens de flestes kår ikke var bedre, end at de vare nødte til at væрге for deres ret. Der var også præster, som ingenlunde vare ivrige for at bringe meget ud af deres embeder. Således viste det sig, da tiendesagen fremkaldte så megen uro, at der var steder, hvor tiendeakkorderne vare så gunstige for yderne, at de omtrent kun gave det halve af, hvad de skulde give, og dog ønskede vedkommende præst ingen forandring for sin embedstid.

Der var således ikke megen anledning til at klage over, at præsterne havde det for godt. Men nu den anden klage, at de ere så hjærtens dovne og dumme! Hvad universitetsstudiet angår, da have vi allerede omtalt, at det ingenlunde kan siges, at professorpladsene vare dårligt besatte. Men mange studenter vare for fattige til at holde sig ved universitetet så længe, som der behøvedes for at drive et ordentligt studium, mange havde måske ej heller syndérlig lyst til et sådant, og man måtte da se at slippe nemmere fra det. Selv en mand som Nordahl Brun, der siden blev en af kirkens piller, en nidkær præst og troende prædikant, lige anset som biskop og digter, hjalp sig med at læse tre måneder nat og dag til karakteren non contemnendus. En tilbød at manuducere ham gratis. „Gud velsigne Dem, min far,“ svarede Brun, „spild mig bare ikke min kostbare tid; når jeg først får attestats, vil jeg finde fornøjelse og undervisning i at tale med Dem en hel dag“¹⁾. Men det var ikke alle, der afslog manuduktørernes hjælp. Rahbek klager over, disses skændige vepsereeder, og han lader en manuduktør tiltale en student således: „Sørg ikke, min broder! Sagen er ikke så farlig;

¹⁾ J. N. Bruns biografi af Zettlitz i Lahdes samlinger.

giv mig 4 rd. om måneden, så er tingen klar og du om seks måneder cand. S. S. ministerii. Se her! denne bog indeholder 600 af professorernes spørgsmål i alle teologiens dele. Dem gå vi igennem, så er du færdig. Vil du løbe Romer- og Efeserbrevet og Mattæus' evangelium igennem, så kan du, og hør så flittigt kollegier i dette halvår; ti de spørge gerne om, hvad de sidst læste over; så kan du gerne gå op. Den skriftlige eksamen skal du ikke frygte for; thi du kan fylde lommerne med bøger og kollegier, og mellem os sagt, mangler du endda noget, så skriv det på en seddel og stik under porten, lad din karl være der og bringe det hen til mig, så skal du hjælpes af din nød¹⁾. Det var naturligvis ikke alle, men dog vist nok alt for mange, der tog eksamen på denne eller lignende måder. Når de så snart kom ud i en afkrog på landet, havde de selvfølgelig ikke meget åndeligt indhold, der kunde hjælpe dem til at modstå rustificeringen. Agtelse nød de ikke; tvært imod var det et tegn på god tone at lade hånt om kirken og præsterne, disse folk, der gik i så aparte en dragt, med en sæk om livet og et hjul om halsen og med vinger, som ingen nytte var til, da de ikke kunde flyve med dem, og som skulde stå og prædike for folk, hvad intet fornuftigt menneske mere troede på. Man kunde ikke noksom more sig over alle de smagløsheder, der kom frem på prædikestolen. I den oftere omtalte artikel af Rahbek i Minerva, hvor han dog tager landsbypræsterne i forsvar, nævner han en mængde eksempler derpå, nogle ere ligefrem dumheder, andre ere vel smagløse, men ingenlunde meningsløse anvendelser og udlægninger af biblen på den gamle teologis vis. Men det gik nu altsammen ind under én kategori. De gamle

¹⁾ Minerva 1793 oktbr. Ligeledes skildrer „Den danske Tilskuer“ på mange steder det fordærvelige manuduktionsvæsen.

præster kunde imidlertid ikke omskifte deres røst. De blev ved at prædike, nogle lærd, i det de exegetiserede over teksten og brugte latinske og græske ord, andre populært, i det de brugte de plumpeste lignelser og billeder, om nåden, der lignes ved en skopudser o. desl. Om andre end dårlige og latterlige prædikener høres der så godt som intet. Men det er vel gået her som så ofte, man har talt om det onde og tiet om det gode, og der har sagtens ikke været få menigheder, hvor evangeliet blev prædikatet i enfoldighed og hørt til opbyggelse. De nye præster, der efter hånden kom i embederne, bragte oplysningen med sig. De skulde prædike moral, men det måtte især vise sig deri, at de lærte menighederne at kende deres pligter. Så kastede de sig over skolevæsen og landøkonomi. At udmærke sig derved var vejen til anerkendelse og befordring. Men hverken de gamle eller de nye vare skikkede til at stå frem som kirkens værger mod vantroen. I købstæderne og især i København så det naturligvis noget anderledes ud. Mange havde som Balle bevaret den gamle rettroenhed; men umærkelig havde den dog skiftet karakter; de havde den ikke, eller mente i ethvert fald ikke at have den, som en from overbevisning, en ovenfra givet tro, men de havde vundet den gennem forstanden som en tiltænkt overbevisning, der på ny måtte prøves ved en fornuftig overvejelse af enhver indvending, der rejste sig imod den. Det var da ikke underligt, at mange ikke ad den vej kunde overbevise sig om kirkelærens sandhed. De prøvede da på at lade en del af den stå hen uden at bekæmpe den; men sådanne lærdomme som treenigheden, Jesu forsoningsdød osv. blev lagte på pulterkammeret som uforståelige og unødvendige. Det var Bastholms oprindelige standpunkt. Men selvfølgelig kunde det ikke holdes. Vare disse lærdomme ikke nødvendige eller en gang nyttige, vare de heller

ikke sande, og så måtte man jo i sandhedens interesse heller skille sig af med dem jo før jo heller. Ad denne vej kom man til den rene deisme. Da århundredet endte, havde dog ikke denne, men den mere besindige rationalisme sejret. Revolutionens uvejr var drevet over, og det drejede atter ind på det spor, som den danske kirke kendeligt havde fulgt siden Hølbjergs dage, kun med den allerede omtalte forskel, at ethvert hensyn til den gamle lutherske teologi nu var bortfaldet. Man mente at holde sig på én gang til skriften og fornuften, og der skulde gå nogen tid, inden det blev opdaget, at det var fornuften, der var bleven herskerinde og skriften, der måtte lempe sig efter sin herskerindes luner.

Det er her forsøgt i korte træk at give et billede af menighedens og gejstlighedens tilstand, medens Balle var biskop. Vi skulle nu se ham stå alene i kampen mod „vantroens koaliserede magter“ med sin bibel i hånden, støttet på sin embedséd uden synderlig anden opmuntring end den, at han vidste, han gjorde sin pligt.

Iblandt de ting, hvis reform krævedes næsten af alle, stod liturgien. Og Balle delte den mening, at der her trængtes til en forandring, og han har uden tvivl betragtet det som sin hovedopgave at gennemføre en sådan. Ligesom regeringen efter 1784 søgte at dæmpe den revolutionære strøm ved at give efter, hvor det måtte erkendes, at der trængte til forandring, således mente også Balle, at hvis kirken ikke skulde gå til grunde, måtte den forandre sin orden, for så vidt dette kunde ske uden at komme i strid med skriften. Og det er ikke underligt, at det blev liturgien, som han især henvendte sin opmærksomhed på. Den er jo et historisk produkt, udviklet lidt efter lidt fra kristendommens begyndelse af. Men derfor er den også menighedens arbejde, og den har ingenlunde således sin grund i skriften, at den stykkevis kan udledes deraf. Men det er

just brøsten ved Balles teologi, at den tredie trosartikel sættes til side. Han forstår ikke at se åndens gerning i menigheden, men vil have alt ordnet efter skriften. Fra dette standpunkt måtte det absolut synes ham, at vor nuværende gudstjeneste havde store mangler og navnlig, at den gav menigheden alt for lidt lejlighed til at lære skriften at kende. Den liturgiske reform er derfor som den røde tråd, der går igennem hele Balles biskoppelige virksomhed, ja strækker sig ud over denne.

Den første vigtige sag, der mødte ham i hans embede, henhørte også derunder, det var nemlig affattelsen af en ny dåbsformular. Det var exorcismen, det gjaldt om at få bort. Denne havde allerede været pietisterne en torn i øjet. De anså den for en falsk beroligelse, der forførte til at glemme den daglige kamp mod djævelen¹⁾. Selvfølgelig måtte rationalismen, der dag for dag voksede sig stærkere, fælde en endnu strengere dom over den, om end af andre årsager. I det hele synes det, at mange mennesker af let forståelige grunde aldrig ret have kunnet forlige sig med exorcismen, hvad der også viste sig, da den blev afskaffet; ti der blev ikke gjort nogen modstand, om det end siges, at adskillige, både præster og lægsmænd, nødig gave slip på den²⁾. Kristian VI havde påtænkt at afskaffe exorcismen; men det var først 1783, at Balle, endnu medens han var sin svigerfader adjungeret, fik det hverv at udarbejde en ny dåbsformular, hvorved tillige skriftens vidnesbyrd om dåben skulde fremsættes klarere. Det hedder i forordningen: „Det er unægteligt, at besværgelsen, som længe har været afskaffet i andre protestantiske lande, men er dog hidindtil mod alle retsindiges ønske

¹⁾ Engelstoft, liturgiens historie s. 202.

²⁾ Ussing, kirkeforfatning IV, 2, s. 22. Engelstoft, liturgiens historie s. 204.

beholdt i vores kirke, ej alene haver aldeles ingen grund i den hellige skrift, men kan og lettelig opvække forargelse. Tillige have vi og betænkt, at flere og tydeligere skriftens vidnesbyrd så vel om arvesynden som om forløsningen ved vor herre Jesus Kristus burde ved dåben indprentes¹⁾). Balles dåbsformular er jo vel bekendt, og alle kunne se både dens fejl og fortrin. Den har ikke dårlig løst den i forordningen satte opgave, og det nye i den er næsten helt sammensat af skriftsteder, der ret sindrigt ere sammenknyttede. Men den er for lang og tung og vanskelig at følge. Dette har allerede Bastholm bemærket. Samme anke traf en anden mindre betydelig liturgisk forandring, som skriver sig fra Balle, nemlig konfirmationsbønnen. Denne var oprindelig udarbejdet af biskop Worm. Balle fik ordre til at forandre og forkorte den 1785. Han indsendte et forslag; den var da ikke længer, end den varede 12 minutter. Han anmodedes dog om at forkorte den end yderligere, og dette gjorde han, så den nu kun medtog 9 minutter, „og kortere bør den ei være“²⁾). Således optoges den da i alterbogen. Den deler fortrin og fejl med dåbsformularen, den er omhyggelig udarbejdet, der er ikke et ord, hvori ikke enhver kristen kan samtykke; men den er langtrukken og kedelig. Disse to forandringer i alterbogen ere de eneste, Balle fik ført igennem. Han tænkte allerede den gang på at udarbejde nye formularer for troløvelse, brudevielse og altergang³⁾); men deraf blev der aldrig noget.

Med hensyn til ordenen ved gudstjenesten blev der gjort et forsøg på at afhjælpe de ulemper, hvorover der

1) Engelstoft, liturgiens historie s. 203.

2) Vej til hæderlighed for gejstlige.

3) Smstds. s. 100.

klagedes ved konfirmationen i de københavnske kirker. Ved to forordninger af 1784 bestemtes det, at kirkedørene under den egentlige gudstjeneste skulde være lukkede og politiet passe på, at ingen løb rundt i gangene eller gjorde anden uorden. Men latterligt blev det hele ved, at den første forordning (27. febr.) bestemte, hvad dragt pigerne, der blev konfirmerede, skulde bære, hvilke bånd de måtte have på hovedet, og at de skulde have tørklæde om halsen. Det er det guldbergske regiments svage side at mene, at vantro og letfærdighed lode sig standse ved sådanne midler.

Men Balle havde ikke været mere end et år biskop, før kronprinsen overtog regeringen, og dermed var det blevet umuligt at tænke på at anvende magt mod religionens foragtere. Og kort efter rejste den første store storm sig imod ham, i det den liturgiske reform blev optaget fra en anden side, nemlig af hofprædikant dr. Bastholm. Han var i 1771, altså på samme tid, som Balle kom til København, vendt tilbage fra Smyrna, hvor han havde været tysk missionspræst. I 1778 blev han første hofpræst, og snart var han Københavns mest ansete prædikant. Han havde en egen gave til netop at byde det, som hans tid begærede. I formen holdt han i det mindste den gang endnu på kirkelæren; men i virkeligheden opgav han det meste af dens indhold. Han havde tilegnet sig, hvad der var skrevet i Tyskland, og han forstod at give det igen i en ejendommelig bearbejdelse. Men kærnen i hans skrifter er den fladeste rationalisme, og medens Balle i alt væsentlig blev staaende på sit standpunkt, fordi han holdt fast ved sin troskab og lydighed mod biblen, gik Bastholm stedse nedad og endte omtrent i en moral, der kunde undvære kristendommen ¹⁾. Det var denne mand, der i de første dage

¹⁾ Schebel, Bastholm og Balle, Dansk mndsskr. 1868, II.

af 1785 udgav en lille bog under titel af: „Forsøg til en forbedret plan af den udvortes gudstjeneste“. Den vakte en overordentlig opsigt. For mange stod det som et slags vovestykke at skrive for det store publikum om, hvad det måtte være kongens og regeringens sag at afgøre. Men det forøgede beundringen. Dertil kom, at skriftet som alt, hvad der kom fra Bastholms hånd, var affattet i en let og tiltalende form. Han ønsker nogle forandringer i den bestående gudstjeneste den han kræver ret til at reformere som et menneskeværk. Han, som hele hans tid, skælner mellem religionens form og dens væsen. Det sidste vilde de beholde, men den første skulde forandres efter tidernes lejlighed. Den store vanskelighed bliver kun at finde grænsen mellem form og væsen. Bastholm vil, at gudstjenesten skal blive kort, afvekslende og interessant; men når vi så se, hvorledes dette i det enkelte udføres, undres vi næsten over, hvor fuldstændig han, som det synes uden selv at vide det, får alt det bort, hvorpå gudstjenestens opbyggende kraft beror. Men vi må her tillige straks gøre opmærksom på, at Bastholm ingenlunde leverer nogen ny liturgi. Det er en kritik af det gamle og antydninger af, hvad der skulde sættes i stedet; men skulde hans forslag have fået nogen praktisk betydning, vilde den største del af arbejdet endnu have stået tilbage. Vi skulle se noget nærmere på dets enkeltheder.

Hvad først prædiketeksterne angår, da er der mange mangler ved de nu brugelige: 1) De ere for korte. Prædikanten kan snart have dem gennemgået, og enten gentager han da sig selv, eller teksten bliver kun motto foran en tale, der intet har med den at bestille. Man må pine teksten for at få en anledning til sin tale. „Læreren taler om, hvad han vil, og når han er færdig med at udarbejde sin prædiken, søger han, om det er muligt at finde et ord, ved hvilket han kan sige: vi tage

heraf anledning til nærværende betragtninger“. 2) De indeholde ikke stof nok. Epistlerne gå an; men evangelierne indeholde intet andet end beretninger om Kristi undergjerninger. „Når man haver prædiket nogle få gange over denne materie, så haver man sagt derom alt, hvad man til nytte kan sige“. 3) De passe ikke til dagene. Som eksempel nævnes 2 juledag, nytårsdag, 1 søndag i Advent. På denne venter man snarere en tale om kirken el. desl. end at høre tale om Jesu rejse til Jerusalem 4 uger før han blev født. Dog vil Bastholm beholde faste tekster; han foreslår at indrette en evangelieharmoni, således at de fortællinger, der berettes flere steder, tages der, hvor de ere vidtløftigst. Denne tilligemed apostlenes gerninger skal deles i afsnit til hver søndag; kun de store helligdage skulle beholde særlige til dem afpassede tekster.

Angående sangen har Bastholm meget mærkelige anskuelser. Der bør, mener han, ikke være andre salmer end dem, hvori Gud loves og prises. Bedesange ere unaturlige: „mon et barn nogensinde kommer syngende til sin fader, når det vil anmode ham om en velgering?“ Dogmatiske, moralske og historiske sange er ligeledes en underlig blanding af koldt og varmt. Men til at udtrykke glade følelser er sangen vel skikket, og disse bør også være dens eneste indhold. Sangene må ikke være for lange, og de må være almindelig affattede, så de kunne synges af enhver, i hvad stand og stilling, stemning og omstændigheder han end er.

Om prædiken udtaler han sig kort, i det han henviser til sin „Gejstlige talekunst“. Han lægger stor vægt på det frie foredrag: „Alle burde erklæres for uskikkede for prædikestolen, som enten af mangel på flid eller af mangel på ihukommelse ikke kunne tale offentlig uden at oplæse deres prædiken af papiret, hvorved det sanselige ganske bortfalder, som skulde understøtte

fornuften i dens arbejde på hjærtet“. Dog forklarede han siden denne ytring således, at han derved ikke havde tænkt på præster, der allerede vare i embedet, men kun på de yngre, der ikke gjorde sig flid nok med deres forberedelse.

Særlig vægt lægger han på kirkebønnerne. I stærke træk skildrer han menighedens adspredthed under bøn-
nen og søger grunden dertil i, at vore bønner ere berøvede det sanselige, der skulde komme sjælen til hjælp under dens arbejde, og navnlig, at der ikke knæles under bøn-
nen. Dertil mener han, at kirkestolene nok kunde indrettes.

Overhovedet må gudstjenesten være afvekslende; ti dette stemmer med den menneskelige natur. De offentlige forlystelser vise os det. „Mennesket er vist af naturen ligeså munter til disse sanselige øvelser, som han er dorsk til de åndelige, og dog tror man, at afvekslinger ere nødvendige for at forebygge den dorskhed og ked-sommelighed, som mennesket naturligvis føler ved længe at se og gøre det samme“. Messen skal afskaffes som noget unaturligt. I stedet for bør der oplæses en sek-tion af det ny testament, eller troens artikler, eller de ti bud, eller indføres et litani, som synges korvis. Bu-dene skulde læses efter 2. Moseb. 2, 1—17; dernæst læses Mt. 22, 37—40 (budet om kærlighed). Til begge dele svarer menigheden: „Dette skal være mit hellige forsæt!“ og præsten slutter da med 5. Moseb. 27, 26: „Forbandet være den, som ikke holder ordene i denne lov og gør derefter!“ Trosartiklerne læses som spørgsmål, og menigheden svarer dertil: „Ja, jeg tror!“ Velsignel-sen skal oversættes på Dansk; ti næsten hvert udtryk i den er Hebraisk. Den bør lyde således: „Herren skænke eder alt sit gode og afvende alt ondt fra eder! Herren have velbehag til eder og være nådig mod eder! Herren se bestandig i nåde til eder og lyksaliggøre eder!“

Endelig skal præsten under hele gudstjenesten være på prædikestolen, hvor der skal indrettes en stol og helst en bedeskammel til ham.

Ved dåben skal der bødes på handlingens ensformighed ved de sædvanlige midler, knælende bøn og hyppige svar af fadderne. Ordene: „Gud bevare din indgang og udgang“! skulle udelades som hebraisk Dansk, ingen forstår dem, og ingen tænker selvfølgelig noget derved. Ligeså korstegnet: „Det gør vel ingen skade; men gør det vel nogen nytte? . . . Dette kors, som gøres så hastig, som man blinker med et øje, hvilket indtryk kan det gøre på sanserne og gennem sanserne på hjertet“? Fremdeles er det unaturligt at spørge et lille barn: tror du? vil du? Der bør siges: „Vil du være en borger i Jesu rige, så skal du tro“ osv. Den, der bærer barnet, skal da sige: „Herren give ham (hende) dertil sin nåde“! Den, som døbes, bør ikke blot forpligtes til at tro, men også til dyds og gode handlingers øvelse. Dette ligger vel i forsagelsen; men det er galt, at der spørges om denne før om troen. Spørgsmålet: forsager du“ osv.? foreslås forandret til: „Vil du være en borger i Jesu rige, så skal du arbejde på at træde i Jesu Krist fodspor, at danne dit hjerte efter hans hjerte, at følge ham på lydigheds og tålmodigheds vej, at rense dig alt mere og mere fra al smitte på legeme og sjæl og at hellige dig aldeles ved at frygte Gud“.

Det private skriftemål foreslår Bastholm afløst af et almindeligt, omtrent som det nu er, kun at skriftetalen skulde holdes fra prædikestolen. Absolutionen kan beholdes, kun at håndspåleggelsen bortfalder. Dog lægges der ikke videre vægt herpå, hvis menigheden ønsker at beholde den. Ved altergangen selv er de værste anstød mesningen af fadervor og indstiftelsesordene, samt sangen under kommunionen. Dog trænger også formularen til

en forandring. „Der er dog vel ingen tvivl om, at jo den hellige nadvere haver en moralsk hensigt, som er hjærtets forbedring“. Men formularen er mere dogmatisk end moralsk. Den er polemisk mod Calvinisterne, og derfor bør Kristi egne ord: „Det er mit legeme“ osv., bruges ved uddelingen. Der sluttet med: „Når I tro disse Kristi ord, da ere I ret prøvede“ osv. „Disse ord ere enten urigtige, eller de ere ikke tydelige nok; ti skulde de forstås ligefrem, så var intet lettere end at gå værdig til herrens bord“.

Brudevielsen kan i det væsentlige blive, som den er. Dog bør ægtefolks pligter lægges nærmere på sinde, ti de ere flere end lydighed og kærlighed. Ligeledes bør der tales anderledes om korset; der gives andre lidelser i ægteskabet, som ere betydeligere end den at føde børn med smerte. „Ikke uden modbydelighed kan man sige dette til en brud, der er over 50 år“. Og hvorledes passer det at sige: „I dit ansigts sved skal du æde dit brød!“ til den, der lever af sine rentpenge?

Dr. Bastholms bog udkom samme år i et noget ændret nyt oplag. Han havde udeladt den mosaiske forbandelse, som havde stødt alle, selv hans ivrigste beundrere. Ligeledes havde han leveret en ny redaktion af velsignelsen, hvorved han ikke fjærnedede sig fuldt så langt fra det gamle. Men i andre henseender var han allerede gået langt videre end i den første udgave. Således leverer han nye trosartikler, da mange mene, at de gamle ikke ere fuldstændige nok eller ikke ordentlige nok¹⁾. Det var bleven bebrejdet ham, at han var uvidende om forholdene på landet og kun kendte gudstjenesten i København. Nu foreslår han, at duelige

1) „Hvem skulde for en snes år siden have drømt om, at en theologus i Danmark vilde gjøre forslag til nye trosartikler?“ skriver bisk. Studsgaard til Balle. (I. M., tillægget, s. 129).

degne skulle kunne befordres til præstekald; en sådan kan have samme adkomst til at blive præst i det sogn, hvor han er elsket og æret, som en fremmed personelkapellan. Ligeledes var det ønskeligt, om prædiken blev rent afskaffet ved gudstjenesten på landet undtagen på højtidsdage. I stedet for skulde der katekiseres. Den vankundige almue vil have mere nytte af én times katekisation end af ti prædikener.

Dette er hovedindholdet af dr. Bastholms bog. Der kan være tanker i den, med hvilke vi kunne sympatisere, f. eks. ønsket om en livligere deltagelse i gudstjenesten fra menighedens side. Men alt bliver forvrænget og fordærvet, så snart som der er tale om udførelsen. Vil nogen have et slående bevis på rationalismens mangel på indsigt i kristendommens væsen og på dens afmagt til at reformere, behøver han kun at læse denne lille bog. Men således blev den ikke opfattet, da den udkom. Den vakte den største opsigt og fremkaldte en hærskere af bladartikler og piecer. I datidens mest ansete organ: „Lærde efterretninger“¹⁾, anmeldtes den af mag. Worm. Anmeldelsen er uden tvivl et godt udtryk for den tankegang, der nu var almindelig i dannede kredse. „Hine udødelige reformatorer,“ hedder det, „have vel gjort store skridt frem mod forbedring og en fornuftig gudstjeneste. Meget af den papistiske surdej var udrenset, men meget var endnu tilbage ved gudstjenesten, som hindrede dens velgørende hensigter og tilintetgjorde eller svækkede dens gavnlige indflydelse på menneskenes hjerter. Sangene vare lange, kedsommelige og fulde af sanselige, krasse og utydelige begreber; de formuler, som brugtes ved religionens højtideligste handlinger, manglede al ånd og kraft og vare til dels skikkede til at vedligeholde overtro og vrang forestillinger . . . Lærerne vare forbundne til

¹⁾ 1785, nr. 5, 4. febr.

at indrette den største del af deres foredrag efter visse forskrifter¹⁾, aldeles magre på nyttig lærdom og ufrugtbar på praktisk anvendelse“. Anmelderen mener derfor, at der skyldes Bastholm megen tak for hans forslag, om han end er uenig med ham i nogle enkeltheder. Således kan han ikke forstå, at al sang nødvendig skal være lovsang, i hvilken henseende han henviser til Davids salmer. Ligeledes protesterer han mod oplæsningen af de 10 bud, men på en meget karakteristisk måde: „Man kunde med større grund oplæse et stykke af vor danske lov; ti den indeholder næsten de samme bud og angår os altid nærmere end Moses lov. Det må dog forekomme enhver underligt, at kærnen af den hele sædelære ikkun foreskriver én eneste positiv dyd og næsten blot afhold fra selskabet forstyrrende laster. Og om en kristen svarede præsten, som hin unge Jøde svarede herren: alt dette har jeg holdt fra min barndom! skulde han da erklære ham for fuldkommen i kristelig dyd“? Til slutning udtaler recensenten det håb, at det denne gang ikke skal blive ved ønsket om en forandring af gudstjenesten, da det er bekendt, at biskop Balle også er stemt for en sådan.

Dette var imidlertid kun en begyndelse; ti nu strømmede det ind med småskrifter om liturgien. Æt begreb om den hastighed, hvormed de fremstod, får man ved at efterse „Lærde efterretninger“, der anmelder eller i det mindste nævner dem. I nr. 8 og 9 (25. febr. og 3. marts) anmeldes 7, i nr. 10 (11. marts) er der kommet 9 nye til, i nr. 11 (18. marts) 4, og så fremdeles, indtil antallet i nr. 37 (16. septbr.) er løbet op til 53²⁾. Det er ikke

¹⁾ Søndagsevangelierne.

²⁾ De findes i en samling på 5 bind i det kongelige bibliotek. Universitetsbiblioteket har en ufuldstændig samling på 3 bind.

noget fornøjeligt arbejde at gennemlæse dem; ti de fleste indeholde intet andet end løse raisonnementer og ubegribelig trivielle bemærkninger om det alt udkomne og stundom alle mulige uvedkommende ting. En forfatter¹⁾ finder således, efter at have foreslået afskaffelsen af præstekjoler, pibekraver osv. samt leveret et vidtløftigt forslag til liturgiens forandring, anledning til at holde en Philippica mod kroer og foreslå, at bønderne skulde tvinges til at lægge vind på havedyrkning og biavl. Man har også allerede den gang fusket i at gøre reklame. En oversættelse af en bog af V. Crichton, hofpræst i Königsberg, annonceredes i adresseavisen som forfattet af en hofpræst, hvorved alle mennesker naturligvis måtte tænke på Bastholm. Men alle fremsætte de uforfærdet deres meninger om, hvorledes gudstjenesten skal forbedres. Det er som feltråb for dem: reformatorerne have reformat, hvorfor skulde vi ikke gjøre ligeså?

En undtagelse danner en piece: „En lægmands oprigtige ønsker i anledning af Bastholms forsøg“²⁾. Den fremsætter 33 ønsker, f. eks.: „at enhver vilde skrive i denne sag efter sin sjæls erfaring og ikke efter sit hoveds mening“. Dette finder mag. Worm („Lærde efterretninger“ nr. 8) er en underlig tale; men er her dog ikke sagt, hvad alle skribenter i denne sag kunde have havt godt af at lægge sig på sinde? Ligeledes: „Ikke alle vore nuværende talere indprente med lige iver kristendommens hovedsåndhed, at der ikke er salighed i nogen anden og ikke noget andet navn givet menneskene at blive salige i uden alene Jesu navn. Kristi navn og Kristi ord høres ikke på alle prædikestole så ofte, som de nok kunde; men om dyd tales,

1) Tanker til højere eftertanke i anledning af dr. Bastholms plan osv.

2) Den skal være forfattet af Tode.

og dyd indskærpes, ligesom kristelig fromhed og kristelig dyd og kristelig vandel ikke vare ét for dem, som bekende Kristus, ligesom vi kunde moralisere os salige. At elske og øve dyd for at behage det højeste væsen, at elske dyd, fordi dyden er skøn, at øve dyd, fordi den er sin egen løn, alt sligt er godt nok i en filosofisk tale; men i Guds hus burde der næppe høres om andet end kristelig levnedsvandel, troens frugter, Kristi efterlignelse osv. Jeg taler af egen erfaring: udenfor kirken har jeg al ærbødighed for dyd, sæder og oplysning; men i Kristi tempel vil jeg ikke høre om andet end Kristi bud og Kristi kærlighed og Kristi evangelium“. Dette skrift har dog formodentlig tiltalt adskillige; ti det udkom samme år i andet oplag, en ære, der ellers ikke vederfores piecerne i den liturgiske strid.

Hovedskriftet i stridens første del var: „En erfaren gejstlig mands uforgribelige tanker om konfessionarius Bastholms forsøg osv., udgivet af J. W. Benzen“¹⁾. Den første skriver med en vis varsomhed mod Bastholm, i det han antager, at denne i følge sin stilling har været vis på medhold på højere steder, før han skrev sin bog. I det hele er skriftet sindigt affattet; det påviser, at Bastholm har uret i, at ingen liturgiske forandringer ere skete i Danmark. Stundom ere dets bemærkninger ret træffende, f. eks.: „Ikke véd jeg, hvad præsten skal være på prædikestolen for på en tid, da han ej har noget der at forrette . . . Jeg ser ingen nytte af, at han sidder der og måber den hele tid som en uvirksom person“. Med hensyn til at Bastholm har udtalt sig så strengt om at læse prædikenen op, siger den erfarne mand: „Hvorfor sker vel denne misbrug i vore dage mere end tidligere? Mon ikke denne tildels være årsagen, at de efter de nye

¹⁾ Den erfarne mand var O. Fabricius, præst ved Frelsers kirke. Benzen var kapellan ved Frue kirke.

regler for talekunsten, dem de ikke just altid retteligen forstå eller vide at anvende, befitte sig på en kunstig veltalenhed og ville have al ting så net og højt og fuldt af smukke vendinger, at det enten bliver dem vanskeligt at lære uden ad . . . eller og dem synes så vel om det, de have konciperet, at det vilde gøre dem hjertelig ondt, om endog kun én smuk tanke blev glemmt, derfor de hellere bruge papiret for at beholde det“. Dette er vistnok en træffende skildring af de frugter, Bastholms „Gejstlige talekunst“ har båret. — Benzens tillæg er temmelig ubetydeligt og synes ikke at give nogen gyldig grund til al den hån og de ukvemsord, hvormed det blev modtaget. Vel fandt også han forsvarere; men forsvaret er i vore øjne værre end angrebet. En piece lægger angriberne på sinde, „at man ikke alene skader ham, når man offentlig viser hans hjerte fra en slet side, men at også hans familie lider uskyldigt derved“¹⁾ En anden fremstiller bevægelig hele hans levnet fra han blev student for at vise, at han med urette torteres²⁾.

Imidlertid trådte alle andre i baggrunden; da Sællands biskop udtalte sig. Som allerede omtalt, havde mag. Worm nævnt det som en bekendt sag, at han var enig med Bastholm om nødvendigheden af liturgiske forandringer. For så vidt han derved sigter til offentlige udtalelser af Balle, kan det ikke være andet end indledningen til Pauli mindre breve, hvori han året i forvejen havde udtalt, at dette arbejde var begyndelsen til at forberede en ny bibeloversættelse for kirke og skole. Denne skulde inddeles i afsnit bestemte til oplæsning i

¹⁾ Brev fra S. til L. på landet, da han sendte ham „Vej til hæderlighed“ osv. (af C. C. Kalnein).

²⁾ Anmærkninger om den liturgiske strid, et forsvarsskrift for tvende fornærmede gejstlige (af G. Wemmenhøjl).

kirkerne om søndagen, således at hele det nye testamente og visse dele af det gamle kunde blive menigheden bekendt. Der var her ganske vist en lighed mellem Balles og Bastholms forslag i en enkelt retning. Og det ser underligt ud, at Balle kunde blive så ubehagelig berørt af at mindes derom, at han sammenligner recensenten i „Lærde efterretn.“ med Judas, der forrådte sin mester med et kys, en ytring, han da også måtte høre meget for. Men ligeså mærkeligt er det, at han lod næsten et halvt år hengå, inden han tog til orde. Men Balle nærrede den anskuelse, som han oftere har udtalt, at det var i høj grad skadeligt, at slige forhandlinger førtes offentligt, hvorved kun almuen ophidsedes. Han indgik derfor med et andragende, at det måtte blive forbudt at lade noget videre trykke mod ritualet; men derimod kunde enhver, der vilde, frit indgive sine skriftlige erindringer¹⁾. Havde Guldberg endnu stået ved magten, vilde Balle måske kunne have sat dette igennem. Men nu var der ikke længer tale derom; så greb han pennen til forsvar både for sig selv og for den gamle liturgi. I maj måned 1785 skrev han, medens han var på visitats, „Vej til hæderlighed for gejstlige“, en pastoralskrivelse, der danner indledningen til tre ordinationstaler.

Han fremstiller først de teologiske anskuelseres omskiftelighed: „Da Wittenberg gav tonen an i forrige århundrede, turde man ikke vente sig agtelse på anden måde end ved at stride for systemet med systematisk nidkærhed. Derefter udgik en lyd fra Halle, som var stærk nok til at overdøve skolastikernes råb, og nu vilde man ophjælpe praktisk kristendom. Da kunde intet være behageligt uden det, som glimrede af mystiske billeder. Omsider skulde fornuften føre herredømmet alene. Den

¹⁾ Pligtankeret II, 2. h., s. 126.

haver sat sig på dommersædet i Berlin og fører stolte ord mod evangeliets hemmeligheder“. Derefter gennemgår han de enkelte dele af Bastholms forslag, dog uden noget sted at nævne ham. Med hensyn til prædiketeksterne havde han alt selv foreslået forandring, men ikke for at lette præsterne arbejdet eller fordi de fastsatte tekster ikke skulde indeholde stof nok. Det var kun hans mening, at hele den hellige skrift skulde læses i kirken.

Han forsvarer også de gamle salmer: „Almuen skal beholde sine gamle sange, som gudfrygtige mødre have lært deres børn“. Mod Bastholms påstand, at al kirkesang bør være lov- og takkesalmer, henviser han til Davids salmer og til Luthers: „Af dybeste nød råber jeg til dig“. „Måske den redeligste kristen, fordi han stundom er mere utilfreds med sig selv end håbefuld og fornøjet, måtte afholde sig fra kirken halve ja hele år, dersom han ikke turde opløfte sin stemme til at synge andet for herren end lov og pris“. — Om oplæsningen af de ti bud bemærker han, at det er en engelsk skik, ligesom overhovedet meget i Bastholms forslag er lånt fra den engelske kirke. Men ingen menighed har nogensinde fundet på at læse den mosaiske forbandelse. Ingen evangelisk lærer vil lade sig overtale til at udtale den over sin ved Kristus frigjorte menighed. „Dersom og alle tilhørerne ved deres Amen! vilde stadfæste forbandelsen over sig, måtte dog jeg for min del holde munden tilsluttet af angst eller måske i forfærdelse løbe ud af kirken for ej at høre derpå; ti hvorledes skulde jeg forebygge, at ej det græselige udråb . . . : hans blod komme over os og vore børn! randt mig i sinde“ ?¹⁾

¹⁾ Guldberg skriver (14. juni 1785): Sådan forbandelse, om den blev indført, gjorde mig til separatist; ti kirketjenesten bivånedede jeg aldrig mere (I M., tillæget s. 6).

Hvad dåbsformularen angår, er det en selvfølge, at Balle forsvarer sit eget værk. Måske, mener han, er den for lang, dog véd han ikke, hvad der skulde udelades i den, især da der måtte tages hensyn til ikke at gå for langt fra det gamle. Han oplyser, at der ved dens affattelse har været tale om at afskaffe korstegnet, hvortil man mente, der knyttede sig en overtro, som uddrev det onde ånder. Men det blev beholdt, fordi der i dåben aflægges en bekendelse til tro på den korsfæstede, og korset afbilder hans død. I en tid som den daværende vilde afskaffelsen have opvakt den mistanke, at læreren ikke mere i hjertet erkendte forsoneren og vilde have enhver mindelse om ham fjærnet. Angående forsagelsen fører han et både historisk og dogmatisk forsvar for den og påviser, at den bør have sin plads foran trosbekendelsen, da djævelens herredømme må først være afsagt, før end der indgås en højtidelig forpligtelse til at erkende den treenige Gud for sin herre, tjene og dyrke ham.

Med særlig iver og af egen præstelig erfaring forsvarer han det private skriftemål: „Gerne var det utidig skønt velment nidkærhedsånd, som ophidsede adskillige til at ivre derimod. De indbildte sig, at mængden stolede på sin i skriftestolen annammede absolution og syndede derfor desto friere, ligesom på den nye regning, indtil endelig synderegistret blev så fuldt, at der atter måtte tænkes på ny afregning ved nyt skriftemål. Ha! den uværdige anklage! vores almue fortjener den ikke!“ Når Bastholm har besværet sig over skriftemålets langvarighed, mener Balle, at denne ulempe kun rammer præsten, ikke menigheden, og „derfor ere vi præster, at vi skulle arbejde og ikke have hvile“. Smukt formaner han sine præster til ikke at tordne med loveñ i skriftestolen. „Om du taledes som en Boanerges med truende tordenrøst til hårde hjerter, skulde vel disse for et

øjeblik sættes i bevægelse og overraskes af en gysende angst. Hvor længe varer det siden, før end sindet på ny river sig løs af sine trældomsbånd, som ikkun bæres med hemmelig uvillie og fortrydelse. Tal dog hellere som et fredens budskab, der haver frihed at forkynde fra syndens trældom og satans overmagt. Lad broderlig formaning og kærlig overtalelse og trøstefuld opmuntring være udøst på dine læber. Gør det føleligt for dine skriftebørn, hvad det er for en højst uundværlig, men også til dyds opvækkelse højst frugtbar sandhed, at Jesus er kommen til verden for at saliggøre syndere, da røres både du selv og de, som høre dig“. I denne „stille rindende gråd af lukte øjne“, i det hele i andægtig rørelse, søger han skriftemålets betydning, i det han dog tillige viser, hvorledes den sidste rest af kirketugt vilde forsvinde, når det private skriftemål afskaffedes.

Vil man nu spørge, hvor vidt man ved at læse Balles modskrift får det indtryk, at det er lykkedes ham at forsvare den gamle liturgi, da tør man vist nok ikke ubetinget besvare dette spørgsmål med ja. Der er varme i mange af Balles ytringer, især når han kommer til at tale om præstens gerning og det arbejde, der krævedes af ham. Levede han i en tid, hvor man indbefattede alt, hvad der kan kræves af et menneske, under ordet pligt, så var han i sandhed heller ikke den mand, der gik uden om sin pligt. Men det lykkes ham ikke at finde et standpunkt, hvorfra han sejrrikt kan bekæmpe Bastholm. Han kan vise, at den gamle liturgi ikke strider mod den hellige skrift, hvoraf hvert bogstav var ham så dyrebart. Men han kan naturligvis ikke bevise, at forandringer i den vilde stride mod skriften. Og det afgørende ord, at en sådan gudstjeneste, som Bastholm vilde indrette, stred imod den kristelige bevidsthed og vilde jage dem, der hungrede og tørstede efter retfærdighed, ud af kirken — det kunde

Balle ikke finde, og heller ikke havde han den historiske kærlighed til det, der var nedarvet fra fædrene. I det hele var hans standpunkt ikke klart. Han erkendte selv, at reformer vare nødvendige; han havde begyndt at udføre dem, og hans senere liv viste, at han ikke var uvillig til i visse retninger at følge det spor, Bastholm pegede på. Men hvorfor gør han da ikke her som siden med lærebogen: forener sig med ham og sætter således sagen igennem? Almindelig beskyldtes han for at betragte Bastholms skrift som et indgreb i, hvad han anså for sin gerning; og det er ikke umuligt, at der ligger noget til grund for denne beskyldning. Den liturgiske reform anså han for sit livs opgave. Hans selvtillidsfulde og pirrelige sind såredes ved, at Bastholm nu tog sagen i sin hånd og oven i købet forkvaklede den således, at det vilde blive vanskeligt igen at føre den i det rette spor. Ti det er dog sikkert hovedsagen, at Balle har erkendt, at til en reform som den, Bastholm foreslog, kunde han aldrig give sit minde. Men hvor skulde der da standses? Derpå er han åbenbart ikke i stand til at svare, og så er det, han kommer til at optage forsvaret der, hvor det lettest lader sig føre, i det han forsvarer alt det gamle, selv de gamle salmer, som han næsten allerede var ifærd med at hjælpe til at afskaffe. Men på den anden side er det dog i grunden ikke hans mening, at der ingen forandring skal ske. Men et sådant standpunkt er uklart. Balle stod ikke her som siden overfor M. Møller og O. Horrebow med sin bibel i hånden, eller overfor M. C. Brun med kongens lov. Der var en såre bevægelig grænse mellem ham og Bastholm, og det lykkedes ham heller ikke at finde den, hverken nu eller senere, derom vidne lærebogen og Evangelisk salmebog.

Balle høstede hos mange tak for sit forsvar for, hvad der var dem kært. Først må nævnes hans trofaste

ven Guldberg, med hvem han vedligeholdt en stadig brevveksling efter at Guldberg var bleven stiftamtmand i Århus¹⁾. J. N. Brun, der den gang var præst ved Korskirken i Bergen, skrev også til Balle, og han mener, at vreden imod ham dels kommer af, at han har mange misundere, fordi han i så ung en alder er bleven biskop, dels af, at det er så tillokkende at tage parti med en hofpræst. „Man sætte et øjeblik en pastor Bluhme i Bastholms sted, så skulde man læse bigottiske sukke i de blade, der nu ere opfyldte med fræk latter mod troens lærdomme.“ Og han ender med at sige: „jøg håber, at der endnu vel turde findes en Aron og Hur, som ville understøtte Moses synkende hænder, medens der strides med Amalekiterne. De har talet den gode sag! Sandhed har de talet, da andre hyklede! Frygt ikke! Herren er Deres skjold og Deres meget store løn!“ Men N. Brun lod det ikke blive ved ønsket om, at Balle måtte finde en Aron og Hur. Han skrev selv: „Vore gamle kirkeskikke forsvarede mod hr. konfessionarius Bastholm“, Bergen 1785. Dette lille skrift er så varmt og fyndigt skrevet, at det mellem alle de andre er en sand oase i ørken. Han søger at bestemme, hvad der forstås ved en skik og siger: *termini valent ut nummi*; de fleste af dem ere såre ligegyldige; men begrebet, man forener med dem, bestemmer deres værd og bemærkelse . . . Er handlingen ligegyldig, så er den orden det endnu mere, hvori den foretages. Jo mindre man agter det væsentlige i gudstjenesten, jo snarere tåler man at se den omdannet ved idelige forandringer“. Det var sagt i „Lærde tidender“, at for vankundige og svagsindede var alt indtil messeskjorten lige helligt; men i

¹⁾ Dennes så vel som de andre her omtalte breve findes hos J. M. i tillægget. Brevet fra N. Brun er der dateret d. 3. septbr. 1798, hvilket skal være 1785.

hans sprog hedder det: „For redelige gudsydkere er alt, hvad som angår religionen, helligt, og alt, hvad som hører til den, endog messeskjorten, ærværdigt“. Der tales fremdeles så hånligt om de uvidende og vankundige. „De fornuftigt tænkende kristne kommenu mest ibetragtning i alle nyere skrifter; men de i enfoldighed troende kristne komme mest i betragtning i Kristi rige. De ere Guds huses egne“. Og med et smukt billede karakteriserer han den priste fornuft: „Dens lys er som månens skin, hverken varmer det eller frugtbargør; men det har sin sande nytte, oplyser natten og er et genskin af solen. Men når månen kommer mig i vejen for denne lysets moder, udbreder det over jordkloden en sørgelig skygge, og således forekommer mig den fornuft, der ligere en hovmester end en lærling betragter den hellige skrift“. — At et skrift som dette måtte være uforståeligt for de fleste, er en selvfølge, og det blev også ilde medtaget. Recensenten i „Lærde efterretninger“ véd ingen anden undskyldning for forfatteren, end at han har skrevet i sit hjertes enfoldighed. Men det er at håbe, „at oplysningens sol, hvis morgenrøde allerede har hilset de danske sletter, også en gang skal bestråle Norges fjælde, og da skal vantro, vankundighed og fordom flygte for dens blide åsyn, som fjældets sne smelter for vårens oplivende ånde“¹⁾.

Men selvfølgelig blev heller ikke Balle sparet. Om end en enkelt piece tager parti for ham, falde de fleste desto glubskere over ham. At han vilde blive strengt bedømt i „Lærde efterretninger“ stod til at vente, ikke blot efter den ånd, hvori dette blad blev redigeret, men også efter den måde, hvorpå Balle havde omtalt

¹⁾ L. E. nr. 36 (O. Worm). Se fremdeles *Minerva*, *Avgustheftet* (Rahbek) og „Stille lyd fra Danmark fremblæst ved den stærke Lyd fra Norge“ (Obel, informator ved Waisenhuset).

recensenten af Bastholms forsøg. Men derimod har det vist nok været ham en ubehagelig overraskelse, at det blev A. Kall, der skrev imod ham. Til denne lærde samler havde Balle stået i venskabeligt forhold og kunnet nære håb om i ham at finde en medarbejder, der kunde udføre, hvad hans egen tid ikke tillod ham¹⁾. J. Møller²⁾ påstår med vished at vide, at Kall skrev sin recension for at afværge en langt hårdere, som Riegels havde indleveret. Da Riegels alligevel udgav sig for at have skrevet artiklen, gik Kall selv til Balle og tilkendegav sig for ham, hvorpå de bleve venner for hele livet. Når man læser recensionen, har man vanskeligt ved at tro på, at den er bleven til på denne måde. Snarere skulde man tro, at det, at Kalls navn var nævnet i Balles skrift, har været grund nok for ham til at fralægge sig al enighed med ham i de skarpeste udtryk. — Selve Balles pastoralskrivelse indeholder en kirkehistorisk lærdom, som må forbavse, når man betænker, at den er skreven på en visitats, hvor han dog kun kunde have få bøger ved hånden. Men som det var at vente, lader recensionen³⁾ den ikke tilbage i den henseende, men åbenbarer en kirkehistorisk lærdom, som, hvis den i vore dage kom frem i en anmeldelse, vilde vække fuldt så stor forskrækkelse som beundring. Balle har prist den danske kirkes tolerance og ønsket, at nogen vilde skrive en dansk tolerancehistorie⁴⁾. Kall har derimod længe samlet til en dansk intolerancehistorie; men stoffet er svulmet således op, at han har måttet opgive håbet om at få den færdig. — Selve Balles anskuelse om liturgien vil han ikke gå ind på, da hans skrift er blevet

¹⁾ Vej til hæderlighed, s. 86.

²⁾ S. 108.

³⁾ L. E. 1785, nr. 18—19.

⁴⁾ Vej til hæderlighed, s. 47.

rigtig bedømt af alle; men han ender med følgende udbrud: „Mand! som store og udmærkede naturens gaver, brændende længsel efter at gavne, utrættelig flid og arbejdsomhed, vidtudbredt lærdom og derhos også de lykkelige indløbende omstændigheder bestemte til at blive en af den danske kirkes allerstørste og nyttigste mænd! kan nogen dansk mand rolig tåle at se dig på andre veje end dem, der føre til sand hæderlighed? Selvbevidsthed om, hvad godt vi have udrettet, er dydens både naturligste og mest opmuntrende belønning; men føde kan den alt for stor selvtilid. Selvtilid bragte Hans Poulsen Resen til ofte i utide at opvække alarm, gøre sin sag til religionens og stræbe efter, at enhver indvending imod ham skulde anses som forbrydelse imod religionen og staten. Gid Danmark aldrig få Resens lige“!

Hvad her var begyndt fortsattes i piecerne, og navnlig skrev N.-D. Riegels de skammeligste og tåbeligste smædeskrifter¹⁾, f. eks. „Ynkkelig substitutskrig over 8 hedenske svins indbrud i herrens vingård“. I „Justinus, Celsus og Origines“ viste han sin kirkehistoriske lærdom, som ikke har været så ringe, og rådede præsterne til at gendrive indvendingerne mod kristendommen. For at give en forestilling om den tone, hvori striden nu førtes, anføres et par steder af et tredje skrift, der tillagdes samme forfatter. „Breve mellem tvende venner“ osv. „Sproget i Balles bog er så forsømt, så javlende, så smørrisk, så hask, så råt, så surt, så jærnagtigt, så salt, så bittert! Han taler om „herriskhed, Leoniskhed, Hillebrandiskhed“. — „Hvad det skal betyde, biskoppen anfører om djævelens magt, mørkhedens

¹⁾ I det mindste blev forfatterskabet ham tillagt. Det er dog kun sikkert, at han har skrevet „Justinus, Celsus“ osv. Der var en tilbøjelighed til at tiltro ham ethvert skrift, der gjorde skandale.

magt, djævelens samfund, begribe vi ikke. Dæmontiden er jo forbi; nu æde og drikke vi dem jo ikke mere. Legioner findes sjældent hos vore kvinder og svin, djævlene gå jo ikke mere ud og ind af et menneske som gæster af et værtshus, uagtet vi nylig hørte sligt våses dræbende frem på en prædikestol“ osv. Hermed var striden omtrent trukket så dybt ned i skarnet, som den kunde komme, og om den end fortsattes i de følgende år, tabte den al interesse. I Bergen vedblev der, formodentlig fremkaldte ved N. Bruns skrift, at udkomme nogle små skrifter. I det mindste i ét af dem: „Tanker til nærmere eftertanke af Rollof Grøve“, der dog blev trykt i København, angribes alt bestående kirkevæsen fra et sekterisk bibelstandpunkt. „Lærde efterretninger“ kalde de senere piecer urtebodsdokumenter¹⁾, og Fr. Sneedorf skrev fra udlandet til Nyerup: „Tak for dine efterretninger om den fuldendte liturgiske fejde! Gid rygtet om den aldrig må komme på denne side Elben! den vanærer vor literatur og bestyrker fremmedes fordomme mod vort Norden“²⁾.

Balle tog sig alle disse angreb meget nær. Det var første gang, han måtte optage kampen mod hele den offentlige mening, og hvor tidt det end skete siden, vise mange udtalelser af ham, at han aldrig ret lærte at høre tålmodig på forhånelser og skældsord. Har han, som det er rimeligt nok, været stolt af sit embede og fuld af tiltro til sine kræfter, har det været så meget desto hårdere at se sit navn så at sige kastet ud på gaden, hvor enhver gadedreng kunde drive spot med det. Det syntes ham, at det ikke blot var ham, men al religion og sædelighed, der derved forhånedes. Men heller ikke må det glemmes, at, som det alt er omtalt, Balles eget stand-

1) L. Helveg, Danmarks kirkehistorie II., s. 272.

2) N. M. Petersens literaturhistorie V., s. 185.

punkt var usikkert. Han havde opgivet reformationens materiale princip¹⁾, den hellig ånds vidnesbyrd, eller, om man hellere vil, den kristelige bevidsthed, og mente både at kunne bevare og reformere kirken ved udelukkende at holde sig til dens formale princip, den hellige skrift. Et sådant standpunkt bliver, når det udvikles konsekvent, sekterisk, og når der ikke er tale derom hos Balle, så er det, fordi han både efter sin embedstilling og efter hele sit ærlige hjertes overbevisning støtter sig til statskirken, som den var, med hele dens overleverede orden og alle dens former. Men selv når man ikke er sig sit livs og sin tankegangs inkonsekvenser bevidst, øve de dog en nedtrykkende virkning, og dette må ofte i Balles liv tages med i betragtning for at forstå det dybe mismod, hvoraf han grebes. Dertil kom så hans af naturen tunge sind, som han mente at have arvet efter sin moder, og her, ved den liturgiske strid, uden tvivl også, at han første gang sånede støtte fra regeringens side. Havde Guldberg endnu siddet i statsrådet i stedet for i amtmandsboligen i Århus, skulde han nok have bragt skrælerne til tavshed. For denne sin trofaste ven udøste også Balle sit hjerte, og Guldberg trøster og formaner ham, men således, at det tydelig ses, at han ingenlunde billiger vennens forsagthed²⁾ Hvorfor, skriver han, så nedslået? Om en kristen end ikke havde andet end Kristus, skulde han dog være ved godt mod. Men Balle har „de ædleste naturgaver, den ædleste kundskab, anseligt embede, smukke børn, en god kone“. Hans fjender gøre i deres ondskab dog ej andet end bondekøtere; de gø, de larme; men bide, sønderrive kan de

¹⁾ Martensens dogmatik, 2. opl., § 24.

²⁾ Brev af 12. septbr. 1786 (I. M., tillæget s. 8). Det var altså et helt år efter at striden var endt, at Balle ikke kunde overvinde sin nedslagenhed.

ikke. „Jeg kan ikke se på mine så små lidelser og kalde dem lidelser, når jeg ser på sønnens lidelser, på apostlenes lidelser“ ... „Min ven skal anse disse angreb at være under Deres og min herres bestyrelse, og som blot vejleder til at berøve Dem nogen sanselighed, nogen forfængelighed, nogen lyst til menneskeros, noget af disse åndsbesmittelser, vi alle have at renses fra“. Først i et brev fra 1789 kan Guldberg glæde sig over den sindsro, der er kommen i Balles sjæl.

Men samtidig med den liturgiske strid blev en anden vigtig sag sat i bevægelse, nemlig affattelsen af den nye lærebog. Det synes, som om det eneste resultat, der er kommet ud af den liturgiske strid, har været den erkendelse, at for tiden lod der sig slet ingen forandring indføre, og det er da, som om Balle så at sige vendte sig mod liturgiens udenværker, lærebog og salmebog, for gennem deres forandring at nærme sig til hovedsagen. Mærkeligt er det, at også her Balle gjorde det første skridt, og Bastholm så kom ham i forkøbet; en stund ser det ud, som var det Balles mening også her at forsvare det gamle; men han slår om og arbejder sammen med Bastholm, og resultatet blev lærebogen. Men vi skulle se sagen i sin historiske sammenhæng. Den almindelige lærebog var den gang Pontoppidans forklaring, indført ved kongelig befaling 1738. Den modstand, den i sin tid havde stødt på¹⁾, var ophørt; men dels ansås den nu for at være alt for pietistisk, dels var den for stor og vanskelig. Med al agtelse for den inderlige tro og kristelige erfaring, som udtaler sig igennem den, er det også vanskeligt at forstå, at den har kunnet bruges som børnebog. Den taler idelig om sjælstilstande og anfægtelser, som det må have været umuligt at give børn nogen forestilling om. Dens

¹⁾ Helwegs kirkehistorie II., s. 134 ff.

spørgsmål, som jo uden tvivl af de fleste lærere ere brugte ordret, ere meget ofte således, at de have været aldeles uforståelige for børnene og sagtens tidt for lærerne med. Det var derfor bleven almindeligt at bruge et udtog¹⁾, som Balle havde meget imod, uden at det er let at se grunden, da det i det hele synes ret hensigtsmæssigt. Måske har det smagt ham for meget af Kristiansfeld. Enkelte præster havde selv skrevet og egenmægtigt indført lærebøger og katekismusforklaringer, som P. G. Beyer i Glumsö og Bavelse, en katekismusforklaring (1770), Peder Schwane Bang i Strøm i Norge, „Kortest vejvisning til salighed“ (1784) og Joh. Grundtvig i Udby: „Katekismi forklaring efter saliggørelsens orden“ (1779) på ikke mindre end 240 sider.

Det var, som sagt, Balle selv, der satte sagen i bevægelse. I januar 1785, altså samtidig med den liturgiske strids udbrud, androg han hos kancelliet om at måtte affatte en ny lærebog²⁾. Han ønsker, at der må indrømmes ham to år dertil, ikke fordi han behøver så lang tid, men fordi lærelysten er bleven svækket ved brugen af det såkaldte udtog, og hvis den ikke atter kan oplives, vil en ny lærebog støde på uovervindelige vanskeligheder. Om formen udtaler han sig ikke her; men det har uden tvivl den gang været hans hensigt at skrive en ny katekismusforklaring. Det ser, efter at Balle har offentliggjort dette, næsten ud som et nyt forsøg på at rivalisere med ham, når Bastholm i efteråret samme år, 1785, udgiver „Religionsbog for ungdommen“. Han har her helt opgivet katekismusformen med spørgsmål og svar for at følge en systematisk orden. I indledningen udvikler han sine grundsætninger, der, som det var at vente, nøje stemme med dem, han har fulgt

¹⁾ Af P. Saxtorph, død som præst ved Nikolaj kirke 1803.

²⁾ Andragendet findes i „Vej til hæderlighed“.

i sit samtidige liturgiske forslag. Han udtaler sig om formen, materien, beviserne og stilen i en lærebog, og gør ikke få gode og sunde bemærkninger om enkelthederne. Om stilen siger han noget strængt, at der bør ikke lettelig i en skolebog være flere ord end tanker. Men i øvrigt er det som stilforbedringer, det meste nye skal indføres. Hvorfor skal man ikke i stedet for lys, mørke, den gamle Adam osv. sige kundskab, vankundighed, medfødt vanart? Det er dog unægtelig her mere end stilen, der er forandret, og det samme gælder, når han vil oversætte sådanne „hebraiske“ udtryk som igenfødsel, fornyelse, Guds billede, omvendelse, retfærdiggørelse. Bastholms tankegang er, at „ligesom åbenbaringen er nødvendig for at erstatte det manglende og styrke det usikre i menneskets fornuftige gudserkendelse, således er evangeliet fornødent for at erstatte det manglende i menneskets dydige stræben efter lovens opfyldelse og for at berolige den alt for ængstede samvittighed; men ligesom det dog væsentlig er ved sin fornuftige tænkning, mennesket kommer til den rette gudserkendelse, således er det dog også væsentlig på sin dydige stræben, mennesket må grunde sit salighedshåb“¹⁾. — Næsten samtidig udkom: „En skolelærers undersøgelse, hvor vidt Luthers katekismus er skikket til at være lærebog for ungdommen“²⁾, hvori der føres en mængde klager, både over hvad der mangler, og hvad der findes i Luthers katekismus. Derved var der atter givet stødet til en literær strid, der dog væsentlig drejede sig om, hvor vidt katekismusformen er heldig eller nødvendig i en lærebog. Balle udtalte sig ikke om Bastholms bog; men uden

¹⁾ Helveg, kirkehistorie II., s. 275.

²⁾ Forfatteren er H. P. Sandal, der den gang var præst i Magleby på Møen, siden i Helsingør, hvor det kom til et hårdt sammenstød mellem ham og Balle.

tvivl har han den gang endnu foretrukket katekismussen. Det må have været på den tid, at en gang „vigtig mand på vigtig post“¹⁾ gav ham at forstå, at katekismus vel nu snart vilde blive afskaffet. „Så får jeg huske på, hvad jeg hedder“, var Balles svar. „Nu“, sagde han, „har De ikke fået tugtelse nok endnu“? „Sandt for herren“, svarede Balle, „jeg er hverken af sukker eller salt og smelter ikke så let. Man skære næse og ører af mig, om man vil, alligevel taler jeg og tier ikke, hvor pligt byder mig at lukke munden op“. „Vel“, svarede han, „kan De vedligeholde Deres mod, er det mig kært“. — Balle skrev da „Dr. M. Luthers lille katekismus . . . til vejledning for skoleholdere . . . samt til øvelse i boglæsning for børn og til opbyggelse for de ældre, som ville kortelig igentage deres børnelærdom“ 1786. Den har til motto 1. Ped. 3, 15: „Værer altid rede til at forsvare eders håb for enhver, som begærer regnskab af eder derom, med sagtomdighed og ærbødighed, og haver en god samvittighed“. For tekstens vedkommende har han fulgt en udgave fra 1628²⁾, der angiver sig at være

¹⁾ Pligtankeret II, s. 128.

²⁾ Det er H. P. Resens udgave: „Dr. M. Luthers lille katekismi og børnelærdoms visitats med adskillige enfoldige påmindelser“ osv. Udgaven af 1537 er ikke af Paladius, men af F. Wormordsen. Paladius's oversættelse er fra 1538 (Bruns *bibliotheca Danica*). — Både Balle og Bastholm anføre de 4 første bud fuldstændigt (Balle ved det fjerde Bud: „på jorden“, Bastholm: „i landet“). I den 1 trosartikel have begge „himlens og jordens almægtige skaber“. Den 3 trosartikel lyder hos Balle således: „Jeg tror på den hellig ånd [og tror at der er] en hellig almindelig kirke, som er de hellige menneskers samfund. [Ligeså tror jeg på] syndernes forladelse, legemernes opstandelse og efter døden et evigt liv“. Forklaringerne ere næsten ordret som i vor nu autoriserede katekismus.

et ordret aftryk af den, dr. Paladius lod udgå i 1537, fra hvilken også ordinansen er gået ud, så „denne tekst kan med rette agtes at være bekræftet i loven som den rette, der ved offentlig brug skal alene have gyldighed“. Til sentenserne har han derimod uden betænkning føjet flere skriftsteder, da disse ere tilføjede efter at loven er udkommet. — Men tiden var ikke Luthers katekismus god. Selv Guldberg, der dog bifalder, at Balle har udgivet den, tvivler om, hvor vidt det er heldigt at indrette en lærebog efter dens plan. Og Balle selv opgav den snart så fuldstændigt, at han 1793 skriver, „at man i eftertiden vil udlede vor almennyttige oplysnings begyndelse fra den tid, i hvilken spørgsmålene først udeluktes¹⁾), et fremskridt, for hvilket han tilstår, at ikke han, men Bastholm har æren. Hvad der har foranlediget det, lader sig nu næppe oplyse; men kort efter den liturgiske fejdes slutning har der fundet en tilnærmelse sted imellem Balle og Bastholm, og i stedet for at rivalisere optræde de i forening. I 1790 udkom nemlig „Forsøg til en lærebog“, om hvilket det hedder, at det var skrevet af én forfatter og gennemset af en anden, og det var ingen hemmelighed, at den første var Balle, den anden Bastholm. Men denne sidste synes ikke at kunne have haft synderlig anden indflydelse på bogen, end at den systematiske form er fulgt. Sakramenterne have fået et eget kapitel, medens de i Bastholms religionsbog omhandlede i et tillæg. Også kan man finde ordene omvendelse, genfødsel, osv., som Bastholm vilde have kasseret som hebraiske. Bogen blev indsendt til det teologiske fakultet og udkom i sin endelige skikkelse 1791, hvorefter det befaledes, at den skulde indføres i skolerne fra 1794. Der er i den endelige redaktion ikke afveget meget fra forsøget. De fleste forandringer bestå i, at de enkelte paragrafer ere blevne

¹⁾ Pligtankeret I., nr. 2 og 3.

stærkt udstykkede i a), b) og c). Derved er bogen blevet en del vidtløftigere. Derimod ere en del af forsøgets talrige skriftsteder udeladte, og der er kun anført, hvor de findes i biblen. Selv de enkelte steder, hvor der virkelig er foretaget en forandring, kan det ikke siges, at hensigten har været at rationalisere.

Balles lærebog er jo velbekendt, og enhver kender også de indvendinger, der ere blevne rejste imod den i vore dage: dens tunge og vanskelige sprog, de uendelige inddelinger, pligtlærens uforholdsmæssige omfang og at læren om ånden og kirken ikke kommer til sin ret. Den gang den udkom, var der kun spørgsmål om, hvor vidt skolelærerne vilde være i stand til at bruge den. Seminariet på Blågård var da lige oprettet, og de fleste af skoleholderne have sikkert kun haft tarvelige kundskaber. Det synes at have været almindeligt, at de brugte katekismusforklaringens spørgsmål og så lode børnene ramse svaret op efter bogen. Allerede 1792 udkom „Opløsning af den nyeste danske religionsbog i passende spørgsmål og svar til tjeneste for skoleholdere og degne“. Forfatteren¹⁾, der selv havde uddannet mange skolelærere, forsikrer, at de fleste ikke en gang ere i stand til at spørge på egen hånd af Luthers lille katekismus. Og ved lærebogen ville de fleste ikke vide bedre end at sige: Læs mig det stykke, som begynder således! Hvilke fordringer der kunde stilles til en skolelærers kundskaber få vi en forestilling om ved at se, hvorledes Balle, netop 1791, examinerer en sådan²⁾. Vedkommende var af hofjægermester Holstein kaldet til skoleholder i Rode skole. Provsten havde givet ham duelighedsattest; men præsten, Schousbo, erklærede ham for uduelig og nægtede at indsætte ham. Balle kaldte ham da selv for sig

1) P. Schwane Bang, sognepræst for Vig og Asminderup.

2) Skrivelse til provst Rosenkilde, d. 19. febr. 1791 i Sællands bispearkiv.

og prøvede ham. Han skriver: „Jeg prøvede først hans færdighed i at læse. I biblen læste han 2. Krön. 1, 11—12, Ordspr. 11, 1—5, Luk. 24, 9—12, Ap. gern. 27, 1—6 tydelig, rent, med færdighed, uden anstød, efter distinktionstegnene, og tog ikkun fejl ved første læsning i ordet Aristarkus, men hjalp sig straks med hurtig stavning. Ligesom han og viste sig fast i stavning ved hver ham forelagt prøve. Så læste han fremdeles kollektter, epistler og evangelier med lige færdighed. Han læste i min udgave af Luthers katekismus de mange slags anmærkninger, som ere trykte med allehånde forskellig stil, uden mindste anstød. Stedet, hvor sprogene findes, vidste han at nævne rigtigt. Tal kender han og kan forklare, hvorledes de bør sammenlægges. Han opkæster i det gamle og nye testament hvad bog, kapitel eller vers, man vil fordre, og fejler ikke. Derpå undersøgte jeg hans kristendomskundskaber efter katekismus og forklaring. Han blev mig intet svar skyldig, omendskønt jeg prøvede ham overalt, men gjorde også rede med kendelig indsigt og forstand, da han færdig kunde udvikle hvert enkelt begreb i de givne svar og forklarede sig med egne ord over sagen til fornøjelse. Ligeså måtte han selv gøre spørgsmål af budene, artiklerne, bønnerne, så som det tilhører for børn, og lagde herved en bekvemhed for dagen, som med liden mere øvelse vil blive ganske rosværdig. — Nu efterforskede jeg, om han vidste noget af den bibelske historie, og fandt ham i den henseende ligeledes skikkelig bevandret, så vel i det gamle som i det nye testament, hvilket dog er at forstå om de bekendteste tildragelser. Også læste han for mig nogle kirkesalmer uden ad. Endelig skrev han vedlagte vers af en salme ud af hovedet. Skriften er vel ikke pyntelig, men tydelig og rén“. — Efter denne prøve befalede Balle præsten at indsætte denne mand som skolelærer. Han synes jo efter hele den måde, hvorpå

han omtales i biskoppens brev, snarere at have havt flere end færre kundskaber, end der turde fordres af en skolelærer. Og dog indskrænker det sig til, at han læser og staver godt, kan Pontoppidans forklaring og tænker forstandigt over den, kan regne addition og skriver tåleligt. Men det er vanskeligt at forstå, at det har ladet sig gøre med sådanne lærerkræfter at få den nye lærebog indført. Dog må det ikke overses, at præsterne mange steder vare meget ivrige for den og ikke anvendte lidt tid og flid for at få den i gang. Også Balle selv arbejdede stærkt derpå. Når han skrev til provsterne og ordnede sine visitatsrejser, befalede han, at den voksne ungdom, der mødte i kirkerne til katekisation, skulde deles i tre afdelinger; de, der havde lært lærebogen, skulde stå i koret, de, som havde lært forklaringen, nede i kirken, de, som kun kendte katekismus, længst nede eller under tårnet¹⁾. Vel forvarer han sig udtrykkelig mod, at han derved tænker på at beskæmme nogen. Det er kun for at han kan spørge enhver om, hvad han kender; men det er naturligvis snart bleven anset for en hæder at komme op i koret og for en skam at stå nede under tårnet. Men her som alle vegne fór dog Balle med lempe. I året 1794 indkom der mange spørgsmål fra præsterne, om hvor vidt de turde konfirmere børn ved påske 1795, selv når de kun kendte den gamle bog. Balle tør ikke give tilladelse dertil; ti det er imod loven; men som ven råder han dem til ikke at afvise nogen af den grund, når de ellers vare vel lærte. Det gik raskt med lærebogens indførelse; i foråret 1792 var det første oplag på 10000 ekssemplarer udsolgt, og der var allerede bestilt 5000 af det næste²⁾.

1) Første gang i et brev til provst Aagesen af 16. april 1792, siden oftere. B. A.

2) Skrivelse af 20. marts 1792 til pastor Lampe i Aversie. B. A.

Der er i senere tider gjort så mange indvendinger mod Balles lærebog, fordi den var for vanskelig, og der var også den gang dem, der af den grund nærede betænkeligheder imod den. Balle forsikrer gentagne gange, at han har erfaret, at denne frygt er uden grund. Både lærere og børn have forsikret ham, at de brugte kun halv så megen tid til at lære den nye bog som til den gamle¹⁾, Og selv om man ikke vil lægge synderlig vægt derpå, da det sagtens har været en fristelse at sige til biskoppen, hvad man vidste, han gerne gad hørt, så kunne vi dog ikke lade være at fæste tro til de erfaringer, som han gjorde på visitatserne. Allevegne forsikrer han, at børnene svarede med liv og lyst af den. Ja et sted havde han den glæde, at to gamle karle, som vare konfirmerede for ti år siden, svarede ham af lærebogen. De havde hørt præsten bruge den ved katekisation, og „dem syntes, at hun rimede så godt“²⁾. Der har været noget ved bogen, som tilfredsstillede tidens trang; derfor er det gået så let med dens indførelse. Dens fortrin for alle de andre samtidige lærebøger er, at den er jævner skrevet og lettere forståelig. Balle tiltroede sig selv tydeligheds gave, og i sammenligning med sine samtidige havde han den også. Han havde tilmed frigjort sig for hele det for almuebørn uforståelige dogme-historiske og polemiske apparat, som de fleste andre lærebøger og navnlig Pentoppidans slæbte med sig til liden anden nytte end forvirring for dem, der skulde lære det.

Balle giver selv en ret karakteristisk prøve på, hvorledes der kan katekiseres over den nye lærebog³⁾: „Nu

1) Skrivelse til pastor Bechmann, Boeslunde, d. 22. juni 1793 o. fl. st. B. A.

2) Smøtts.

3) Pligtankeret I, nr. 2 og 3, s. 32.

børnlille, tager enhver sin lærebog for sig og kaster op i det tredje kapitel, det andet stykke. En af eder rejser sig og læser det tydeligt og langsomt op af bogen, men holder lidt op i læsningen, hvor han ser, at der står en lille streg, som hedder komma. I andre holde øjnene i bogen og passe på, om han læser rigtig. Dersom han tager fejl, spørger jeg snart en, snart en anden af eder, hvorledes der skal læses. I må derfor alle give nøje agt, da ingen véd forud, hvem jeg vil spørge derom. — Nu er alles opmærksomhed anspændt, og alle tage del i handlingen. — Du min søn med den røde trøje — jeg kender dig ikke; derfor må jeg spørge efter dit navn; hvad hedder du? — Jens Pedersen! — Vil min gode Jens Pedersen da stå op og læse mig det stykke; men I andre passe på, om han læser rigtigt. — Drengen læser: „Den almindelige fordærvelse hos menneskene består især deri, at de ikke bruge deres forstand til sund eftertanke“ osv. — Jens Pedersen fejlede adskillige gange i læsningen. Jeg spurgte, om han læste ret. Fire til fem og flere børn svarede nej! Sig du da, hvorledes skulde han have læst? Den ene vil hellere sige det end den anden. Jeg må da passe, at en anden ved næste fejl bliver spurgt. Nu læse mig en anden det samme stykke helt igennem på ny, men uden at synge eller dræve og mærke tillige på de små streger, at han derved holder lidt op. I andre give agt på ny! Du min søn med det krusede hår, hvad hedder du? — Lars Madsen! — Så rejs dig da kære Lars Madsen, og læs det samme stykke! Drengen støder an, og i samme øjeblik råbe de alle: Nej! det var ikke rigtigt! — Hvad skader det, at så mange røster lyde mig stærkt i ørerne? Jeg mærker dog, at der er liv i deres ånd, og at de ere blevne opmærksomme. Men nu må én af dem, hvilken jeg falder på, sige mig, hvordan stedet skal rigtig læses. Og nu, børnlille! for at forstå vort stykke desto bedre,

ville vi læse det tredje gang. Dér sidder en lille pige med den sribede bul! hvad hedder du, mit barn? — Karen Hansdatter! — Ja nu skal lille Karen stå op og læse stykket igennem, tydeligen og langsomt. Vi andre ville høre på, hvor smukt hun kan læse . . . Men nu skulle vi se, mine børn, om vi forstå, hvad det var, vi læste. Ser nu alle tilsammen ikke på mig, men på stykket i eders bog, og hører nøje efter, hvordan jeg spørger fra linie til linie. Svar så, hvo der kan, på mine spørgsmål! af bogen skal der svares; men ikke andet må svares end just de ord, der høre til spørgsmålet . . . Hvori består den almindelige fordærvelse hos mennesket? — Den almindelige fordærvelse består deri — Hvori består den da? — Deri, at de ikke bruge deres forstand til sund eftertanke. — Hvad bruge de ikke? — Deres forstand. — Hvortil bruge de ikke deres forstand? — Til sund eftertanke“. Således fortsættes nu katekisationen hele stykket igennem. Den er naturligvis tænkt holdt i en skole, ikke i kirken. Men som det vil ses, stiller han ikke fordringen højere end til en forstands- og læseøvelse. Dette kan forklare, at han kunde være så tilfreds med det resultat, han opnåede på visitatserne. Den umage, han har gjort sig for at lægge lærerne i munden, hvorledes de skulde spørge, har sikkert også sin del i, at bogens sprog blev så tungt, så vel som i de mange inddelinger. — Den meddelte prøve på Balles katekisation viser ellers, at han nok har havt greb på at tale med børn. Under hans katekisation herskede også stedse blidhed og munterhed. Han brugte ikke sin tidsyndede sokratiske måde at spørge på, og han forargede mange ved at tillade, at børnene svarede i kor. „Selv blev han da som barn på ny midt i børneflokken, og hans hjertelige tale til de forsagte som til de fyrige satte liv i alle“¹⁾).

¹⁾ I M., s. 280.

Nogen egentlig dogmatisk indvending mod Balles lærebog blev der ikke gjort ved dens indførelse. Men dog blev der fra den pietistiske, eller rettere sagt herrnhutiske retning gjort et forsøg på at skaffe indgang for en lærebog, der var stemt i dens egen tone. Det var pastor B. C. Lund i Hellested, som allerede 1774 havde skrevet en katekismusforklaring under navn „Sandheds kærne og saliggørelsens orden,“ der nu i 1794 udgav „Forsøg til en læseøvelsebog i den lutherske lærdoms rette forstand og mening.“ Den første del af den er en slags bibel- og kirkehistorie, dernæst følger en vidtløftig og ubehjælpelig katekismusforklaring og endelig en oversættelse af nogle af Luthers salmer. Der var som sagt adskillige præster, som havde skrevet lignende bøger; men hr. Lund forsøgte at få tilladelse til at indføre sin i skolen enten i stedet for eller ved siden af lærebogen. Balle har afgivet to betænkninger over sagen¹⁾, da kancelliet første gang krævede oplysning om, hvorvidt bogen skulde bruges som lærebog eller kun som læsebog. Måske må grunden til at kancelliet tog så meget hensyn til hr. Lunds bog søges i, at den var dediceret til dets formand, geheimeråd Brandt²⁾, „med ydmygst taknemlig erindring af gamle og nye nådesbeviser.“ Der var vist nok god grund til, at Balle kunde kalde det „en sand satire over al sund smag og fornuft at give almuen en bog i hænderne, som er opfyldt med så megen lærd Galimatias' og forstyrrer saa ganske alt lys og klarhed i de væsenligste trosbegreber.« Ti gennemlæsningen af Balles betænkninger ere nok til at vise, at hr. Lund har lidet greb på at skrive for hørn; men nægtes kan det dog ikke, at der i hans bog klinger adskillige toner, som det ingen skade vilde have været, om

1) Skrivelser til kancelliet af 28. november 1794 og 9. februar 1795. B. A.

2) Brandt ansås for at sympatisere med Herrnhuterne.

man kunde høre i Balles lærebog. De to skrivelser have deres interesse, fordi de vise os, at Balle i virkeligheden stod imellem to partier, som han selv siger, udsat for at „fortrænges eller kuldkastes af den brusende egoisme fra begge partierne, både det ortodoxe og det heterodoxe.“ Dette ses så sjældent, fordi det ortodoxe parti var så afmægtigt, og fordi det idelig var imod det andet, han måtte kæmpe. Skrivelserne indeholde heller ikke få eksempler på, hvor rationaliserende hans exegese blev, når han stod overfor de ortodoxe. — Balle oplevede, at „de stærke Jyder“ ved overretten i Viborg dømtes til tugthuset, fordi de modsatte sig indførelsen af hans lærebog (1814). Han var den gang en skrøbelig olding, om hvis mening ingen mere spurgte. Sagens endelige afgørelse ved højesteretsdom 1817 oplevede han ikke.

Derimod varede det ikke længe, før der fra den anden side klagedes over, at lærebogen var for ortodox. I „Samleren“¹⁾ fortæller en københavnsk marskandiser, hvorledes hans 8årige søn læste i den: „Jesus vil sige til dem: går bort I forbandede i den evige ild, som er beredt djævelen og hans engle!“ „O! råbte da barnet i sit uskyldige hjertes gode følelser, o nej! det tør jeg ikke sige, så bliver jeg bange, jeg tør ei læse det, moder!“ Faderen udtaler derfor sin sorg over, hvorledes han skal få barnet konfirmeret, så længe præsterne ere forpligtede til at følge lærebogen. Disse lærte dog snart at hjælpe sig, idet de sprang over de afsnit, der generede dem. I 1803 førte således menigheden i Povelsholm på Bornholm klage over sin præst, bl. a. fordi han forkastede Luthers katekismus og lærte urigtigt efter lærebogen, hvori han foretog indstregninger.²⁾

¹⁾ Samleren 1796, II, s. 62.

²⁾ Skrivelse til pastor Winther i Povelsholm, 3. juli 1803 i bispearkivet.

Medens lærebogen således i al fredelighed blev indført, vågnede det liturgiske spørgsmål i sin helhed igen; men denne gang uden at vække synderlig uro. Det var professor Treschow,¹⁾ der som medlem af Generalkirkeinspektionen, hvori selvfølgelig ogsaa Balle havde sæde, i 1791 forelagde dette kollegium nogle spørgsmaal om, hvorledes gudstjenesten hensigtsmæssigst kunde forandres. Disse spørgsmål indsendtes til kancelliet, der atter krævede biskoppernes betænkning. Spørgsmaalene minde stærkt om Bastholms forslag, og om end Balle i nogle enkeltheder er mere imødekommende end 6 år tidligere, står han dog i alt væsentligt på samme standpunkt.²⁾ Især hævder han menighedens frihed. Hvad forandring der end skal foretages, holder han på, at den ikke må indføres, uden „hvor menigheden i samfund med sin lærer selv forlanger det, ti aldrig udrettes ved tvang større skade og mindre nytte end i kirkesager.“ Både kancelliskrivelsen og betænkningen indeholder i øvrigt ret mærkelige ting. Et af de spørgsmål, der var gjort, var, om det ikke var rigtigst at lade præsten selv frit vælge salmer, uden at være bunden til de i salmebogen foreskrevne. Balle mener, at denne forandring bør ske. Ti »lad Jesu hellige mønster i salmen være anprist til efterfølgelse; men i den påfølgende prædiken møde vi ikke et ord, som bringer os vort gode forsæt på ny i erindring, da vi derimod henledes til betragtninger over naturens yndigheder eller menneskenes fortrin for dyrene o. a. desl.“ Man skulde ellers synes, at den, som skulde høre en prædiken over slige temaer, nok kunde trænge

1) Han havde studeret med Balle i Göttingen, siden rejst flere steder, især i England. Professor 1773, Præst ved Garnisonskirken 1774. Død 1797.

2) Om kancelliets skrivelse, Balles egen betænkning og de talrige betænkninger, han indhentede fra sine præster s. Pligtankeret I, nr. 13—20, II, nr. 2—3.

til en salme om Kristi efterfølgelse. Karakteristisk både for tidens betragtning af præsterne og dens skødebørn, skolelærerne, så vel som for dens hensyn til det nyttige, er det, at det kongelig danske kancelli i fuldt alvor kunde spørge, om ikke messeklæderne burde afskaffes, da det ikke er passende eller værdigt for skolelærerne at iføre eller afføre præsterne disse klæder for alteret, og da pengene desuden, som medgå til disse prydelsers vedligeholdelse, så vel som de penge, der vilde indkomme ved deres salg, kunde med større nytte henlægges til skolekassen.

Det er især to punkter, hvori Balle samtykker i forandring. Det ene er den mosaiske velsignelse, hvoraf Bastholm allerede havde leveret to „danske“ oversættelser. Da Balle indhentede betænkninger over den her omtalte kancelliskrivelse, strømmede det ind med nye forslag, hvortil han da selv føjer et: „Herren vor fader velsigne og bevare eders legeme og sjæl! Herren vor frelser befæste eder i tro og håb og være eder nådig! Herren vor helliggører forfremme eder i sand gudfrygtighed og give eder åndelig fred!“ Det andet er udeladelse af absolutionen ved skriftemålet, som man mente opfattedes således, som om enhver fik syndernes forladelse blot ved præstens håndspålggelse uden hensyn til, om de vare komne med et bodfærdigt hjærte eller ej. Balle har hidtil ikke troet det muligt, at noget fornuftigt menneske kunde opfatte sagen således; men hans senere visitatser havde overbevist ham om, at det dog var tilfældet hos almuen. Han slutter sig derfor til forslaget om absolutionens afskaffelse og foreslår, at skriftemålet, det være offentligt eller privat, skal slutte med de ord: „Lægger da disse formaninger omhyggeligt på hjærtet, og holder så fast til eders trøst ved den forsikring, hvormed Jesus, eders forløser, fordem opmuntrede hin bodfærdige synder: Vær frimodig min søn! (min datter!) dine syn-

der ere dig forladte!“ Skal håndspåleggelsen endelig blive ved for ikke at vække forargelse og uro i menigheden, må det være med et ønske: „Vor Gud og fader styrke eder i et troende og dydefuldt sindelag ved Jesus Kristus! Amen!“¹⁾ Der kom dog lige så lidt ud af reformforslagene denne som forrige gang, eller rettere sagt endnu mindre. Ti den gang var der dog udkommet et reskript, der gav præsterne i Sjællands stift lov til afvekslende at prædike over evangelier og epistler.²⁾ I 1790 faldt derimod sagen helt hen. I hertugdømmerne derimod kom det til et forsøg på at indføre en liturgi, som Bastholm ønskede den. Men den korte, men hæftige kirkekamp, her førtes om den Adlerske agende 1797—98, endte med et fuldstændigt nederlag for denne, et resultat, der heller ikke blev uden betydning for kongeriget.

Men allerede inden det treschowske forslag kom frem, og inden endnu den endelige udgave af lærebogen var udkommet, var Balle betænkt paa at samle en salmebog, der kunde være et sidestykke til denne. Det var i hovedsagen den såkaldte Kingos salmebog, som skulde fortrænges. Vel havde denne ikke stået uanfægtet siden 1700. Pontoppidans salmebog må nærmest betragtes som et tillæg til Kingos, da denne på enkelte salmer nær er helt optaget i den. Men den var i kongeriget kun bleven indført i slotsmenighederne. Og nu var man lige så misfornøiet med den pietistiske tone i de nyere som med den kirkelige og bibelske i de ældre salmer. Det var den tyske smag, som den gang gjaldt i Danmark, og man

¹⁾ Balle fastholdt denne anskuelse om absolutionen. I en betænkning fra 1799 (J. M. s. 298) kalder han den pavedom, ikke kristelighed og vil i stedet for have håndspåleggelse med et velsignelsesønske. Dette har han også tilrådet andre at bruge. Heller ikke har han selv nogensinde meddelt ubetinget absolution.

²⁾ Reskr. 7. decbr. 1787. S. Helveg, kirkehist. II, s. 273.

sværmede i lige grad for Kloppstocks schwunghafte poesi og for Gellerts sentimentale, men fromme og jævne digte, der i hans fædreland blev en sand folkesang. Det var Guldberg, der, medens han var kabinetssekretær, tog sig af denne sag. Salmebogen af 1778 blev udarbejdet af ham og biskop Harboe, men går sædvanligt under navn af den guldbergske. Det turde ikke være usandsynligt, at Balle, der stod i så nært et forhold til begge disse mænd, også var bleven rådspurgt. Men i ethvert tilfælde nævner han i en akademisk lejlighedstale fra 1782 imellem regeringens forholdsregler til kirkenes tarv, især den samling af gudelige sange, der er foranstaltet af mænd, som have havt god forstand på, hvorledes både enfoldige og vise skulde tilskyndes til gudsfrygt, brændende fromhed og virksom dyd.¹⁾ Men 8 år derefter er han ophavsmænd til en ny salmebog. Grunden må søges i, at Balle havde den overbevisning, at den eneste måde, hvorpå kirken kunde reddes under den storm, der truede med at omstyrte den, var, at den læmpede sig efter tidens fordringer, så vidt dette kunde ske uden at ofre noget af det, der var den væsentligt. Men dertil kommer, at han manglede sans for poesi.²⁾ Medens samtidige skrifter vrimle af citater af digte, skal man vanskelig finde et sådant i hans ellers på citater rige skrifter. Selv i hans prædikener bruger han aldrig et salmevers; først efter at evangelisk salmebog er udkommet, findes der nu og da et vers af denne, især i hans bibellæsninger. Det bliver således ikke så ufatteligt, at han både kan have billigt Guldbergs salmebog og indført den evangeliske. Formen har været ham en ligegyldig sag, når han kun intet havde at indvende mod indholdet.

¹⁾ Danorum et Norvayorum in literis exolendis di legentia cro. s. 44.

²⁾ J. M. s. 48.

Guldbergs salmebog optog en stor del af de gamle salmer uforandrede. Det nye, der tilføjedes, leveredes for en stor del af md. Boye. Der optoges af hende 125 originale og 23 oversættelser.¹⁾ Denne salmebog er træffende karakteriseret af Grundtvig:²⁾ „Det gik kristendommens danske talsmænd som dens tyske. De vilde ikke tro, at tidens ånd var ukristelig i grunden, men at den kun ved enkeltes brøde var forstemt, og at man kunde omstemme den ved at lempe sig efter den i visse dele. De hørte og selv til deres tidsalder og fandt derfor mere behag i den klopstockske end i den gamle kristelige poësi; ti hin gemte kløgt og sindrigheid i høje ord og gav forstanden mere at bestille.“ Ved reskript af 1781 indførtes denne salmebog i København, 1783 i købstæderne, men da der begyndte at tænkes på en ny, bestemtes det 1791, at dens indførelse i landsbymenighederne skulde udsættes indtil videre.

Under den liturgiske strid havde Bastholm ved siden af sin besynderlige mening, at al salmesang skulde være lovsang, tillige fremsat to fordringer, der vare som grebne ud af hans samtids hjærte, nemlig at de skulde være korte, og at de skulde være almindelige, således at de kun udtrykte stemninger og følelser, der fandtes hos alle. Dertil kom naturligvis, at de skulde være fuldstændig forståelige for enhver. Tropiske og metaforiske udtryk måtte ikke findes. Det var atter en tysk strømning, der kom til os. Der var man alle vegne ifærd med at udvande de gamle salmer efter de samme regler, som nu anbefales her. De komme frem på mange steder; samlede findes de i Ussings kirkeforfatning.³⁾ Her an-

1) Fenger og Brandt, Den danske salmedigtning 2, LVII.

2) Verdenskrønike 1812, s. 225. Dansk salmedigtning 2, LVI.

3) IV, 1, § 298—302. Her findes både en vidtløftig kritik over Guldbergs salmebog og forslag til, hvorledes en ny og bedre kan skaffes tilveje. Denne plan har sikkert havt stor ind-

føres eksempler på udtryk, der stride mod skrift og erfaring: „Den ganske vide verden véd, at du er Gud fra evighed“; er det sandt? „Hvoraf véd man, at de, som bad Jesus at lægge hænderne på deres børn, vare rørte af Guds ånd?“ osv. Kan alle synge: „Din synd (min sjæl) haver han udslettet,“ eller: „Vi sukke alle hjærtelig og udi troen troen sige,“ eller: „Dig Jesus søger jeg — kun du min lyst og længsel er — til dig at ile er min vis?“ Endvidere ere ord som Satans åg — livets bog — Jesu fylde — livets lugt osv. uforståelige for alle, der ikke have særegne kundskaber. Det så ikke godt ud for den nye salmebog, når den skulde skæres efter den læst; og dog var Ussings dom over de gamle salmer langt fra den hårdeste. Det kan ikke andet end forbavse at se en præst skrive om Kingos salmebog: „Man begynder med et Kyrie, som har intet opvækkende, intet rørende eller behageligt ved sig. Ved kommunionen forekommer den modbydelige salme: „Jesu søde ihukommelse.“ I julen har vi mest nogle ret væmmelige salmer og således helt igennem noget enten anstødeligt eller ganske mat tøj at udsynge.“¹⁾

Balle har uden tvivl også her frygtet for, at hvis forandringen opsattes, vilde alle dannede vende sig helt fra kirken. Ti medens han endnu 1785 havde ønsket, at almuen måtte få lov til at beholde sine gamle salmer, udvirkede han 1790 en tilladelse til, at han måtte samle en ny kirkesalmebog. Da han d. 20. november havde fået tilladelsen, rådførte han sig med sine venner, Storm,

flydelse på samlingen af Evangelisk salmebog. Den er fulgt, næsten i enkelthederne, på det nær, at der ikke anvendtes 10000 rd. for at skaffe nye salmer, hvad da også var overflødig, når man kunde få dem gratis.

1) Provst T. Heiberg i en betænkning over Treschows liturgiske forslag i Sællands bispearkiv.

Plum¹⁾ og Hjort.²⁾ Og de bleve enige om, at et antal mænd skulde træde sammen og danne en kritisk kommission. Denne kom til at bestå af Abrahamsen, Malling, Rahbek, Storm og Riber. Men samtidig skulde der skrives til sådanne mænd, som man kunde antage kunde og vilde skrive salmer, for at opfordre dem til at indlevere sådanne. Allerede den 30. november skrev Balle da til Baggesen, sekretærerne Olufsen og Pram, præsterne Bunkelod, Friemann, Gutfeld, Kampmann, Plum, Zettlitz, endvidere Frankenau, Hjorth, Haste, Liebenberg, Thaarup.³⁾ Arbeidet ønskes tilendebragt i løbet af to år. „Det udkomne Forsøg til en lærebog i den kristelige religion, hvilket formodentlig bliver indført i skolerne, kunde måske tjene til en slags vejledning i henseende til materierne.“ Salmerne måtte ikke gerne være over 8 og ikke under 2 vers, og det vilde være ønskeligt, om de gamle kirkemelodier kunde beholdes. Det synes, at denne instrux, eller hvad man vil kalde den, er udstedt af Balle alene; ti i en samtidig skrivelse underretter han den kritiske kommission om den.

Denne begyndte strax sine møder; ti bidragene strømmede så overflødigt ind, at kommissionen ved udgivelsen af det første prøvehefte kunde erklære, at den, i nogle år vilde finde tilstrækkelig beskæftigelse ved at gennemgå dem alle. Møderne holdtes i bispegården søndag eftermiddag. Balle førte en protokol; men den er brændt 1807. Prøvehefter udkom 1793 og 1796. I det første fandtes salmer af Kingos, Pontoppidans, Ra-

1) Dengang præst ved arresthuset i København, siden stiftsprovst.

2) Den gang kandidat, siden biskop i Ribe.

3) Skrivelsen i bispearkivet. I L. E. 1791, s. 92 nævnes endnu præsterne Kruse, Heilmann, Bendtsen, Lund, dr. Sandøe, I. N. Brun samt Faye mellem de indbudne. Formodentlig ere de senere tagne med. Balle omtaler også, at han desforuden har sikret sig 18 medarbejdere.

mus's, Hjorths og Guldbergs salmebøger, samt af biskop Schönheyder, prof. Treschow, mag. Biering, Frimann, Ewald, Thaarup og Børding. I det andet hefte nævnes som forfattere: præsterne Bech, Brun, Bunkeflod, Gutfeld, Knudsvig, Pontoppidan, Rasmussen, Bang, Biering, Beck, Frimann, Hammer, Heilmann, Kampmann, Kruuse, Liebenberg, Lund, Møller, Pawels, Randsrup, Zettlitz, fremdeles Thaarup, Trojel, cand. Bechmann og en ubekendt. Men da det lovede tredje hefte aldrig udkom særskilt, men strax optoges i den færdige salmebog, er dette ikke nogen fuldstændig liste over dennes forfattere.

Prøvehefterne påkaldte selv kritikken, og den udeblev ikke heller; men mærkelig nok var den ingenlunde udelt gunstig. Tode¹⁾ tog straks hårdt fat paa det første hefte og klager over, at al kraft i de gamle salmer er gået til spilde, over de mattende, skurrende gentagelser, og over at alt det højtidelige, det majestætiske er bortfilet eller rettere bortskyllet. Endnu mere træffende ere J. Badens bemærkninger.²⁾ Han indrømmer, at der i de nye salmer er taget hensyn nok til forstanden; „måtte kun lige så godt være sørget for andagten! Måtte man kun ikke alt for ofte savne den åndrigheid og salvelse, som opløfter sjælen fra det jordiske og hæver den til sit guddommelige udspring! Måtte kun det lys, som er antændt for forstanden, tillige hede hjertet. Men ofte ere betragtningerne koldde og fremsatte i et koldt, filosofisk sprog, som almuen ingen forstand har på. Snarere fatter den det konkrete poëtiske sprog end det abstrakt metafysiske; man må tale til dens fantasi for at vinde dens hjærte. Denne mangel rejser sig for en del deraf, at forfatterne alt for lidet have betjent sig af biblens talemåder, billeder og allusioner, hvilke almuen kender

¹⁾ Iris, september 1793.

²⁾ Universitetsjournal I (1793) s. 88.

fra barnsben og har et til sin andagt tilstrækkeligt, om end kun dunkelt, begreb om.“ Men det synes ikke, at kommissionen har havt lyst til at tage hensyn til de recensioner, der gik i denne retning; desto mere har den føjet sig efter dem, der fandt, at forandringerne ikke gik vidt nok. En anmeldelse i *Minerva*¹⁾ tilkender den nye salmebog udmærkede fortrin: „I hver sang findes sande kristelige tanker og sande kristelige følelser.“ Den er næsten ganske rensket for de krasse begreber, hvormed overtroen vanhædede Kristi rene lære. Dog er der endnu nogle pletter tilbage. Om salmen nr. 5, „O store Gud! vi love dig!“ spørges: „Var denne salme omarbejdelsen værd? De få gange, jeg har hørt den, er den forekommet mig yderlig uinteressant.“ På enkelte salmer har han adskilligt at sige. Nr. 280 begyndte således: „Til dig min Gud vil jeg af hjærtet bede, O straf mig ikke herre i din vrede.“ Den sidste linie er også ganske rigtig i salmebogen rettet til: „Fra dyd og pligt lod jeg mig tidt bortlede.“ I det andet vers klages der over linierne: „Omspændt af ængstelse mit hjærte gruer, når lovens tunge straf og dom mig truer.“ Det blev i salmebogen til: „Retfærdighed med dom og straf mig truer.“ I fjerde vers står der: „Det onde, jeg med glæde har bedrevet, det er mig til så tung en byrde blevet, at jeg nedtrykkes, synker hen i støvet, al kraft berøvet.“ — „Milde Gud! skulde en hel folkeforsamling med sandhed kunne sige dette om sig, hvor dybt fornædret, hvor ulykkelig måtte menneskeslægten da være!“ Også dette blev forandret, og således gik det med hele denne, selv efter tidens tarv usædvanlig vandede recension. Men selv dette er ikke tilstrækkeligt til at forklare den store afstand, der er imellem prøvehefterne og

1) 1796, oktober. Den er skreven af en præst. Numrene ere anførte, som de findes i selve salmebogen.

den endelige redaktion, og den rensning for utydelige, billedlige og ubibelske udtryk, der har borttaget den sidste rest af salmernes saft og kraft. Her blot et par eksempler foruden de alt anførte:

Nr. 2 i første prøvehefte:

- v. 3: O Jesu! Guds enbårne søn
 fra evighed udkåret!
 Til frelse for vort faldne køn
 har du vor brøde båret.
 Al jordens konge, midler, Gud!
 annam vor bøn, og fri os ud
 fra, hvad os kan fordærve.
- 4: O hellig ånd! det er dit værk,
 at vi til Jesum ledes,
 ved dig, som gør den svage stærk,
 os sejeren beredes.
 Før os ved tro og kærlighed
 til målet frem, til salighed,
 bønør! bønør os! Amen!

Nr. 3 i salmebogen:

- v. 3: O Jesu! Guds enbårne søn!
 til held for os udkåret!
 Du kom til Adams faldne køn,
 blev hadet, spottet, såret!
 O vor forsoner, sendt fra Gud!
 annam vor bøn, og fri os ud
 fra, hvad os kan fordærve.
- 4: O hellig ånd! det er dit værk,
 at sandheds lys vi kende,
 i kamp du gør den svage stærk,
 at han kan sejer vinde.
 Før os ved tro og kærlighed
 til målet frem, til salighed,
 bønør! bønør os! Amen!

Det er her let at se, hvorpå forandringen er gået ud. Det er det, at Kristus er fra evighed, at han har båret vor brøde, at ånden leder til Kristus, der er blevet censureret som ubibelske eller utydelige udtryk. En karakteristisk forandring er også foretaget med

Nr. 70 i forsøget, 1. hefte:

Jesu! dine dybe vunder
lindre al min sorg og nød.
O! jeg trøstes, når jeg grunder
på din smerte og din død.

Salmebogen nr. 149:

Jesu dine dybe vunder
jeg vemodig tænker på,
og min rørte sjæl begrunder,
hvi du vilde lide så.

Der har her aabenbart været for meget objektivt i det første udtryk; der siges det, at det er Jesu vunder, der er menneskets trøst; men i virkeligheden mente man, at det var menneskets egne fromme følelser og dets rørelse over disse, det kom an på, og det er jo også heldig udtrykt i omredaktionen. Endvidere er salmen:

„Gak under Jesu kors at stå“

i prøveheftet meddelt omtrent i sin oprindelige skikkelse, medens den i salmebogen er delt i 7 småsalmer.

Det vilde være let at forøge disse eksempler med flere; men derimod er det ikke let at sige, hvor megen del kommissionens enkelte medlemmer have haft i dette renselsværk. Balle selv skal ikke have taget del, hverken i omarbejdelsen af de gamle eller udarbejdelsen af de nye salmer¹⁾. Rahbek udtrådte af kommissionen 1796, da Balle havde anmeldt „Aristokraternes kate-

¹⁾ I. M., s. 170. Ifølge Dansk salmedigtning tillægger et andet rygte ham forfatterskabet til de to salmer nr. 442 og 455.

kismus“ for kancelliet. Han har ikke leveret mere end én salme, den ligsalme, han med et fuldt hjærte skrev til Samsøes begravelse (nr. 423). Ikke heller har han omarbejdet noget eller overhovedet ytret sin mening, undtagen når der var tale om udtrykkets rénhed, rigtighed, forståelighed eller versifikationen eller deslige. Om salmernes indhold anså han sig ikke kompetent til at tale med. Han var så meget forsigtigere, som der af md. Boyes venner klagedes over de mange ikke gejstlige medlemmer i kommissionen¹⁾. Dog forsvarede han Brorsons dejlige vers:

„Gik alle konger frem på rad
i deres magt og vælde,
de mægted dog ej mindste blad
at sætte på en nælde“.

Her vilde Rahbek, som Abrahamsen sagde, ikke give slip på sin nælde. Men Abrahamsen kunde dog ikke „miskende det concinnere“, i en uden tvivl Mallingsk variant, der omtrent lød således:

„Om jordens konger end fremgå
i deres magt og hæder,
de få ej skabt det mindste strå,
som kvægets fod nedtræder“.

Den endelige redaktion blev endnu mere forskellig fra det oprindelige og endnu mindre poëtisk. Den lyder:

¹⁾ Rahbeks erindringer IV., 170—175. Dansk salmedigtning 2, I—XI. N. M. Petersens literaturhistorie V, 1, s. 208 ff. Rahbek har uden tvivl taget den hele sag på den lette skulder. Derom vidner det også, at han en snes år senere gennem sin kone lod spørge Mynster, om Kingos salmebog var den, som brugtes før md. Boyes, og om den var at få i boghandelen (nogle blade af Mynsters liv og tid, s. 145). Så megen besked skulde man dog have troet, at han selv vidste.

„Og kom end alle kongerne
i deres pragt og vælde,
ej mindste strå frembragte de,
et vink dem selv kan fælde“.

Storm døde 1794. I forordet til det andet prøvehefte omtaler Balle hans utrættelige flid og hans digterbegavelse. Riber døde ligeledes (1796). Da salmebogen udkom 1798, var der således ikke andre tilbage end Balle, Malling og Abrahamsen. Den sidste har omarbejdet:

„Vor Gud han er så fast en borg“.

Recensenten i *Minerva* var ikke fornøjet med den; ti om end djævelens navn ikke nævntes, kunde dog enhver se, at det var ham, der taltes om. Men Baden bemærkede med rette, at „Luthers ånd er ganske uddampet og næsten intet spor tilbage af den vældige fart, hvormed han stormer løs på den hele djævlehær“. Den blev endda yderligere udvandet, inden den gik over i salmebogen.

Men hvorledes det nu end forholder sig med de enkeltes del i arbejdet, så var det Balle selv, der begyndte på det, kommissionen var dannet af ham, prøvehefterne udkom under hans navn, han må også bære ansvaret for Evangelisk salmebog. Og det må sikkert indrømmes, at der intet sted er, hvor han er gået så vidt i indrømmelser til tidens retning som her. Da hans lærebog blev afskaffet, var det ikke, fordi den ikke kunde bruges til at lære børn kristendom efter; men fordi den var for stor og dens form for tung og vanskelig. Men man dømmes neppe for hårdt ved at sige, at Evangelisk salmebog har været en hindring for, at sand og levende kristendom kunde trænge ind i menighederne, og at de have været lykkelige, der ere blevne fri for den. Men Balle anså en forandring for påtrængende nødvendig. „Min udsigt“, siger han, „over Guds kirkes forfatning i Europa gjorde mig alt for tydeligt, at vi enten må stræbe fremad til

sund og klar oplysning eller berede os på kristendommens forfølgelse og undergang¹⁾. Herfra er han gået ud, og hans mangel på poëtisk sans og formodentlig også tryk fra hans medarbejdere, har drevet ham så vidt, som han kom. I forerindringen til salmebogen siger han, at dens udgivere have bestræbt sig for at holde sig så nær som muligt til de forestillinger og udtryk, som findes i biblen, at stemme det hele foredrag til opbyggelse og at udbrede lethed og tydelighed over det hele. Og der er ingen tvivl om, at han selv har ment, at dette var opnået. Man var den gang meget tilbøjelig til at tro, at man var i overensstemmelse med biblen, når man så vidt muligt afholdt sig fra udtryk, der ikke havde hjemmel i den. Man agtede ikke på, at der på den måde kunde afviges langt fra den, når man udelod netop det, den taler hyppigst om. Den Evangeliske salmebogs mangel ligger ikke så meget i, hvad den siger, som hvad den udelader. Man havde givet tiende af mynte, dild og kommen, men udeladt evangeliets kærne. Men det må heller ikke glemmes, at både Tysklands mægtige eksempel og tidens ordførere drev på en forandring, og der er sikkert grund til at glæde sig over, at den ikke blev værre, end den blev. Vi have set, hvilke forestillinger Bastholm og Ussing havde om kirkesang, og ingen af dem vare yderlig gående mænd, Ussing holdt i mange stykker stærkt igen. Der klagedes også snart over, at Evangelisk salmebog savnede moralske sange, om opdragelsen, om omsorg for legemet, alle de menneskelige ævners anvendelse, mod og anstrængelse i farer, venskab o, desl.²⁾. Der syntes virkelig at have været fare for, at man kunde have fået en salmebog,

1) Brev til past. Bechmann i Boeslunde, 22. juni 1793, B. A. Ytringen er brugt i anledning af lærebogen.

2) Helvegs kirkehiktorie II., s. 338.

hvor ikke alene den tredie trosartikel, der unægtelig kun kommer lidt frem i den evangeliske, men også den anden trosartikel kunde være bleven borte.

Evangelisk salmebog udkom som sagt 1798. Reconsenten i „Lærde efterretninger“ har ret i, at „ikke en eneste af de gamle salmer, ja hvad sige vi, ikke et eneste vers i dem er bleven uforandret“¹⁾. Den er jo i øvrigt så vel bekendt, at det ikke er fornødent at påpege dens mangler: de vandede nye salmer, mishandlingen af de gamle og udeladelsen af alle historiske salmer og dermed næsten alle festsalmerne, og — fortrin har den ingen af.

Det gjaldt nu at få den indført. En kancelliskrivelse af 1798 pålægger, at den skal indføres ved lærernes fornuftige forestillinger. Og Balle selv skriver til en af sine provster²⁾, at hvor den største del af menigheden ønsker det, kan den indføres af præsten, når han finder det bekvemt. Hvor derimod mange ere imod den, bør tiden ses an, menigheden kan da vænnes til den ved at der nu og da oplæses en salme ved katekisationen, eller det kan prøves en og anden søndag at synges en salme af den, når menigheden er varslet den forrige søndag. Dog har Balle, vistnok for at ensartetheden i kirken ikke skulde blive forstyrret, tænkt på, i lighed med, hvad der skete med lærebogen, at udvirke en befaling til at den skulde være indført inden 4 år efter 1799³⁾. Men dette blev ikke til noget, enten han selv har betænkt sig, eller regeringen har nægtet sin medvirking. Det var egentlig kun i Jylland, dens indførelse mødte alvorlig modstand⁴⁾. I sit eget stift arbejdede

1) L. E. 1799, s. 193.

2) Skrivelse til provst Platou, 20. april 1798. B. A.

3) En omgangsskrivelse i kirkehist. saml. VI., s. 837.

4) Helvegs kirkehistorie II., s. 338.

Balle ivrigt for den, og hans personlige indflydelse havde ikke liden del i, at menighederne fandt sig i den. En gammel bonde fortalte længe efter sin præst: „Bispen havde den med, da han kom her på visitats, og læste nogle salmer op af den, og den mand læste jo kønt, så da han spurgte, om vi kunde have lyst til at få sådan en salmebog, sagde vi ja, men fortrød det bagefter“¹⁾. I det hele er det en træffende ytring, at salmebogen indførtes ikke med vold, men med list, og at der næppe fandtes ét sogn af hundrede, hvor ikke de fleste helst havde beholdt deres gamle salmebøger²⁾. Men modstanden har vel den gang, som senere, ligeså ofte rejst sig af finansielle grunde som af kærlighed til de gamle salmer. I ethvert fald blev den hurtig brudt. I året 1800 var den indført i 102 menigheder i Sællands stift og kunde ventes indført i 120, medens der var 205, der ikke godvillig vilde antage den. Men i 1804 var der næppe 20 tilbage³⁾.

De første udgaver af Evangelisk salmebog vare trykte uden at søndagstekster, bønner osv. vare optagne i den. Dette havde sin hensigt. Vel skulde foreløbig alt det gamle bruges; men menigheden skulde vænnes til at høre evangelier og kollekter uden selv at læse dem med, og således skulde vejen banes for Balles yndlingstanke, at få større stykker af skriften indført til oplæsning om søndagen; han havde jo just samlet sådanne til sin bibellæsning. Allerede 1798 synes der at være kommet spørgsmål fra præster, om de måtte bruge disse; men Balle svarer, at dertil kan kun kancelliet give tilladelse, og råder til at vente⁴⁾. Han indgav også

1) Dansk salmedigtning.

2) Fallesens teologiske mndsskr. IX., s. 90 (1807).

3) Kirkehist. saml. VI., s. 622 og V., s. 878. B. A.

4) Skrivelse til provst Platou, 20. april 1798. B. A.

et andragende om, at det måtte tillades ham at forfatte nye kollektter, bønner, formularer ved dåb og nadvere, kort en hel ny liturgi¹⁾. Først 1801 kom der en udgave af salmebogen, hvori den liturgiske del var tilføjet, men som en særskilt bog med egen titel og paginering, og i 1813 endelig tryktes det hele med fortsat paginering. Da var håbet om en liturgisk reform for det første bortfaldet.

En lille reform må endnu her nævnes mellem de i snevrere forstand kirkelige, nemlig afskaffelsen af den kirkelige trolovelse. Der var længe klaget over misbrug, som den gav anledning til, navnlig at de trolovede flyttede sammen før brylluppet. Guldberg havde søgt ved reskript af 19. februar 1783 at bringe orden i sagen; men ved forordningen af 4. januar 1799 afskaffedes trolovelsen som en overflødig skik, hvad den vel også med rette kunde kaldes.

Men omtrent ved 1790 indtræder der et nyt vendepunkt i Balles liv; hvad vi hidtil have hørt om hans strid, er kun en forpostfægtning. Med den franske revolutions udbrud fulgte der også her en naturalistisk retning, der stillede sig i en bestemt modsætning mod kristendommen, og som også rev alle dem med, der hidtil havde stået i et mer eller mindre løst forhold til den. Hidtil havde Balle kæmpet mod den rationaliserende retning i kirken; nu gjaldt det at værgе den mod dens åbenbare fjender. Allerede 1783 havde han haft det første sammenstød med en af forløberne for denne retning. Det var Thomas Christoffer Brun, der skrev „Mine fritimer“, en bog af usædeligt indhold. Denne tilskikkedes Balle „officialiter“²⁾. Der var på den tid

1) Kirkehist. saml. VI., s. 622, en omgangsskr. af 15. nov. 1800.

2) Dette synes at måtte forstås således, at hans nærmeste foresatte, altså kancelliet, må have krævet hans betænkning derover.

en ordre, at alt sligt skulde indmeldes for kabinettet. Dette gjorde han, men med omhyggelig bøn, at hverken konfiskation eller straf måtte finde sted, men at forfatteren måtte tilholdes ikke at afsætte flere eksemplarer. „Men“, siger han, „resolutionen blev anderledes, og mig blev pålagt en forretning, som jeg mindst havde ventet mig“. Bogen blev nemlig konfiskeret, og da det måtte antages, at en sådan forvildelse som Bruns kom af en mangelfuld oplysning om kristendom, fik han valget mellem tugthuset og at møde hos Balle for af denne i to præsters overværelse at undervises bedre. „Måtte jeg ikke adlyde“, siger Balle ¹⁾); „ti her befaledes ikke noget, der stred mod Guds ord“, og han tilføjer: „Forfatteren sagde dog selv ved sin bortgang, at han var blevet meget honnet beegnet“ ²⁾). Det kan ikke nægtes, at både Guldberg og Balle ved sådanne forholdsregler kom ind på et farligt spor og gav gyldig grund både til latter og til harme. Og hvor meget Balle end selv har beklaget regeringsforandringen 1784, har det dog været godt for hans eftermæle, at han ikke ret længe havde en sådan støtte som Guldberg i regeringen. Hans forhold til den nye regering blev snart alt andet end venligt. I 1788 døde Luxdorph, og samme år tog Schack Rathlou, der et årstid havde været kancelliets præsident, sin afsked fra alle sine embeder, da han ikke så sig i stand til at forhindre forordningen om stavnsbåndets løsning. Dette synes Balle at have betragtet som et overordentlig hårdt slag og mener bestandig i sin embedsvirksomhed at mærke uvillie og mistanke fra oven. Schack Rathlou indgav begæring om sin afsked den 1. juni, og allerede

¹⁾ Pligtankeret II., s. 130.

²⁾ Når det almindelig siges, at Brun blev konfirmeret om, må det dog mærkes, at her ikke er tale om nogen offentlig handling.

den 6. skrev Balle til ham og beklagede det uventede slag, der havde ramt kirken og gejstligheden. „Ds. excellence“, hedder det, „var eneste tilflugt for ægte kristendoms lærere, eneste værn mod den fordærvelige nyhedssyge, som ødelægger al grundighed og orden, forstyrrer al gavnlig indflydelse af vor dyrebare religion. Og nu ere vi forladte gejstlige, helst de iblandt os, som holde fast ved evangelisk tro og skik, blevne til rov, ikke for spot alene, men for ondskab og vold. Herren forbarme sig over sin kirke og frelse den! Der er ingen tilbage, som kan eller vil afværge forvirringen“¹⁾. Han ønsker sig, at greven kunde give ham et præstekald på sit gods og at han således kunde slippe for, hvad der ventede ham; ti han forudser, at bremserne på ny ville surre ham om ørerne. Da han véd, at greven endnu har kronprinsens yndest, beder han ham dog endelig at sørge for, at intet forslag til forandring enten ved gudstjenesten, eller ved de offentlige lærebøger for almuen, eller ved måden, hvorpå gejstligheden hidtil har nydt sine indtægter, må gennemføres uden først at underkastes gejstlighedens prøvelse. Hans senere breve fra 1789, 90 og 91 ere ligeledes fulde af de bitreste klager. Det er dog ikke kancelliets præsident, gehejmeråd v. Brandt, fra hvem Balle mener, den ugunstige stemning mod gejstligheden på højere steder kommer. Der står en anden bag ved, og det var han ikke bange for at lade kancelliet selv vide. Ved nytårstid 1789 skrev han til det: „Man tilgive mig, at jeg ikke kan anse de nye hårdheder, som præsteskrabet synes at trues med, for en frugt af kancelliets egen tænke måde. Uden tvivl spøger

¹⁾ Balles breve til S. Rathlous findes i „Danske samlinger“ VI., s. 244 ff. Han vedblev i flere år at skrive til ham hvert nytår og give ham en beretning om, hvad der var sket i årets løb. S. Rathlous svar på de fleste af brevene findes hos I. M., tillæget s. 85 ff.

en ånd udenfor, sit ater an albus, ego quidem nescio — som ved allehånde insinuationer bestræber sig for at sønderrive de gamle signeter og segl, som skulde betrygge den synkende gejstlighed. Og i så fald istemmer jeg med den klagende poët:

„Qvare o pauci! rebus incurrite lapsis
et tuta naufragio littora pandite nostro,
neqve trepidate falso metu timentes,
hac pietate ne offendatur deus“. ¹⁾

Det synes her, at det er en mand, der står uden for kancelliet, hvis indflydelse Balle sigter til. Men han mente også i selve kollegiet at have en modstander, nemlig Chr. Kolbjørnsen, der 1788 blev deputeret og snart blev det indflydelsesrigeste medlem. Om hans store dygtighed og hans fortjeneste af landboreformerne, er her ikke stedet til at tale. Men han stod på sin samtids religiøse, eller om man hellere vil irreligiøse standpunkt. Rahbek har bevaret en anekdote om Balle og Colbjørnsen ²⁾: „En aften“, skriver han, „var jeg hos C. C., der fortalte mig, at han samme dag havde haft en lang visit af N. E. B., der havde givet klage ind til kancelliet over det teologiske fakultet, der havde admit- teret et specimen af en kandidat, der havde nægtet arvesynden. Da han nu talte C. C. vel meget over denne materie, sagde denne til sidst; „Ja da sagen ikke har været for i kollegiet endnu, kan jeg ikke vide, hvad mening de andre herrer vil være af; men skulde de, som jeg nok tror, være enige med mig, mener jeg, vi vil gå ind med en allerunderdanigst forestilling til Hs. majestæt, om han allernådigst vil tillade, at hvem der

¹⁾ Danske samlinger VI., s. 247—48.

²⁾ I et brev til Nyerup hos N. M. Petersen, literaturhist. V., 2, s. 39.

befaler arvesynd, skal have lov til at beholde den; men hvem der ikke vil, kan være fri“. Vittigheden er god nok; men det er let at tænke sig, hvad indtryk det har gjort på Balle, at den mand, der var sat til at hævde kirkens ret, kunde affærdige en sådan sag på den måde. Intet kunde være hans hele tænke måde mere imod. — I det hele var Balle i disse år grebet af dybt mismod. Han stod i kamp med hele den dannede verden, og han havde en fornemmelse af, at hans overordnede i grunden sympatiserede med hans modstandere. I året 1795 blev denne misstæning så stærk, at han endogså tænkte på at forlade sit fædreland og søge sig en ny virksomhed i Tyskland. Det synes nærmest at have været Sachsen, han har tænkt på. Måske har han følt sig tiltrukket af Reinhard, med hvem han havde megen åndelig lighed. Hvilke de fortrædeligheder have været, der drev ham til dette skridt, er nu ubekendt; men det synes at have været krænkelser fra hans overordnede. Han har skrevet til Guldberg derom og denne svarer ¹⁾: „Nej, kæreste, værdigste biskop! De kan ikke modtage anden vocation. De kan ikke for Deres samvittighed . . . Min vens forfølgelse er af visse folk (lad det være foresatte) mindre agt, uforsvarlig uskønsomhed på den værdigste embedsiver og omhu, hemmelig mishag i den strængeste pligts udøvelse og nogen såre ubehagelig ytring deraf“. Efter at have mindet ham om, at det er Gud, der har sat ham på hans plads, og om hans pligter mod fædrelandet, føjer han til: „Nej, De skal dø, kæreste ven! på Deres post, og Gud lade Dem der stå til sildigste alder og følge Dem med sin velsignelse“. Dette brev er skrevet den 23. februar 1796. Den 26. april skriver han igen,

¹⁾ J. M., tillæget s. 40. I den her anførte sætning af Guldbergs brev er der ingen ret mening. Men den er det eneste, der antyder, hvori de omtalte fortrædeligheder have bestået.

og imidlertid har Balle fået tilbud fra Tyskland. Guldberg skriver: „Hvad angår det Dem skete tilbud, så lad det komme formeligen. Men aldrig kan jeg tro, at De med god samvittighed kan modtage det, og mine én gang anførte grunde blive stedse de samme. Men det skader ikke, at vedkommende få og dette bevis på deres værd, det under jeg dem“. Det er sandsynligst, hvad også J. Møller formoder, at Colbjørnsen her er „vedkommende“. Men hvori den eller de krænkelser, Balle tog sig så nær, bestod, lader sig ikke oplyse. Der kan nævnes mange småting, hvori kancelliets resolutioner gik ham imod, men så vidt vides, er der ikke fra 1795 nogen større sag, der kunde retfærdiggøre et sådant skridt fra Balles side¹⁾. Men det er heller ikke sagt, at der har været nogen sådan. Balle nærede den gang en levende frygt for, at den franske revolutions grundsætninger således skulde udbrede sig, at både stat og kirke omstyrtes, og han mente i regeringens forholdsregler at spore en blindhed for denne fare, som på én gang forfærdede og forbitrede ham. Men heller ikke må det lades ude af betragtning, at han var af en overordentlig pirrelig natur. Han så fornærmelser i meget, som ikke var det. Der kom mange klager ind over formentlige misbrug af hans embedsmyndighed. Disse synes han helst at have set, at kancelliet skulde have, afvist og han følte sig krænket ved, at det krævede hans betænkning over dem. Det samme var tilfældet, når sager, hvorom han havde afgivet betænkning, sendtes tilbage, fordi kancelliet mente at behøve flere oplysninger. Og han

¹⁾ Balles indberetninger og betænkninger, som findes i bispearkivet, udvise intet. Hans embedsskrivelser fra 1796 røbe en stor trang hos ham til at udtale sin frygt og sit mismod, når han skriver til mænd, som han antager ere enige med ham.

bruger da ikke sjældent temmelig hårde ord. I ét sådant tilfælde truer han med, at hvis resolutionen går ham imod, lader han sin betænkning trykke til et vidnesbyrd om, at han ingen del har i den påtænkte forholdsregel. Vi have også set, i hvilken tone han tiltalte kancelliet ved nytår 1789. Det var intet under, at man der sagde, at det nok kunde ses, at bispen ikke var bange. Men det har heller ikke været så underligt, om man stundom satte hårdt mod hårdt. Men jo stærkere Balles følelse af, at han stod ene, blev, desto mere energisk og fast blev han. Og det var for at åbne en alvorlig kamp mod fritænkeriet i de højere som i de lavere kredse, at han begyndte på sin bibellæsning.

I året 1793 havde han endt sine forelæsninger over de første 15 århundreders kirkehistorie. Han ønskede da i stedet for dem to timer ugentlig at holde en homili efter den ældste kristendoms skik og bad i et andragende af 19. september kancelliet om tilladelse til at benytte Waisenhuskirken hver søndag eftermiddag fra kl. 6 til 7—8. Han angiver sin plan: „Jeg afdeler læsningen efter den kristelige religions væsentlige lærdomme og samler under hver afdeling det nye testaments egen forklaring derover tilligemed nogle stykker af det gamle testament på sine steder, hvor det er passende. Hver søn- og helligdagslæsning kan samles på et ark med stor stil. Af et sådant ark oplæser jeg sammenhængende små stykker og tillægger korte skolier med praktiske betragtninger. Foran og bagefter synges en salme af den Evangelisk-kristelige salmebog. Fire seminarister gå derved til hånde“¹⁾). Balle har godt vidst, hvilken vrede dette skridt vilde vække. Ti samme dag skrev han til kancelliets direktør, gehejmeråd Brandt, og bad ham, at sagen måtte holdes hemmelig, til

¹⁾ Balle, Forklaring ang. bibellæsningen, Kbhvn. 1796, s. 4.

resolutionen var falden, at ikke den gamle avind, som uophørlig havde forfulgt ham, også her skulde opkaste hindringer. „Bagefter må hovmod og avind bruse og larme så meget de vil“¹⁾. Ved bibellæsningen håber Balle at vække lyst til Guds ord hos almuen og at udfylde de ledige timer på helligaftener for håndværksfolk, at give studenterne anvisning til praktisk brug af biblen og at drage mange fra det politiske kandestøberi, som ikke er dem tjenligt, til moralske betragtninger. Ved at benytte Waisenhuskirken til sine bibellæsninger, knyttede han dem til noget gammelt; ti her havde pastor Ewald holdt sine. Det vakte dog hos mange frygt for, at pietismen, der vel sagtens for de fleste har været uadskillelig knyttet til forsamlingerne, skulde frem igen. Andre mente, at biskoppen vilde benytte lejligheden til angreb på sine fjender. Men folk så snart, at ingen af delene fandt sted, og bibellæsningen fik en mængde tilhørere. Da Waisenhuskirken brændte²⁾, flyttede Balle til Garnisonskirken, hvor der kunde rummes langt flere tilhørere. Balles forsøg fandt bifald, også hos adskillige af den nye oplysnings venner. Prædikenen var dem dog i grunden en torn i øjet, og her syntes at være funden en afløsning for den, der kunde bringe langt større nytte. Endnu samme efterår forespurgte en af de nymodens præster, Nyholm i Søllerød, om han ikke hver anden søndag måtte holde bibellæsning og katekisation i stedet for prædiken. Balle mener vel, at en forstandig bibellæsning har langt større nytte i følge med sig end ideelige prædikener, og anser dette for bevist ved, at han nu har holdt sine 16 gange uden at tilhørerne ere blevne

1) Skrivelsen i bispearkivet.

2) Han tænkte den gang „mere af frygt for avind end ellers af nogen forledenhed“ på at høre op. Men gode mænds bønner bevægede ham til at blive ved. Forkl. ang. bibell., s. 32.

færre; men den ønskede tilladelse kan han selvfølgelig ikke give, og han mener heller ikke, at det vil være hensigtsmæssigt, før der er bragt en bedre bibeloversættelse til veje¹⁾). Men de, der helst vilde have kristendommen af vejen, hvilken form den så end optrådte i, vare selvfølgelig højlig forbitrede over et sådant forsøg på at bevare mængden for den og at hindre de nye ideer i at udbrede sig. Og det skulde ikke vare længe, inden stormen brød løs.

Den 16. marts 1796 fik Balle et brev fra en navngiven fornem dame, der i såre uforbeholdne udtryk meddelte ham de rygter, der gik om, hvorledes det gik til ved bibellæsningen: „Under deres bibellæsning om søndagen udøves i kirken et liderligt og skamfuldt liv, alle byens skøger indfinde sig der, og der sker så megen uorden, at man endog siger, at her er ikke større horehus i København, end kirken er på denne tid.“²⁾ At dette rygte har været almindelig udbredt er sikkert nok. Det kommer frem på mange steder, f. eks. i „Aristokraternes katekismus:

„O sande politik! trindt om dit tempel
 en hær af djærve kæmper skal fremstå,
 utallige som frør i våde enge,
 som tøsene, der sig til bibellæsning trænge,
 som flove vers ved nytårstid,
 som tomme sæder i hr. Sniksnaks kirke“.

O. Horrebow skrev en komedie, „Harlekin præst“³⁾, et elendigt makværk, der skulde gøre nar af Balle og hans bibellæsninger. Han lader ham der komme hjem fra disse og beklage sig over, at han er bleven trykket,

1) Skr. til past. Nyholm, 21. decbr. 1793. Bispearkivet.

2) Forkl. ang. bibell., s. 35.

3) Samleren 1796.

puffet, stødt, kaldt troens bulbider, og at parykken er bleven revet af ham. Om bibellæsningen hedder det: „På nymfer og pigejægere, på sopkener og kys vil det ikke mangle“. Men hvor almindeligt rygtet end har været, så synes det klart bevist, at der ingen grund har været til det. Det har passet så godt til alle Balles og kristendommens fjenders ønske, at det kun har havt behov at nævnes for at blive udbredt. Det er Balle selv, der lykkelig har gendrevet det, og senere var han bestandig fuldt overbevist om, at dette var lykkedes. Men den gang han modtog den høje dames brev, blev han hårdt ramt. Det er rørende at læse hans egen beskrivelse deraf¹⁾: „Aldrig i mine dage har noget stød rammet mig så hårdeligen som dette. Det var, som skulde sind og sans på én gang forgå . . . Da den første forskrækkelse mindskedes, tænkte jeg: ak, det er sludder! gammel avind har igen sit spil! Hvad skal du bryde dig derom“. Han prøvede på at skrive på sit søndagsblad, som lå for ham; „men hånden rystede, pennen vilde ikke fort. Atter læste jeg brevet igennem, og rædsel gennembævede hvert ledemod. Skulde dette forskrækkelige rygte være sandt? Umuligt! Der har jo været så stille i Garnisonskirken. Man har rost den orden, som herskede der frem for i Waisenhuset. Ikke et menneske har givet dig mindste nys om nogen uorden i vinter. Alligevel! rygtet går omkring i selskaber! Man har kun ikke villet advare dig af frygt for, at du ikke skulde tro det. Ak! du kan ingenlunde holde bibellæsning på søndag! Du kan aldrig holde bibellæsning mere! Ellers lader det jo, som bifaldt du selv de skamløse liderligheder. Han er advaret, vil man sige, og se! han bliver dog ved — Ham lige meget, om kirken bliver, som loven selv udtrykker sig, et horehus eller et bedehus,

¹⁾ Forkl. ang. bibell., s. 36.

når han alene kan vise sig. Og nu fór mig den bitre anklage i religionsbladet som en lynstråle ind i sjælen, at evangelisk kristendom er kun indbildningsreligion. Snart får du at læse, hvorlunde den fremmer lasterne i stedet for at svække dem, og til bevis anfører man utérlighederne i Garnisonskirke under bispens bibel-læsninger. Snart vil man atter kime om den snedige bedragerflok, som søger at holde mængden i uvidenhed, end i lastefuldhed for selv at kunne herske. Abscheulich! Das hätttest du nicht verdient! Bist kein ehrenloser Mann! Og nu skrev jeg; men hvad jeg skrev i denne hede, forkastede jeg selv og gjorde straks derpå til intet, som var ret vel; ti ellers havde man første gang fået en gyldig grund til at klage over min hidsighed. Sjældent vederfares mig den lykke at få kummer og kval lindret ved gråd. Men efter lang omvanken og grublen fandt hjertet lettelse under hede tårer“. Resultatet af hans overvejelser blev da, at han greb til sit sædvanlige middel, der her også utvivlsomt var det rette, at gøre sagen fuldstændig offentlig. Samme dag sendte han en bekendtgørelse til adresseavisen, hvor han lod damens brev trykke, naturligvis uden hendes underskrift, og tilkendegav, at han, enten rygtet var sandt eller ej, vilde høre op med bibellæsningerne. Samtidig forespurgte han både hos inspektøren i Waisenhuset og graveren i Garnisonskirken, om de havde mærket noget til de omtalte uordener, og begge erklærede bestemt, at intet sådant havde fundet sted.

Biskoppens avertissement gjorde naturligvis overordentlig opsigt, og der udkom som sædvanligt i den tid en hel række småskrifter. Men det viste sig, at han i denne sag havde den offentlige mening eller i det mindste en del af den på sin side, om end et enkelt skrift søgte at gøre hans fremgangsmåde mistænkelig. Det synes at have været den almindelige mening, at „den høje

dame“ ved sit brev har villet føre biskoppen på glat is, og bibellæsningernes ophør beklages almindeligt. Samtlige piecer ere højst ubetydelige; de gøre samme indtryk som inseraterne i vore købstadsaviser, og skrive sig sikkert for en del fra folk, der ikke have haft megen øvelse i at føre pennen¹⁾. Men desforuden fik Balle opmuntring fra sine venner, og flere andragender sendtes ham både på Dansk og Tysk fra stadens borgere om at begynde bibellæsningen igen. Han gav da det løfte at ville gøre dette, såfremt der efter hans hjemkomst om sommeren fra visitats vilde melde sig 24 ansete mænd hos ham, der vilde påtage sig 8 af gangen at holde orden i kirken under bibellæsningen. Dette var let opnået, og fra den tid gik den sin rolige gang indtil 1808, stadig overværet af en mængde tilhørere.

Planen for bibellæsningen kende vi allerede. Hvorledes den udførtes, lære vi bedst af de skrifter, den gav anledning til. Det første og mærkeligste er „Bibelsk søn- og helligdagslæsning samlet i oversættelse med anmærkninger“, I—II., 1797—1800, med en fortale af Guldberg. Balle henvendte sig i 1796 til Waisenhuset og forespurgte, om dette kunde levere 12000 eksemplarer på 16 ark for 1000 rd., og om det, når det beholdt oplaget i al eftertid og dette indførtes i kirkerne til brug ved den offentlige gudstjeneste, kunde give hans enke en

¹⁾ Titlerne på en del af dem ere: „Et par ord til forsvar for den høje dame, som skrev til bispen“; „Optrin mellem A. og fru B., hvori denne tilstår, at hun har skrevet brevet til bispen“; „Lovtale over damen, der var så klarøjet i bibellæsningen“; „Trøst, råd og husvalse for den i disse tider så forfulgte bibellæsningsdame“; „Samtale mellem en forvalter og en bonde om ophævelsen af bibellæsningen“ m. m.; „Samtale angående bibellæsningen“; „Freimuthige Gedanken eines Bürgers“ osv.; „Pønitiesesang af den sit grove brev angrende dame“ (på vers), o. fl.

pension på 300 rd. og hver af hans seks døtre årlig 50 rd. efter enkens død¹⁾). Waisenhuset turde imidlertid ikke indlade sig herpå, og bogen blev da trykt af Schultz, men for Balles egen regning. Den kunde ikke sælges under 1 sk. arket, og så var det endda nødvendigt, at der forud tegnede sig 12000 abonnenter. „Skulde afsætningen“, hedder det i subscriptionsplanen, „stige anseligen højere, bliver måske lidet til bedste for min enke og mine børn, som er det eneste, jeg kan efterlade dem“²⁾). Subskriptionsplanerne udsendtes gennem autoriteterne og skulde, når de vare påtegnede, sendes tilbage til disse, der atter besørgede dem til biskoppen. Bogen fik således så stærk afsætning, at der én gang var ikke mindre end 30000 abonnenter. Det store antal var naturligvis en ubehagelig overraskelse for den nye oplysnings venner. I „Samleren“³⁾) anstilles der en sammenligning mellem nytten af biskop Balles bibellæsning og de penge, den har kostet landet. Disse anslås til 23333 rd. For den sum kunde et nyt skolelærerseminarium eller agerdyrkningsakademi være stiftet, en mængde nyttige bøger om bondehåndteringer være uddelt, eller anskaffet nye modeller af plove, harver, vægtstænger, leer, vogne, hjulbøer, rydningsmaskiner, for renterne af den kunde 8—10 skoleholderes løn være forbedret. — Det er ikke selve bibellæsningen, der er udgivet; det er kun teksten til den med enkelte korte

¹⁾ Lærde efterretn. 1796, s. 411. Dette forslag står uden tvivl i forbindelse med tanken om at forlade Danmark og lade sig ansætte i Tyskland. Det var 1795—96 han tænkte derpå.

²⁾ Lærde efterretn. 1796, s. 157. Dette håb lader ikke til at være gået i opfyldelse. På første del i det mindste tjente Balle kun et par hundrede rd., og så stod han i forskud for 1200 rd. til papiret til anden del. Brev til direktør Schulz, 8. juli 1798. Bispearkivet.

³⁾ 1796 II., s. 249.

forklaringer. Der er et afsnit for hver søn- og helligdag, men det er ikke et sammenhængende stykke af skriften, men derimod en „hovedbetragtning“ som en lærebogsparagraf. Under hver sådan hovedbetragtning findes tre „hovedlærdomme“, der da igen ere oplyste ved større eller mindre stykker af skriften. Som et eksempel anføres 1 søndag i advent:

Hovedbetragtning. Mennesket, som fra begyndelsen var skabt i uskyldighed, er ved egen forseelse blevet underkastet de sanselige begæringers overmagt og har syrtet sig selv i mangehånde overtrædelser, som forstyrre både sjæls og legems lyksalighed.

A. Første hovedlærdom: Mennesket tabte sin medfødte uskyldighed, da det i stedet for at bruge sin forstand til eftertanke lod sig forlede til at søge sit højeste gode i sanselig forlystelse. 1. Mos. 2, 4—25; 3, 1—24. (Disse skriftafsnit have igen hvert sin egen overskrift).

B. Anden hovedlærdom: Som lyst og attrå til det gode er ved den overdrevne sanselighed blevet svækket, så har derimod ond tilbøjelighed vundet herredømme, så mennesket ofte tillader sig, hvad der er syndigt og skadeligt, tvært imod bedre vidende. Jak. 1, 9—21. Röm. 3, 1—20; 7, 7—25.

C. Tredie hovedlærdom: Mennesket berøver sig selv ved forsætlige overtrædelser al trøst og glæde, og bliver derimod et rov for bitterlig og kummerlig bebrejdelse i sin egen samvittighed. Salme 38, 1—23, 51, 1—21.

Der findes sådanne tre hovedlærdomme for hver helligdag i året. Han har selv oversat de benyttede skriftsteder, hvorved han især har benyttet Guldbergs, Bastholms og revisionskommissionens danske oversættelser samt Michaëlis og Hezels fortolkninger. Forandringen

går som oftest ud på at gøre skriften lettere forståelig og derved lempet han den uvilkårlig noget efter tidens forestillinger. De første vers af Mat. 5 oversættes således: „Salige ere de, der ikke gøre sig store indbildninger; ti himmeriges rige er deres. Salige ere de, der må sørge; ti de skulle få trøst. Salige ere de sagtmodige; ti de skulle leve med fred i landet. Salige ere de, der have længsel som hungrende og tørstende efter retfærdighed; ti de skulle mættes. Salige ere de barmhjertige: ti dem skal vederfares barmhjertighed. Salige ere de, som have et rent hjerte; ti de skulle komme nær i samfund med Gud“ osv.¹⁾ Stundom er det forklaringer af noget tvivlsom værdi, der lægges ind i oversættelsen, som når det „at oprette troens lydighed iblandt alle hedninger formedelst hans navn“ (Rom. 1, 5) omskrives til „at udbrede hans navn og befordre hans læres antagelse iblandt alle folkeslag“²⁾. Nu og da ligger der også en selvstændig exegese til grund, f. eks. Joh. 2, 4³⁾: „Kvinde [efter vor mundart: kære moder]! Hvad angår det enten mig eller dig? [Hvorfor skulle vi tage os det så nær, som var der indtruffet et stort uheld?]“ — Hvorledes selve hans bibellæsning har været, ses af „Vor herres og frelsers Jesu Kristi liv på jorden“, en bibellæsning over Mattæus (1803) og „Vor herres Jesu Kristi regering i himlen“ over Apostlenes gerninger (1804). Det er væsentlig historisk udlægning med stadigt henblik til alle de indvendinger, der gjordes mod skriften, om hvilke det med rette antages; at hans tilhørere ikke vare uvidende. Lejlighedsvis gøres der moralsk anvendelse af skriftens ord, hist og her anføres et salmevers, noget man ellers sjældent finder i Balles skrifter. Balles bibel-

¹⁾ Jesu levnet på jorden, beskrevet af Mt., s. 174.

²⁾ Søn- og helligdagslæsn. I., s. 25.

³⁾ Smstds. I., s. 125.

læsning vilde næppe tilfredsstillende nu om stunder; den er tør og lidet opbyggelig. Men den gang har den måske mer end noget andet bidraget til at holde på de mange, der ikke vilde opgive deres fædres tro og dog havde ondt ved at stå imod strømmen. Den var en frimodig bekendelse på en tid, da kun få vovede en sådan, og den kom flere end det læsende publikum til gode. Men der er intet, der mere styrker de skrøbelige, end netop den frimodige bekendelse. Det er et af de smukkeste billeder af Balles liv, når han hver søndag eftermiddag rolig går sin gang til Garnisonskirke og taler ordet til den store forsamling, der er kommen sammen for at høre et sundt og uforfalsket kristeligt vidnesbyrd. Også den gang var der 7000 i Israel, som ikke havde knælet for Baal, og biskoppen var i sandhed en hyrde og tilsynsmand for dem.

Vi have allerede omtalt den uhyre store afsætning, Balles søn- og helligdagslæsning fik. Man fristes næsten til at tænke, at biblen i den grad var bleven til en glemt bog, at det for de fleste har været nyt her atter at gøre bekendtskab med den. Når der fra Jylland klagedes over, at Balles bibellæsning har gjort en ufordelagtig virkning på bønderne i henseende til nyttige bøgeres anskaffelse, da de havde ventet noget mere og andet end de fik¹⁾, da har grunden vist nok ikke været, at de havde noget at udsætte på dens rettroenhed, men langt snarere, at det for folk, der kendte og brugte biblen, vel kunde være kærkomment at få en udlægning af den, men ikke at få en ny udgave, hvor alt var sat i en anden orden og udrevet af sin sammenhæng. Men den store afsætning finder dog især sin forklaring deri, at det var almindelig bekendt, at „Søn- og helligdagslæsning“ var det første udkast til den række bibeltekster,

¹⁾ Helveg's kirkehist. II, s. 293 efter Iris og Hebe II, s. 57 (1802).

som Balle håbede at kunne få indført i stedet for epistlerne og evangelierne i den gamle alterbog. Vi have allerede hørt, hvorledes Balle omtalte dette i den skrivelse, hvori han foreslog Waisenhuset at overtage forlaget. Regeringen har uden tvivl på en eller anden måde lovet at understøtte bogen, derom vidner den mærkelige officielle måde, hvorpå subscriptionsplanerne udsendtes gennem øvrigheden. Det var planen, at der nu skulde hengå 5—6 år, i hvilke menigheden skulde have tid til at gøre sig bekendt med det nye, og i hvilket han også håbede fra andre at få vink om, hvad der burde rettes. Hvis der da viste sig stemning for forandringen, skulde der nedsættes en kommission, og denne skulde da udarbejde de tekster, der endelig skulde afløse de gamle¹⁾. Det er således atter den liturgiske reform, som her dukker op, og Balle udtaler sig med den fasteste overbevisning om dens nødvendighed. „Når man kendte omstændighederne“, siger han, „vilde man tilstå, at enten måtte det ske og lærebog, salmebog, liturgisk forbedring følge med, eller og kristendommen ikke vedblev at være autoriseret religion i landet. Gud véd, om den alligevel bliver det“²⁾. Det synes også, at der har været præster, hvem Balles fremgangsmåde var for langsom og omstændelig. I 1798 svarer han på et andragende om at måtte benytte bibellæsningsteksterne om søndagen, at dertil kan kun kancelliet give tilladelse, og han råder til at vente, til anden del er udkommet, „at man kan se, at der bliver noget af i tiden“³⁾. De tre hovedlærdomme ere bestemte til, at der skal afveksles med dem, så hver tækstrække kun vil komme igen hvert tredje år. Mærkeligt er det, at der siden,

1) Brev til provst Aggerup. 21. febr. 1795. B. A.

2) Brev til provst Faber. 17. apr. 1795. B. A.

3) Brev til provst Platou. 20. apr. 1798. B. A.

lige til biskop Boisens liturgiske forslag fremkom 1806, ikke synes at være foretaget noget skridt af Balle for at virkeliggøre sin plan. Muligvis har den ikke fundet tilslutning nok; men måske må også grunden søges i, at netop disse år var dem, hvor han var stærkest optaget af de literære kampe, hvori han indvikledes, og hvor forbitrelsen imod ham var heftigst, så der kun var liden udsigt til, at noget forslag fra hans side lod sig gennemføre. Vi skulle se nærmere på, hvad han selv kalder sin strid med „vantroens koaliserede magter“.

I 1795 udkom første nummer af „Repertorium for fædrelandets religionslærere“. Forfatteren, der bevarede en streng anonymitet, angav det i sit første nr. som sin hensigt at ville gøre teologerne bekendt med den kantiske filosofi: „I sin hele fylde åbenbarede sig sandhedens ånd — som verdens evige lærer engang forjættede alle dem, der skulde forkynde hans himmelske lære — i sin ypperste repræsentant. Immanuel Kant — velsignet være hans navn i menneskehedens årbøger — var manden. Filosofien blev ved ham, videnskaberne videnskab“¹⁾. Det var imidlertid ikke den dog i og for sig ret mærkelige opdagelse, at Kant var den helligånds åbenbarelse, der gjorde opsigt; heller ikke var det selve den kantiske filosofi, der kun kommer frem i en floskel hist og her, men ingenlunde behersker hele stoffet. Men forfatteren forstod at tale om sig og om sine forhold, og om de store ting, han vilde udrette, med en latterlig suffisance, der dog til en tid gjorde god virkning, så det første hefte endog udkom i to oplag. Han siger om sig selv²⁾: „Jeg taler, som jeg tænker — og jeg bestræbte mig al tid at tænke rigtigt. En maxime, som ikke passer i vedkommendes system. Derfor blev jeg miskendt og forhadet

¹⁾ Repert. I, s. 26.

²⁾ Smstds. I, s. 33.

og forfulgt af odium theologicum i den kreds, hvori jeg levede. Derfor svandt mit livs fejresté dage i kummer“. Sådanne udtryk kunde nok gøre virkning, så længe forfatteren var ukendt og man antog ham for, hvad han udgav sig for, en præst. Da det siden opdagedes, at han var en 24årig student, Malthé Møller, måtte enhver kunne se, hvor usand og komisk den hele opskruede tone var. Hans hensigt var „kirketroens forædling til ren moralsk religion¹⁾, og i den myndigste tone angreb han dem, der vare af en anden mening end han selv. Mærkelig nok dannede Balle en undtagelse, i det han omtalte ham med agtelse; men desto hårdere medtoges udgiverne af bladet „Kritik og antikritik“, Benzen, Rørbye og dr. Fleischer, hvis navne han truede med at opslå på kirkehistoriens galge, fordi de havde anbefalet et skrift af „det infameste afskum“, en Aloysius Hoffmann, hvilket skrift han beskylder for at være udgået fra den ophævede Jesuiterorden. Repertoriets indhold var især bibelforklaringer og dogmatiske afhandlinger af dr. Paulus og andre tyske forfattere, rimeligvis for en stor del hentede fra udgiverens kollegiehefter, da han havde opholdt sig et pår år i Göttingen og Jena. Det var dog ikke just alle, der lod sig blænde af Repertoriets store ord eller af de mange avertissementer i bladene, hvorved han søgte at holde publikums interesse i live i mellemrummene mellem de enkelte nummere, der tidt fulgte temmelig længe efter hverandre. J. Baden spotter over hans kantiske rodomontader²⁾, og viser ham til rette i velskrevne artikler for hans hovmodige selvros. Tode spotter også hans store ord:

„Nu troens anskrig hele landet fylder,
der snart vil høres rædsomt våbenbrag.

1) Repert. I, s. 265.

2) Universitetsjourn. 1795, s. 124; 1796, s. 28.

En mand, som sværger at han sandhed hylder,
 præst efter præst for Gud véd hvad beskylder,
 men selv i tolerans er såre svag,
 og langt fra filosofisk far i mag,
 uddeler dommedags de svære slag
 og dermed vældig skader egen sag¹⁾.

Men den almindelige mening om Repertoriet var en anden. Til Balle kom der da også en anonym skrivelse, hvori han opfordredes til at få udgiveren straffet. Under 11. juni 1795 skrev han da til kancelliet og indsendte det anonyme brev²⁾; men ikke fordi han ønskede, at regeringen skulde gribe ind, tvært imod vilde han forhindre, at dette skete, hvis det, som rygtet sagde, var påtænkt. „Sådan“, skriver han, „strider ganske mod den faste overbevisning, som ved Jesu egne taler er bleven dybt indprentet i min sjæl, at kristelig lære aldeles ikke skal håndhæves eller forsvares på anden måde end ved lærdom og undervisning og grundig samt kærlig overtalelse“. I det anonyme brev, han har modtaget, stod der, at når en ublu forfatter fremstår, henvendes alles øjne straks på Balle. Han spørger: Hvorfor ikke på de andre biskopper eller det teologiske fakultet? Er det, fordi han er vant til at stå til måls for alle pile? „Såmænd, når jeg kun havde tid at væрге for mig, var jeg lige uforfærdet“. I øvrigt tilstår han gerne, at autor er ublu, men efter hans tanker er han slet ikke farlig; det er idel deklamation og ordgyderi. Han synes endog at nære en mistanke om, at man ved den anonyme angivelse har villet føre ham på glat is: „Biskoppen skulde begå den sottise at blæse alarm over repertoriet . . . Bevare mig Gud! jeg bør i det mindste ikke forråde den

1) Iris og Hebe, jan. 1796.

2) Den vidtløftige beretning om den hele sag findes i Pligt-ankeret II, 3 hefte.

gode sag ved uforsigtigheder“. Fremdeles har den anonyme brevskriver skrevet: „Er han præst, bør han have sit embede forbrudt; ti han nægter Kristi guddom og afdrager mængden fra mirakler og spådomme og henviser alene til lærens ypperlighed“. Heri måtte Balle vel være enig, som han også viste ved sin senere offentlige skrivelse til Repertøren¹⁾, hvor han lagde ham på sinde, at om end enhver anden har frihed til at tænke, hvad han vil, så kan dog en præst det ikke, han er bundet ved sine løfter og kan kun løse sig fra dem ved at nedlægge sit embede. Men dette er en sag for samvittigheden, og Balle vil ikke kalde regeringen til hjælp. Hvis enhver præst, der fornægter væsentlige stykker af kirkens lære, er en meneder, er der mange sådanne. Han selv henviser også fornemmelig til lærdommens ypperlighed, ligesom Jesus selv gjorde, om han end ingenlunde fornægter spådomme og mirakler. — Dog var det ikke Balles mening, at der intet skulde gøres: men kun, at kristendommen skulde forsvares med de rette våben. Da derfor dr. Manthey ved Petri kirke bad ham prædike for sig, holdt han en tysk prædiken over teksten: „Hvad tykkes eder om Kristus?“ hvori han viser, at Kristus, efter sin egen forsikring er forsoner, guddommelig lærer og himlens herre, som virker over alt med faderen i lige magt og herlighed. Den var ikke rettet særligt mod Repertoret, men mod samtlige ukristelige skrifter, af hvilke Repertoret i Balles øjne var et af de uskadeligste. Prædikenen udgaves og anmeldtes i „Lærde efterretninger“²⁾. Af denne recension skrev Balle en overordentlig vidtløftig gendrivelse, stilet og indsendt til kancelliet, men dog uden tvivl skrevet for publikum, da der ikke synes at være nogen rimelig grund

¹⁾ Pligtank. II, 3. hefte, s. 137 ff.

²⁾ 1795, s. 33.

til at sende kancelliet en teologisk afhandling, der fylder 105 trykte sider i Pligtankeret, hvor den straks optoges. Han udtalte sig her bl. a. om sit forhold til det dogmatiske system. „At indskærpe systemet som system betragtet har i mange år aldrig rundet mig i sinde. Når jeg sammenskriver min prædiken eller afhandler en materie, som angår religionen, tænker jeg aldrig på system, og lige så lidt spurgte jeg derefter ved lærebogens udarbejdelse. Jesu Kristi egen lære, foredraget af ham selv og udviklet af hans apostle, svæver mig alene for øjne og stemmer med min hele tankegang“. Endvidere udgav han fire tidligere holdte ordinationstaler under titel: „Et ord i tide til kristelige medlærere“ og indsendte også dem til kancelliet som et vidnesbyrd om, at han ikke forsømte, hvad loven pålagde ham: „Superintendenterne skulle lægge vind på, at alle præsterne retsindigen og endrægteligen lære Kristi hellige evangelium, og andet, der bør at følge med“. „Bogen, som følger med“, siger han, „udviser, om jeg er en af dem, der skjule sig i kakkelovnskrogen og sige: Mum! Mum! når det stormer ude“. Men hermed var sagen endnu ikke endt. Ti „Kritik og antikritik“ trængte på en yderst nærgående måde ind på Balle og mente; at han svigtede sin fortid ved ikke at skaffe denne „Hypersocinianer“ afstraffet, og endelig skrev Repertoriets udgiver selv et brev til ham, hvori han udtaler den forhåbning, at Balle intet hensyn vil tage til de anonyme angivelser, og forsikrer, at slige nederdrægtigheder kun ville give ham ny kraft til at gå frem på sin bane. Dette brev besvarede Balle offentligt i Pligtankeret med den omtalte skrivelse, hvori han går ud fra, at han er præst og råder ham til at nedlægge sit embede. Men i begyndelsen af 1796 bekendtgjorde repertoriets forfatter med det sædvanlige brovteri, at „hans yderlig svækkede helbred levner ham kun få timer til arbejde

om dagen, og disse må han spille på at værgе sig mod de uhørteſte mishandlinger, hvis historie ſnart ſkal vorde publikum forelagt¹⁾). Han lover ved ſamme lejlighed ſnart at nævne ſit navn; „ti nu er det pligt“. Dette løfte holdt han; men dermed var også intereſſen for hans ſkrift forbi, og næſte år hørte det op at udkomme.

Men næppe var denne ſtrid endt før der indtraf en begivenhed, ſom havde ſtor lighed med, hvad der var ſket med T. C. Brun, og ſom mer end noget andet bidrog til at lægge Balle for had. Det var en 21årig ſtudent, den ſiden så bekendte Malte Conrad Bruun, der udgav „Ariſtokraternes katekiſmus eller kort og tydelig anviſning til den ene ſaliggørende politiſke tro med et anhang af ariſtokratiſke ſalmer“. Det er en i alle henſeender revolutionær bog, der fremsætter mange tanker, ſom i vore dage atter have fået kurs. Den poëtiſke indledning, der er holdt i den tids viſetone, er ret vittig, hvorimod den egentlige katekiſmus er tør og kedelig. Kirken og křiſtendommen ere ikke skånede. Det hedder i indledningen:

„ . . . Man lader ikke
de fromme kirkens får i ro
på troens mark det ſande ſjælefoder ſpiſe;
men dette kætterpak vil dem nu viſe,
hvor giftig urt, hvor ſunde planter gro.
Og det er dog en åbenbare ſandhed,
at når man vover førſt at røre ved
den hellige treenighed,
undfangelſen foruden mandhed
cum ceteris
eccleſiæ myſteriis,
så falder både religionen
og tronen“.

¹⁾ L. E. 1796, s. 44.

Sådanne angreb hørte jo imidlertid til dagens orden. Men derimod var det usædvanligt, at Bruns skrift tillige indeholdt stærke angreb på landets forfatning, enevælden og det arvelige kongedømme. Med hensyn til forfatningsforandringen 1660 siges der:

„Et ja fralokket dels ved trusler, dels ved list,
er nok, ja mer end nok at have,
når man gør en nation til arveslave“.

Og „det sjette bud“ lyder således: „Du skal ikke aflægge noget formasteligt vidnesbyrd om nogen bedre regeringsform end den eksisterende. — Det er: Om dit land ingen anden konstitution har end den regerendes indfald og villie, om ingen pligt eller intet tilstrækkeligt ansvar for pligter er pålagt ham, om ingen rettighed er betrygget for undersåtterne, om den hele statsforfatning, fremtvunget med list, omgærdet med vold, trykker hårdeligen dit fædreland ned, føder misbrug og slavetålmod, udsugelser og undertrykkelser af sig, kort om alting galt og forstyrret er — drik puns, vær doven, fjas med piger, tal for Guds skyld ikke et ord — end sige skriv en tøddel om, at der gives andre regeringsformer“ osv.

Balle angav dette skrift i en skrivelse til kancelliet. „Efter mangel på overvejelse i tre dage“, siger han, sendte jeg det. Og hvad kamp jeg under følelsen af den påliggende pligt havde at udfægte forinden med min herskende attrå efter venskab hos alle mennesker, kan ikkun den forestille sig, som selv besjæles af samme livlighed¹⁾. Det var ikke spotterierne over religionen, der foranledigede ham dertil, „ti den forsvarer sig selv ved sin egen kraft, og dens talsmænd, lærerne, have kaldt til at hævde den ved lærdom, formaning, grundige

¹⁾ J. M., s. 194.

beviser og vildfarelsers grundige igendrivelse“. Men i kraft af D. L. 6—4—14, der truer den med straf, som ikke åbenbarer forseelser mod kongens højhed, anser han det for sin pligt at gøre regeringen opmærksom på dette skrift. Han andrager ikke på straf over Brun, og har siden gentagne gange forsikret, at det aldrig har været hans hensigt, at han skulde straffes¹⁾; men „skal trykkefrihed vedblive, må uden tvivl den anstalt finde sted ... at man har lærde mænd, som finde uhindret adgang til kollegierne at kende alle forhandlingerne, og som da kunde ved offentlige skrifter tilbagedrive ethvert ondskabsfuldt og løgnagtigt anfald“²⁾. Med andre ord, Balle vil, at regeringen skal gøre, som han selv gjorde, gendrive ethvert angreb og tillade, at dens forholdsregler offentliggøres. Der bestod den gang, siden forordningen af 3 december 1790, næsten fuldstændig pressefrihed; men af og til havde regeringen dog grebet vilkårligt ind³⁾, og hemmelige angivelser hørte ikke til sjældenhederne. Til sådanne regnedes nu også Balles, uagtet han selvfølgelig havde sat sit navn under den, og den vakte stor forbitrelse hos alle, så meget større, som man allerede den gang begyndte at frygte for indskrænkning i pressens frihed. Selv den skikkelige Rahbek, som dog „frikendte den ærligtmenende biskop Balles hjærte“, kunde ikke overtale sig til at arbejde længer sammen med ham i salmebogskommissionen, men meldte sig ud af denne⁴⁾. Balle udgav nu sin indberetning med anmærkninger; men han siger selv: „den blev kun læst af få, fordi den var bleven så skrækkelig udskregen“.

1) I „Bisk. Balles indberetn.“ osv. med anmærkn. 1796, et forsvarskrift, som han udgav, og Pligtankeret II, s. 314.

2) Balles indberetn., s. 9.

3) Helveg II, s. 134.

4) Rahbeks erindringer IV, s. 456.

Der udkom en hel lille literatur om sagen; men mærkeligst ere Birckners skrifter¹⁾. I det første går han ud fra, at Balle enten har villet værne om den augsburgske bekendelse eller om statsforfatningen. Hvis det første er tilfældet, står dette skridt af biskoppen i så åbenbar strid med alle hans tidligere udtalelser, at det må antages, at han har gjort det, fordi han er bleven personlig angrebet i Aristokraternes katekismus, men ikke i Repertoriet og lignende skrifter. Hvis det derimod er staten, han har tænkt på, spørger han, om det er biskoppens eller politimesterens sag at våge over angreb på den offentlige rolighed. Han formener, at hverken Balles pligt som biskop, hvad han er, eller som politimester, hvad han ikke er, eller som borger i staten, krævede dette skridt; ti angrebet var ikke sket hemmeligt, men i et offentligt skrift. Efter at Balles indberetning var bleven trykt, indskrænker han sig i det andet skrift til at tale om, hvor vidt Balle kan siges at have opfyldt en pligt mod staten. Han fastholder sit standpunkt, i det han med klarhed viser, hvorledes han går ud fra et ganske andet standpunkt end Balle. Denne argumenterer af den positive lov, Birckner af staternes hensigt²⁾, med andre ord, han går ud fra et almindeligt filosofisk retsstandpunkt, medens Balle holder sig til landets lov, på hvilken han, som han siger, fire gange var edfæstet som landsbypræst, professor, hofpræst og biskop, og det lykkes heller ikke Birckner at drive ham ud af denne position, hvad der bedst viser sig ved, at han må bruge så slette argumenter, som at det må

1) „Til bisk. Balle i anledn. af hans denunciation“ og „Anmærkninger over bisk. Balles indberetn.“ osv., begge 1796. Birckner, der siden blev berømt som trykkefrihedens talsmand, var præst i Korsør.

2) Anmærkn. over Balles indberetn. s. 10.

tages i betragtning, at Brun aldrig udtrykkelig nævner Danmark eller at de anførte linier:

„Et ja fralokket dels ved trusler, dels ved list,
er nok, ja mer end nok at have,
når man gør en nation til arveslave“;

ikke kunde sigte til 1660, da kun en i historien ganske ubevandret kan påstå, at en blodig sejr og ikke folkeforening var grunden til konstitutionen 1660¹⁾.

Da det blev bekendt, at Balle havde angivet Bruns skrift, sagde rygtet, at regeringen vilde lade ham arrestere. Han flygtede da med en fejghed, som kun hans store ungdom kunde undskylde, til Hveen. Kancelliet anlagde vel sag imod ham; men et års tid efter fik han lov til at vende tilbage til København. Et indlæg af højesteretsadvokat Klingberg, der førte Bruns sag og forgæves søgte at procedere til frifindelse²⁾, viser bedst, hvad der den gang turde siges om Balle. Efter at have glædet sig med alle gode borgere over, at det nu var bleven sandhed i Danmark, at „der tankens ytring er som selve tanken fri“, fortsætter Advokat Klingberg således: „Endelig optrådte en mand, for hvem hine sætninger vare fremmede, en mand, som, fordi han lønnedes rigeligt, lod sine læber ideligen forkynde fredens lære, imedens hans hjerte var for trangt til at fatte den, en mand, der henhørte til den menneskeklasse, hvis løsen under alle statsforfatninger, under alle religioner og til alle tider var had og forfølgelse. Denne mand måtte være Danmarks første gejstlige, Jesu Kristi religions offentlige lærer, Sællands biskop, dr. theol. N. E. Balle.

¹⁾ Anm. over Balles indberetn. s. 16.

²⁾ Domsakt i sagen mellem Klingberg som mandatarus for M. C. B. og generalfiskal Skibsted og kongens foged assessor Feddersen, Kbh. 1796.

Allerede d. 13. f. m. (april) var hans denunciation om bogen til det danske kancelli færdig, og nu, da han havde efter sit begreb om det guddommelige væsen forsonet sig med dette ved at fordre sin medborgers, sin broders blod, ilede han ud på landet for at forkynde Jesu lærdom, rettere det, han kalder Jesu lærdom. Ja forkynd den! Kun ikke for mig! For mig ere dine læber for evigt vanhelligede. Jeg har sét din dåd, jeg agter ikke dine ord. Efterslægten rejse dig et minde lig biskop Baggers! Hver gang jeg hører dit navn nævne, vil jeg mindes Plinii ord: *Contigit desuper intueri delatorum ora supina retortasque cervices*“. Selv om Balle er der sjældent blevet sagt noget mere nærgående; men det har været de toner, sagføreren anså det for hensigtsmæssigst at anslå, når han vilde stemme dommerne velvilligt for sin klient, og sligt blev ikke blot sagt i retten, men samme år offentlig udgivet.

Det er ikke blot samtiden men også eftertiden, der ikke har kunnet se grundene til Balles handlemåde, men have dømt den hårdt. Når man spørger¹⁾, hvorfor denne lille katekismus skulde undgælde til samme tid, som hundrede andre udtalte ganske det samme, da er dette spørgsmål ikke vanskeligt at besvare. Ti det er, som alt omtalt, det ejendommelige for denne i kirkelig henseende så revolutionære tid, at den i reglen ikke angreb landets forfatning og det enevældige monarki. Balle siger selv²⁾: „Intet skrift er ellers forekommet mig, i hvilket vort fædrelands regeringsform var bleven navnlig mishandlet eller vor konge forestillet som en asiatisk despot“, og hans ord må stå til troende. Heller ikke må det glemmes, at for Balles øjne stod revolutionen som en måske ikke fjærn mulighed. I et skrift som dette måtte han

¹⁾ Helveg, Kirkehist. II, s. 315.

²⁾ Indberetn., anmærkn. s. 17.

se et tegn på, at den nærmede sig, og han kunde da meget vel anse det for sin pligt at gøre sit til at sådanne tendenser straks kunde blive mødte med kraft. Men selv om man med Birckner mener, at dette er en misforstået pligtfølelse, må det dog sikkert tilstås, at Balle aldrig klarere har vist, hvilken kraft der boede i hans sjæl, end da han gjorde dette skridt, hvis følger have været lette at forudse, og som dog ikke kunde bringe ham selv anden fordel end bevidstheden om at have handlet, som hans samvittighed tilskyndede ham.

Striden om „Aristokraternes katekismus“ har stor betydning. Det var som den sidste hanske, Balle havde tilkastet alle dem, der kaldte sig fremskridtets, oplysningens og frihedens venner. Og det var her ikke ham selv, der var bleven angrebet. Han havde kastet sig ind i striden uden anden grund end den, at han anså den gode sag for at være i fare. Derfor vendte nu også de, der hidtil havde holdt sig udenfor kampen, sig imod ham. Det var en levelysten slægt; dens sang hævede sig ikke højere end til „Piger, vin og fjas“, dens selskabelige ideal var klubben, dens kunstneriske dilettantforestillinger på privatteatre. Hele livet var let og overfladisk. Men hvor kunde det da falde en mand ind at leve som Balle? Han havde et embede, der stillede ham højt på den sociale stige; han havde ævner, der vandt agtelse. Hvorfor vilde han da slide sig op i arbejde? Hvorfor vilde han ligge i strid med alle? Han behøvede jo blot at tie for at kunne i ro nyde sin høje stilling. Noget lignende har Rahbek sagt til bogtrykker Schulz, og denne, der formodentlig har syntes, at der var noget i den tale, har skrevet det til Balle. Denne svarer ham¹⁾: „Det er sandt, min gode ven (Rahbek) siger: Bispen kan gøre ligesom alle andre, så blev han ej paskvilleret og risikerede intet og levede i

¹⁾ Brev til direktør Schulz, 8. juli 1798. B. A.

ro og spiste sin grød og drak sit øl og sov sig en midt-dagssøvn og fik sig et slag kort hos gode venner og gjorde sig en lysttur og gik til gæst og blev dog stedse hans højædle højærværdighed“. Men det var netop det, Balle ikke kunde gøre, og det var fordi han således skilte sig fra det almindelige, at alle vare enige om at være hans fjender.

Vi have allerede ofte nævnt adskillige af de mange tidsskrifter, der udkom på den tid. Med undtagelse af Badens universitetsjournal var der næppe ét, som man kunde sige antog sig kristendommens hårdt anfægtede sag. Selv i de bedre, Lærde efterretninger, Minerva, Iris og Hebe udtalte sig „neologiske“ anskuelser. En undtagelse danner „Kritik og antikritik“ fra 1790—95 redigeret af J. W. Benzen; men det nød kun liden anseelse og stod heller ingenlunde i noget venskabeligt forhold til Balle. Men dertil kom en hel række af tidsskrifter, der ligefrem forsvarede de franske naturalistiske ideer og søgte at skaffe dem udbredelse her i landet. De bekendteste ere „Samleren“ (fra 1787), „Politisk-fysisk magasin“ (fra 1793), hvortil så i 1796 kom „Jesus og fornuften“. Dets udgiver var Otto Horrebow, f. 1769. Han var ikke nogen ubegavet mand. I 1793 fik han ved teologisk embedseksamen karakteren laud. med tillæget egregie respondit. Som mange andre teologer på den tid havde han æstetisk interesse og skrev selv vers. Ved at studere Voltaire førtes han mere og mere bort fra kristendommen. Han gik endnu på Balles homiletiske kursus, da han i „Samleren“ skrev afhandlinger, hvori han ikke blot nægtede Kristi guddom og forkastede al åbenbaring, men „under skin af at gøre Jesum til en blot fornuftfilosof, omskaber han ham i grunden til en bedrager à la Mahomed“¹⁾. Men ved kærlige fore-

¹⁾ Pligtankeret II, 3. h.

stillinger fik Balle ham overbevist om, at han ikke kunde være nogen ærlig kristendoms lærer, og han meldte sig selv ud af det homiletiske selskab. — I det første nummer af „Jesus og fornuften“ siges der, at „få, men kække sandhedens venner forene sig for at udbrede den eneste sande evige fornuftens religion, d. e. med andre ord at stadfæste tro på Gud, at understøtte os derved i vor ellers vaklende dyd, at lære os rigtig vurdering af og stræben efter lyksalighed, at opklare udsigterne til det evige, bedre liv. Vi ville bestræbe os for at omstyrte alt, hvad der har indsneget sig under Jesu religionsmærke, alle disse dogmata, som selv de ørkesløse folk, der spille tiden med at pønse derpå, ikke kunne sige os meningen af. Vi ville forklare de vigtigste steder i de skrifter, som under navn af det nye testament betragtes som kilder til Jesureligionen, fremstille det gode i alt sit lys, vise det mindre rigtige og meddele i almenfattelige udtog det gavnlige og vigtige af de bedste fortolkninger og de mest upartiske bedømmelser af disse bøger. Især skal det være vor sag at samle og efter fornuften prøve de få og afbrudte efterretninger om Jesu liv og religionsstiftelse. Bladets hensigt er at fremsætte Jesu og fornuftens religion som en og den samme kæde af almen erkendte og tilstrækkelige sandheder og at indplante alle en levende og frugtbar tro derpå“. Men „fornuftens religion er kort og fattelig; den indeholder blot de tre sætninger: Gud, udødelighed, dyd“. Dette program er tydeligt nok. Det er her som så ofte øjensynligt, at den vågnende bevissthed om tankens frihed vander sig under det fastmurede teologiske system med hele dets terminologi, og deri må grunden søges til det bifald, hvormed næsten alle, i det mindste hele ungdommen, læste disse blades umodne og besynderlige raisonnementer¹⁾. Men det er også åbenbart, at

¹⁾ Ørsted, Af mit livs og min tids historie I, s. 30.

dette program måtte føre til ligefrem fornægtelse af kristendommen. I foråret 1796 udkom kun 5 nummere; derefter standsede bladet i næsten 10 måneder. Det var ikke Horrebow, men „en anden navnkundig skribent“¹⁾, der udgav disse første nummere. De syntes at ville støtte sig til den kantiske filosofi, som Horrebow var en modstander af.

Det var dette blads fremkomst, der bevirkede, at Balle i sommeren 1796 bebudede, at han efter endt visitats vilde udgive et blad, der skulde besvare alt, hvad der både her og andetsteds skreves mod kristendommen og bibelen. Det var hans overbevisning, at vantroen kun kunde bekæmpes med held ved blade og småpiecer. „Bøger læses ikke; men blade læser enhver“²⁾. Guldberg skrev til ham og frarådede ham det³⁾: Balle havde alt besvaret alt, hvad besvares kan og bør; de gode ere overbeviste, de onde ville ikke overbevises. Han anfører flere ord af skriften, bl. a. 2. Tim. 2, 16: „Men hold dig fra den vanhellige, løse snak; ti sådanne gå stedse videre i ugudelighed“. En stor del af disse smørere skrive kun for at vinde bifald eller tjene en halv snes daler. De glæde sig ved at finde anledning, og den må ej gives dem. Det hellige bør ej kastes for hunde eller perler for svin, og det er disse. Endelig bør Balle skåne sin helbred og anvende tiden nyttigere til bibelarbejder og kollegier. Disse gode råd bleve imidlertid, som det var at vente, uden virkning, og den 7. jan. 1797 udkom første nummer af „Kristeligt religionsblad under opskrift: Bibelen forsvarer sig selv, arkvis udgivet“. I fortalen til første bind (skrevet den 30. marts 1798) gør han rede for de grundsætninger,

¹⁾ L. E. 1798, s. 374. Samleren 1797 II, s. 45.

²⁾ Brev til dr. Fleischer, 23. jan. 1798. B. A.

³⁾ J. M., tillægget s. 43.

han har fulgt. Han kunde have givet bladet en anden titel, f. eks. „Lys og mørke“. Men „forfatteren vilde med det samme have opvakt mistanke om selvtillid og røbet stolt fortrøstning på egne indsigter. Al ære tilhører biblen alene, som ene opklarer sandheden ved sit eget lys, og denne sin store fortjeneste skal den beholde for sig selv“. For sit eget vedkommende kan han kun glæde sig over, at de mange angreb give ham anledning til yderligere at studere skriften. Hans fornuft tillader ham ikke at holde fast ved en religion, som kun grunder sig på sværmerisk indbildning og bedrageri. For at befæste sin egen overbevisning, har han omhyggeligt måttet undersøge ethvert angreb på bibel og kristendom. Og spørger man så: hvad hjælper det til sidst alt sammen? så svarer han: „Det hjælper dog til trøst for min egen samvittighed. Hvad det ellers har hjulpet hos flere hundrede mig ubekendte Guds ords oprigtige elskere, erfarer en gang min ånd i den bedre verden og fryder sig og takker og priser den almægtige“. Og når man bebrejder ham, at alt er ham lige vigtigt, og at han ingen forskel gør mellem småt og stort, „svarer bispem i sin enfoldighed som følger: er der en tøddel i biblen anbefalet som en foranstaltning fra guddommen selv uden at være det, så har den hellige skribent sagt usandhed, og når det er sket i én omstændighed, kan det være sket i hundrede, i tusinde andre omstændigheder“.

Det var et sandt Sisyfusarbejde, Balle her havde påtaget sig; ti angrebene vare utallige; men med sin sædvanlige pligttrøskab søgte han at udføre, hvad han havde foresat sig. For at give et par prøver på tonen i de blade, han havde at kæmpe med, anføres et par steder: I Politisk fysisk magasin¹⁾ hedder det: „Og nu,

¹⁾ 1797. s. 688, Balles religionsblad I, s. 1.

I præster, af hvilken sekt I endog er! Hvad kunne I sige? Ville I uagtet den hele vægt af klarhed, der lyser eder ind i ansigtet, endnu stedse bestige eders prædikestole og vedblive at udgive disse bøger for eders forsamlinger som ord af guddommelig indblæste skribenter og for Guds ord? Da det dog er bevist så åbenbare, som sandheden nogensinde kan bevises, at de personer, som I udgive for forfattere, ikke ere det, og I ikke vide, hvo forfatterne ere. Hvad for en skygge af forevending have I endnu at forebringe for at skjule beskæmmelsen over eders gudsbespottelige bedrageri? Hvad kunne I endnu indvende mod den rene og sædelige deisme for at understøtte systemet af eders falskhed, afguderi og foregivne religion? Det er karakteristisk, at det afgørende slag mod kristendommen, der foranledigede alle disse store ord, er — et formentligt bevis for, at Moses ikke har skrevet de 5 Mosebøger! Men skylden for misforståelsen af den betydning, sådanne kritiske undersøgelser have for troen, må rigtig nok især søges hos den forrige tids teologi. Balle imødegår det ved at forsvare den almindelig antagne anskuelse, at Moses er forfatter, og søger at gendrive de grunde, der anføres derimod. — I det hele have tidskrifterne travlt med det gamle testament; de måle det med deres egen tidsalders moralske alen, for så ret at kunne korse sig over, hvorledes Jøderne nedhuggede Kananiterne osv. „Moses karakter“, hedder det i Politisk fysisk magasin. „er efter biblens afridsning en af de skrækkeligste, som kan tænkes Han har været den første elendige, som under religions forevending har opfundet krig“. I et andet blad „Ortodoksien nedriver sig selv“, bliver han til den jødiske Robespierre, fordi han på én dag lod 3000 dræbe. „Jesus og fornuften“ mener også, at Homer har fremstillet sin Gud, Apollo, der tugter Hellenerne, i lige så skønt et lys, som den

hellige forfatter til 2 Sam. 24, 1—15 har forestillet sin i et hæsligt, og at i det hele de onde egenskaber, som tillægges Jehovah af Moses, ere for enhver bevis på, at Moses Gud er ikke den sande Gud¹⁾. Det var her den vantro tyske teologi, der lånte sine danske meningsfæller våben, og endnu mere var dette tilfældet, når de gave sig af med det nye testament. Wolfenbütlerfragmenterne og Bahrds Briefe in Volkston vare ikke så almindelig kendte i Danmark, at ikke deres påstande for den største del af publikum skulde være nye og overraskende. „Jesus og fornuften“ kalder herren „visdommens og dydens førstefødte søn“, „fornuftens ven, hellige bøgeres afskaffer, der blot pålagde os morallovens milde åg og pligternes lette byrde“²⁾. Man havde også den gang travlt med Jesu plan. Han vilde indføre sin kærligheds-lære blandt sine landsmænd og gøre den til den religion, der blev forkyndt i Jerusalems tempel. De omstændigheder, som indtraf i hans barndom, hans moders vejledning, granskning i profeterne havde lagt spiren hos ham til denne plan. Han vilde reformere både den jødiske og den hedenske religion. Men det var ikke ham selv, men Josef af Arimatia, den koldere statsmand, der ud-kastede planerne, medens Jesus, den nidkære, af ædel entusiasme opflammede religionsstifter, skaffede sig tilhængere iblandt mængden. Palmesøndag forsøgte han en mislykket revolution. På korset besvimed han; men vennerne bragte ham til live; dette omtalte han dog ikke for sine disciple³⁾ osv. Men Horrebow gik efterhånden videre. I begyndelsen havde han kaldt Jesus den jødiske Sokrates, men snart finder han, at han i adskilligt står under Sokrates' han er ikke ganske fri for fordomme.

1) Balles religionsblad I, s. 18, 117.

2) Jesus og forn. I, s. 3, 5. Religionsbl. I, s. 278.

3) Jesus og forn., I, s. 25. Religionsbl. I, s. 307.

Biblen kaldes en meget hedensk bog, en gammel fabelbog, en vildfarelsernes og sekternes stammebog; i selve apostlenes karakter findes egennytte, ærgærrighed og herskesyge dybt rodfæstet¹⁾. I begyndelsen udtaler han sig anerkendende om de præster, som have mod nok til at forbigå læren om Jesu forsonende død, og som på prædikestolen ordentlig gennemgå et eller andet af moralens forskrifter, hvortil de slet ingen anvisning finde i biblen. Derfor skulle præsterne langt fra afskaffes; men de skulle blive verdens lys²⁾. Men siden håner han de moderate teologer med deres møjsommeligt sammenfikkede system, og så hedder det: „Da den naturlige religion er kort, behøver man ikke i mange år at høre en præst for at føle og indse dens sandheder. Morallærere kunne vel være nyttige, for så vidt de gøre erindringen om en eller anden pligt mere levende. Men intet nyt kunne de dog lære dem, som i barndommen have fået en rigtig og tydelig kundskab om religionen. Bedre end ved prædikener indskærpes dog den naturlige religion ved jævnlige samtaler. Hvor altså den naturlige religion udbreder sig, vil det ske, at den ej bliver et brøddæmne, som en præst hver søndag taler over. Ved sin egen kraft uden lønnede talsmænd bekæmper den ateismen“³⁾. Horrebow forklarede selv på en ret karakteristisk måde det skete omsving⁴⁾. Udgiveren af de første hefter havde betragtet Jesus som et mønster på fuldkommen visdom og fuldkommen dyd, og apostlene som hans værdige disciple. „Også jeg“, siger Horrebow, „så dem helst fra dette synspunkt, fordi det

1) Jesus og forn. II (1798), s. 185, 200. 240. 645, 662. Religionsbl. II, s. 274.

2) Jesus og forn. (1797), s. 414—16. Religionsbl. II, s. 275.

3) Jesus og forn. (1798), s. 799. Religionsbl. II, s. 277.

4) Samleren II, s. 45.

er behageligt for den finere på vort værd som moralske væsner grundede selvfølelse at betragte andre mennesker i så skønt et lys som muligt. Men ved nøjere overvejelse fandt jeg det inkonsekvent sluttet, at en selv-dannet Jøde, levende for 17 århundreder siden blandt et i høj grad overtroisk folk, skulde besidde den fuldkomne oplysning. Jeg fandt det også stridende mod det, som evangelisterne berette om ham Jesus kan med rette kaldes oplyst og vis i forhold til sin tidsalder og nation, skønt han har haft nogle vildfarelser. Han kan fortjene navn af dydig, om han endog skulde have haft den vildfarelse, at man i noget skulde lempe sig efter almuens fordomme i stedet for åbenbart at angribe dem“. Balle bemærkede godt de modsigelser, der fremkom, og undlod ikke at benytte sig af dem. I begyndelsen kalder han sin modstander Marcion, i det han endnu betragter ham som en hæderlig kætter; siden, da han viser sig som en ligefrem hedning, Porfyrius eller alménskriveren, fordi han havde anbefalet sit skrift til alménlæsning. Religionsbladet gendriver ham i det hele skridt for skridt, i det det tillige tager hensyn til andre blade eller til piecer, der fremkaldtes ved striden. Således synes også Riegels at have blandet sig i striden med et skrift „Balliana“¹⁾. Men Balle beskæftiger sig udelukkende med sagen selv og indlader sig ikke på personligheder²⁾. Med stor tålmodighed og ikke liden lærdom gennemgår og gendriver han alt, i det han stedse fastholder de gængse forestillinger. Men spørge vi, hvor vidt vi føle os slæde af hans gendrivelser, da

1) Religionsbladet II, s. 105 nævner ham tydelig nok. Hos Nyerup omtales det ikke.

2) Det er arigtigt, når N. M. Petersen, *Literaturhist.* V, a, s. 193 siger, at Balle forsvarede biblen med ukvemsord. Om det her omtalte udtryk Adramelek se Religionsbl. II, s. 305.

ville vist nok de fleste, der ville læse nogle artikler af Religionsbladet igennem, være i tvivl om, hvad de skulle svare. Guldberg følte sig fuldstændig tilfredsstillet. Han skriver; „Deres ugeblad, som De kalder det, er fortræffeligt og sejrende; måden, De svarer på, er uforbederlig . . . Det vil, om Gud levner os Dem, blive et vigtigt skrift“¹⁾. Selvfølgelig ere også de fleste af angrebene på biblen så lette og den meste kritik så løs, at ingen vil falde på at nægte Balle fuldstændig ret over for den. Men der mangler bestandig noget, det, som egentlig skulde sammenholde alle disse enkeltheder. Ørsted siger om Religionsbladet²⁾, at det kunde så meget mindre udrette noget hos den del af publikum, hvor der var størst trang til forsvaret, som Balle bevægede sig inden for en kreds af forestillinger, der for denne del af publikum havde tabt deres betydning, uden at han vidste at give disse den dybere begrundelse, hvorved de i en følgende tid have vidst at gøre sig gældende. Dette er en træffende karakteristik. Ti den dybere begrundelse, som savnes, er reformationens ene hovedside, dens materielle princip, den hellig ånds vidnesbyrd. Men når den kristelige bevidstheds ret krænkes, så mister den kirkelig tradition og kirkens historie sin betydning. Balle vilde opretholde hele kirkens tro, ikke blot i overensstemmelse med skriften, men med de kirkelige symboler. Men dette skal ske ved skriftens fornuftige fortolkning. „Det eneste kendetegn“, siger han, „hvorpå vi kan kende, om en lære er sand, er dette, at den kan forsvare sig mod alle indvendinger“³⁾. Derfor er der noget stykkevis og spredt ved hele Balles polemik, hvorved den for os mangler den fulde overbevisende

¹⁾ J. M. tillæget, s. 49.

²⁾ Af mit livs og min tids historie I, s. 30.

³⁾ Religionsbl. I, s. 369.

kraft. Dermed skal det dog langt fra være sagt, at Balle skulde have skrevet forgæves. Blot det, at vantroen ikke fik lov til at føre ordet alene, havde sin betydning. Forholdene vare således, at havde Balle tiet, vilde det have været den almindelige mening, at alle angrebene på kristendommen og alle spotterierne over den vare uigendrivelige. Og hvor meget der end taltes om, at præsterne vare religionens betalte talsmænd, har dog næppe nogen tvivlet om, at Balle talte af sit hjertes overbevisning. Heller ikke kunde det siges, at præsterne vare synderlig ivrige for at vise sig fortjente til den omtalte betaling. Ti det var kun få, der blandede sig i striden. Biskop Schönheyder i Trondhjem skrev i et program fra det norske videnskabernes selskab mod „Jesus og fornuften“ i januar 1798, før endnu Balles Religionsblad var bleven bekendt i Norge. Ligeledes skrev et par sællandske præster, dr. Fleischer i Kallundborg¹⁾ og Wøldiche i Store Hedinge²⁾ et par småpiecer. Enhver sådan bistand glædede Balle, thi han følte sig trykket ved hele den øvrige gejstligheds tavshed. Men af langt større betydning blev en artikel af den unge jurist A. S. Ørsted³⁾. Denne, der fra barndommen af havde modtaget stærke religiøse indtryk, fulgte med deltagelse de kirkelige stridigheder. Det var dog ikke som kristendommens, men som den kantiske filosofis forsvarer, han trådte i skrankerne. Mod denne havde Horrebøw rettet flere angreb, som om den vilde skjule det rette lys for menneskene og påtvinge dem et

¹⁾ „Betragtninger over nummer 11 af bladet „Ortodoxien nedriver sig selv“, et blad, der en kort tid understøttede Horrebøw, og „Betragtn. over oplysning og fordom i henseende til „Jesus og fornuften“. 1798.

²⁾ „Svar på forelagte spørgsmål“. Religionsbl. II, s. 1.

³⁾ Filosofisk repertorium. 1798.

pligtens åg, der var imod natur og fornuft¹⁾. Horrebow indlod sig ikke på at besvare Ørsteds angreb, men det rokkede stærkt de dannedes tillid til ham. Dertil kom, at tidens strøm begyndte stærkt at gå imod de revolutionære tendenser. I Frankrig havde konsulatet faktisk genoprettet monarkiet, og det begyndte at blive farligt både at tale for meget om og at handle efter revolutionens grundsætninger. Også her i Danmark begyndte regeringen at blive ængstelig over den frihed, den hidtil havde ladet pressen have. Man havde længe frygtet for en ny presselov, og selve denne frygt ophidsede sindene, så der blev skrevet adskilligt, der netop måtte bestyrke regeringens anskuelse om nødvendigheden af at indskrænke pressefriheden. Colbjørnsen ansås i almindelighed for den, der især drev på pressetvang; dette var ganske vist med urette; snarere skyldtes det ham, at den ikke kom før; men just denne uretfærdige vrede imod ham måtte gøre ham til en mindre varm forsvarer af friheden; og denne havde desuden en svoren fjende i grev Cai Reventlow, der var bleven medlem af statsrådet. Dertil kom så de fremmede magters tryk. Endog den franske republiks udsending, Grouvelle, klagede, meget mere da den engelske minister Hailes; ti kong Georg og Pitt stode ikke i gunst hos de revolutionære skribenter; men mest påtrængende var den russiske regering, hvis gesandt, Krudener, mente at burde indberette sådanne bagtæller, at han endog til fornøjelse for kejser Paul oversatte „En ny sang om den store og vise general Bonaparte“, en af de viser, der fremkom i hundredevis, og som hverken var bedre eller værre end de fleste andre. Guldberg sagde derfor også med rette, at den russiske kejser havde været fødsels-

¹⁾ Ørsted, Af min tids og mit livs hist. I, s. 30.

hjælper ved presseloven¹⁾. Denne udkom den 27. september 1799. Det bestemtes her, at „hvo som udgiver noget skrift, der sigter til at nedbryde læren om Guds tilværelse og den menneskelige udødelighed, så og de, der i trykte skrifter laste og forhåne den kristelige religions lære, som ifølge kongens rigers konstitution og landets love skal fortrinligen beskyttes og håndhæves, bør straffes med landsforvisning fra 3 til 10 år“. Virkningen heraf blev, at næsten alle tidsskrifterne hørte op at udkomme. „Jesus og fornuften“ blev dog fortsat; Horrebøw erklærede udtrykkelig, at han ikke vilde lade sig skræmme af presseloven. Men så længe dette blad bestod, betragtede Balle det som sin pligt heller ikke at standse sit, uagtet han følte, at han blev gammel og trættes ved en strid, der gik ud på bestandige gentagelser²⁾. Men allerede 1800 forespurgte kancelliet hos det teologiske fakultet, om hvor vidt „Jesus og fornuften“ kunde bestå efter den nye presselov. Da Balle hørte tale derom, skrev han en „Privat formening angående skrifter mod religionen“³⁾, hvori han som sædvanligt udtaler sig på det bestemteste imod ethvert forbud mod dette så vel som mod andre skrifter, fordi de angreb religionen. Sådanne forbud vilde være en erklæring om, at andet middel til frelsning ikke var at tænke på. „Men Gud forbyde“, siger han, „at det nogen tid skulde komme til at hedde så! jeg kender blandt alle vanheld for kristelig kirke intet større end dette. Da blev den vist ikke bestående. Ej var Peders arm væbnet med hans dragne sværd, men Peders mund opladt til Kristi navns frimodige bekendelse den klippe, som Kristus vilde bygge sin kirke på . . . Vidner vil han have, ej

¹⁾ Danmarks og Norges udenrigske hist. 1791—1801 af E. Holm, 1876, s. 277 ff.

²⁾ Religionsbl. III, indledn.

³⁾ Smøtts., s. 176.

drabanter“. I øvrigt gør han forskel på angreb ledsaget af grunde, og på hån og spot, som ikkun brammer med beskæmmende vittigheder eller hjælper sig med hadefuld opdigtelse; men sådan mener han nu — efter den nye forordning — at man ikke mere behøver at frygte for. Endelig giver han det teologiske fakultet en vel fortjent snert: „For resten har det moret mig, at vore fredssommelige teologer nu fik anledning til at tale et ord med uden frygt for uhøvisk behandling“. „Jesus og fornuften“ fik da lov at udkomme, indtil det 1801 døde en naturlig død. Året efter standsede også Balles Religionsblad.

Vi have fulgt Balle i hans kamp mod samtidens vantro og ustyrlighed, og vi have set, hvorledes literaturen kun bærer få spor af, at der er vist ham anerkendelse for hans mod og udholdenhed. Men det går ofte således, at selv når den offentlige menings strøm går stridest i en bestemt retning, er der dog en understrøm, som går imod den, som spores hist og her, indtil det ofte ender med, at den kommer op på overfladen og sejrer. Balle har selv tidt talt om, at det kun var tidens ordførere, han havde imod sig, men folkets masse, borgere og bønder, holdt endnu fast ved den gamle tro og stod altså på hans side. Bibellæsningen havde jo også vist, at han for en stor del havde ret deri, og det kan ikke undre os. Dels nå de åndelige bevægelser først langsomt ned i samfundets lavere lag, dels var hans personlighed af dem, der måtte tiltale mængden. Alle kunde se, hvorledes han ikke skånede sig selv; intet arbejde var ham for besværligt, og medens de fleste andre krøb i skjul, stod han stødse forrest på valpladsen, hvor den ære, der faldt i hans lod, kun var skældsord og foragt, og hvor han ikke kunde gøre regning på anden understøttelse end sin samvittighed. Men netop det personlige mod gør mere end noget andet indtryk

på mængden. — At Balle havde mange venner viste sig, da der i 1797 dannede sig en komité af fem ansete mænd i København for at samle bidrag til en hædersgave til ham. Bidraget var sat lavt, men da der tegnedes henved 1000, var det indkomne beløb ikke ubetydeligt. Det var nærmest en tak for bibellæsningen, der i 1796 havde været afbrudt på grund af „den fornemme dames“ brev, Men dertil kom vist nok, at mange følte sig indignerede over den behandling, der var bleven biskoppen til del på grund af angivelsen af „Aristokraternes katekismus“¹⁾. Dette kan måske forklare den besynderlighed, at der ikke blot var bidragydere af alle kirkelige konfessioner, men også nogle Jøder²⁾. Man har, som der også stod på medaillen, ikke blot tænkt på ham som religionens ven, men også som statens ven. Gaven bestod af en skuepenge af guld af 61 specie-dukaters værdi. På forsiden stod biskoppens brystbillede med omskrift: „Dr. Nicolay Edinger Balle, biskop over Sælland“. På bagsiden³⁾ en stormende sø, hvori en klippe, der bærer en kvindelig figur, religionen, tilsløret, med kors og bibel i den højre hånd og en brændende fakkel i den venstre hånd. I baggrunden ses et skib. Omskriften er: „Religionens ven, statens ven, Mt. 10, 32, 1798“. Der blev desuden slået 11 medailler i sølv til biskoppens familie, og hans kone fik hans miniaturportræt indfattet i guld og omgivet af en rad ægte perler. Gaven ledsagedes af følgende skrivelse: „Deres højærværdighed vil tillade os, at et antal medborgere, ledet af agtelse, erkendtlighed og (hvad som endnu vil være Deres hjærte kærere) af hengivenhed til den religion, som ved Deres foredrag vinder ny glans og ærværdighed, ofre i dag til dyd og

¹⁾ Universitetsjournal 1798, s. 65.

²⁾ J. M., s. 221.

³⁾ Afbildet som titelkobber hos J. M.

fædrelandskærlighed et skønsomhedstegn, som smiger kun altfor ofte yder forfængelighed. At forsvare religionen, dyd og sæder, hvis grundsætninger den lærer, at fordoble sin egen iver ved at se andres aftage, og ligesom i svælget af uafseelige vanskeligheder at øse nyt mod og ny styrke, det er dyder, der stedse finde deres løn i sig selv, og, vi føle det, ere langt ophøjede over en ofte misbrugt og stundom tvetydig udmærkelse. Men det er trang for vore hjerter, som vi ønske at fyldestgøre, og *Ds. højærværdighed* vil ikke være ufølsom ved at erfare, at der blandt *Deres* medborgere er mange, der vide at påskønne *Deres* ædle bestræbelser. I sindbilledet af religionen, der modstår bølgerne rasen, have vi troet at finde et sandt billede på dens dydige og utrættelige forsvare. At ønske Dem et held, som svarer til *Deres* iver og gavnelyst, er at ønske Dem et held uden grænser. Ugrænsede ere og de ønsker, vi gøre for *Deres* dages vedligeholdelse og for alt det, som bidrager til *Deres* dages glæder. København, d. 24. april 1798. Af medborgere og medborgerinder“.

Balle takkede i en offentlig skrivelse. Han betragter gaven til ham som „et pant på danske borgeres urokkelige hengivenhed til sandheds ord kommet fra Gud. Det er et bevis, som taler fra slægt til slægt om nordisk tro-skab mod kristeligt samfund og kristeligt fædreland“. Portrættet og sølvmedallierne skulle gemmes i hans familie; men guldmedallien skal efter hans død nedlægges i stadens arkiv under de to og tredive mænds tilsyn, som et kært minde for børn og børnebørn i mange led om fædres og mødres trofaste sindelag i prøvelsens dage.

At der i det hele i 1797 har været en bevægelse imellem Københavns borgere for at forhindre, at kristendommen skulde blive helt bortskyllet af den revolutionære strøm, kan også ses deraf, at der har cirkuleret en

ansøgning om, at der måtte indføres censur for alle skrifter, der handlede om religionssager, og at denne ansøgning fik 300 underskrifter. Den synes at være udgået fra det pietiske parti. Den skal være forfattet af justitsråd C. Pontoppidan, prokanslerens søn, og mellem dem, der vare ivrige for at skaffe den udbredelse, nævnes en kandidat Maaløe, skrædder Holmboe og graver Lund¹⁾. Balle selv havde intet dermed at gøre.

Vi vende os nu til en anden side af Balles virksomhed, nemlig hans egentlige biskoppelige embedsgerning så vel som de mange foranstaltninger, især skolevæsnet vedkommende, hvori han havde mer eller mindre del. Det er en side af hans liv, der måske har mindre interesse og derfor også er langt mindre kendt end den alt omtalte, men som dog hører med til et fuldstændigt billede af ham og i mange henseender kaster lys over de kirkelige forhold.

Kort efter at Balle havde tiltrådt sit embede, førtes der en forhandling mellem den danske regering og den unge amerikanske republik. De engelske biskopper havde nemlig vægret sig ved at ordinere biskopper for Amerika uden at disse aflagde *test*-eden. Amerikanerne forespurgte da, om de kunde få en biskop ordineret i Danmark. Guldberg anså det for politisk fordelagtigt at vise republikken denne tjeneste; men han vilde dog frem for alt hævde den danske kirkes ære, og det blev da én af hans sidste regeringshandling den 21. marts 1784 at forlange Balles, hofpræst Jansons, professor Hornemanns og Colbjørnsens betænkninger over sagen. De ere alle enige i at tilråde at opfylde Amerikanernes fordring, og i overensstemmelse dermed affattedes der et

¹⁾ Tilskueren 1797, nr. 23, 26, 30. Ortodoxien nedriver sig selv, s. 21.

vidtløftigt svar¹⁾). Balle anfører det som et bevis på den danske kirkes tolerance. Anden betydning fik det ikke heller, da Amerikanerne blev hjulpe på anden måde, og sagen således bortfaldt²⁾).

Den nye regering, der fulgte efter den guldbergske, gennemførte som bekendt, de store landboreformer. Ved stavnsbåndets løsning (den 20. juni 1788) fik bonden fuld personlig frihed; det var derfor i sin orden, at der også tænktes på at skaffe en bedre almueundervisning. Under 22. maj 1789 nedsattes der en „kommission i henseende til det danske skolevæsens forbedring“. Den bestod af Schimmelmann, Reventlow, gehejmeråd Brandt, Balle, Bastholm, etatsråd Trant og professor Sevel. Dens første bestræbelse måtte være at skaffe lærere, der kunde magte en videre gående undervisning, og vejen dertil var allerede vist, i det man i Tyskland havde begyndt at oprette seminarier. Cramer havde også allerede fået sådanne oprettet i Kiel og Tønder. Ved et reskript af 25. juni 1790 skænkedes da Blågårds grund og bygninger til et seminarium, hvorfra tidens oplysning nu skulde bringes ud i almuen, og det lykkedes ikke så dårligt. De nye skolelærere blev fremstillede som mønstre, efter hvem de gammeldags, dog i grunden nyttige præster kunde have godt af at rette sig. Men til gengæld klagede præsterne rigtignok over deres indbildskhed og overhørighed, stundom også over deres irrealistisitet³⁾). Men det var ikke nok at skaffe skolelærere, der måtte også sørges for at skaffe dem noget at leve af. Man begyndte da at nedlægge degneembederne og fordele deres indtægter mellem skolelærerne, en

¹⁾ Regeringsskrivelsen, de enkeltes så vel som den fælles betænkning findes i *Magasin for dansk kirkehist.* I, s. 17 ff.

²⁾ Helveg, *kirkehist.* II, s. 254.

³⁾ *J. M.*, s. 149.

foranstaltning, som fandt både Balles og Jansons og formodentlig også de andre biskoppers billigelse¹⁾. Endvidere indlagde Balle sig selv en fortjeneste af Sællands skolelærere ved at oprette dem en enkekasse. Han foreslog²⁾, at hver gift lærer skulde betale 3 mark, og havde han degneindtægter 1 rd. ved hvert landemøde (2 gange årlig). Hertil lagdes senere den gejstlige brandkasses overskud, c. 800 rd., og Balle skænkede den desuden indtægten af sit tidsskrift Pligtankeret, der i alt indbragte et par tusind rd. Enhver enke skulde da have 10 rd. årlig og et tilskud, om hun havde børn. Når kassens tilstand tillod det, skulde pensionen vokse med 2 rd. årlig indtil 20 rd. (Fundats af 2. avg. 1793).

Men regeringen indskrænkede ikke sin omsorg til almueskolevæsenet; den vilde også reformere det højere skolevæsen. Her havde Guldberg jo allerede omdannet latinskolen og i enkelte stykker universitetet. Men alt, hvad han havde opbygget, blev nu nedrevet og noget nyt sat i stedet. Selvfølgelig var Balle, der havde stået i så nær et forhold til de guldbergske reformer, i længere tid udelukket fra deltagelsen i de nye; men dels kom han dog tilsidst ind i kommissionen for det lærdeskolevæsen; dels berørte alle forandringerne og forhandlingerne derom ham så meget, at vi kortelig skulle omtale dem.

I året 1786 udnævnedes gehejmeråd Schack Rathlou til universitetets patron og samtidig hofpræst og professor H. F. Janson til prokansler, den eneste foruden E. Pontoppidan, der har beklædt dette embede. Han var en driftig og energisk mand, der dog, som så mange andre reformatorer, synes at have fundet det lettere at ud tænke planerne end at føre dem ind i livet. Allerede

¹⁾ J. M., s. 259; Tillæget s. 136.

²⁾ Pligtankeret I, 3. h.

før han blev prokansler, indgav han et forslag til universitetets og de lærde skolers bedre indretning, og den 9. september 1785 nedsattes der en kommission til at bedømme det og give forslag på dets grundvold. Men den første frugt af hans virksomhed som prokansler var „Beskrivelse over det københavnske universitets midler og indkomster“ 1787. Dette gav N. D. Riegels anledning til at skrive „Spørgsmål og tvivl i anledning af professor Jansons beskrivelse“ osv., et skrift, der vakte stor opsigt ved sin revolutionære tone, og det fandt ikke blot velvillig anmeldelse i „Lærde efterretninger“; men der udkom desuden to piecer: „Første og andet bidrag til Riegels spørgsmål og tvivl“ af cand. E. Hagerup og regensprovst Hviid. Disse istømte trolig den af Riegels anslåede tone. Således når Hviid klager over, at „folket ikke er indbudet til at give sit råd, forslag, vejledning, betænkning, når love og anordninger skulle gives til almindelig oplysnings fremme. Despoter og voldsmænd (verdslige og gejstlige) have holdet nationen i uvidenhed. Et uoplyst og et i mørke nedsunket land tilbeder den, der suger dets blod; men dommeren lever, for hvilken tyrannerne skulle aflægge regnskab“¹⁾. Et sådant sprog minder os om, at det var den tid, da den franske revolution var i frembrud. Det var den gang noget helt nyt, der især i den yngre slægt fandt mange beundrere, om det end er gået mange af de ældre, som Balle siger, det gik ham: hårene rejste sig på hans hoved af forfærdelse²⁾. Men Riegels og hans efterfølgere vare ikke blot mænd, der havde beruset sig i de idéer, som fremkaldte revolutionen, men også og det i fuld så høj grad, skandalmagere, der drog enhver sag, de rørte ved, ned i skarnet, således når professorerne temmelig tydelig

¹⁾ J. M., s. 128.

²⁾ Smstds., s. 129.

beskyldes for svigagtig bestyrelse af universitetsgodset, for mangel på flid, for at bruge eksaminer og kollegier til at pine penge ud af studenterne osv. Balle har antaget Riegels for forfatter til alle tre skrifter, og deres beskyldninger ere gåede ham nær til hjærte. Imellem hans efterladte papirer fandtes en skrivelse til marchal Bülow ¹⁾, som dog aldrig blev afsendt, mén som vidner om, hvor oprørt hans sind har været. Den er især fremkaldt ved det andet bidrag (Hviids), hvortil Balle som sagt antager Riegels for forfatter. Han anmoder Bülow om at bevæge kronprinsen til at nedsætte en kommission over sin mishandlede gejstlighed og dømme samme efter ret og lov. „Kongens søn, der ikke bør være paskvillanternes beskytter, udvirke befaling af sin fader til at lade alle anklager mod gejstligheden i almindelighed og mod hver af dem i særdeleshed efter yderste strengthed undersøge, på det at skyldige må straffes og uskyldige frikendes. Dette fordrer jeg som en rettighed, kongen skylder enhver af sine undersåtter, den ringeste med den største“. Efter at have gjort rede for sin egen universitetsvirksomhed, slutter han således: „Når ærlig embedsmand skulde udsættes for offentlig forhånelse og ej nyde beskyttelse — hvilken jeg ej haver nydt, der endnu står skammelig sønderreven af en Riegels for publikum i den liturgiske strid, hvor jeg ikke gjorde andet, end hvad jeg efter ed og embedspligt burde gøre som den, der haver svoret kongen at holde over hans ritual og hans kirkeanordninger, men på ny, om ikke navnlig, så dog i gerning, mishandledes som de værste skælmer — så er der ingen anden udfugt tilovers for dem end den, jeg nu haver søgt, om ellers ordentlig behandling skal have sted. Finder jeg heri intet bifald, så må jeg da vel træde frem og vove en dyst med paskvillanterne

¹⁾ J. M., s. 122—143.

på deres egen bane ved offentlig tryk. Det skal og ske. Mine tilbageblevne få timers nattesøvn får jeg dertil at opofre — og så dø i Guds navn med en rolig sjæl, så snart min forløser, der tillige er min dommer, behager at kalde mig“.

Jansons virksomhed ved universitetet bar sin frugt i universitetsfundatsen af 7. maj 1788, om hvilken J. Baden siger, at den drejer sig om en prokansler som jorden om sin akse¹⁾. Her skal blot berøres, at bestemmelserne om teologisk embedseksamen forandredes således, at herefter alle, der meldte sig til den, skulde eksamineres i det samme. Angående det teologiske studium hedder det: „Der skal al tid læses over den hellige skrifs kritik og exegesis, over den naturlige teologi og den åbenbarede religions vished, endvidere over theologia dogmatica, moralis og polemica, over kirkehistorien og de symbolske bøger, ligesom der også skal gives anvisning til det offentlige og almindelige religionsforedrag og sammes bedste indretning, hvori også de fornødne øvelser blive at anstille“. Man ser let her, at det er de såkaldte indledningsvidenskaber og exegesen, der nu ere blevne hovedsagen. Ved eksamen skal der fordres kundskab i teoretisk og praktisk filosofi, i begge sprog, i teologiens teoretiske del, i teologiens praktiske del, i den kristelige moral og endelig i religionens historie. Ordet dogmatik nævnes her ikke. Guldberg kunde med grund skrive²⁾: „Dogmatiken gør det mig usigelig ondt for. Menneskene ere dog løjerlige! Jeg kendte den tid, og samme tid har varet længe, da man lærte dogmatiken næsten uden exegetiken, og nu igen læres exegetiken uden dogmatik. Vilde man dog, så længe dette andet skal vare, under exegesis lære vor

¹⁾ Universitetsjourn. 1793, s. 23.

²⁾ J. M., tillæget s. 19.

kirkes hellige sandheder“! — Balle havde, som omtalt, allerede længe holdt prædikeøvelser. Men nu betragtedes katekisation som i det mindste lige så vigtig en ting, og da hans lærebog 1791 var udkommet, begyndte han at holde kateketiske øvelser over den, og allerede den 5. oktober 1792 forordnedes det, at enhver kandidat, før han ansattes, skulde have underkastet sig en kateketisk prøve, der dog ikke som den homiletiske behøvede at følge umiddelbart efter eksamen. Formodentlig har man ment, at en ung kandidat sagtens kunde prædike, men at han nok kunde trænge til nogle års øvelse for at lære at katekisere. — Med den nye universitetsfundats endte omtrent Jansons virksomhed. Kort efter nedlagde hans patron, Schack Rathlou, alle sine embeder og forlod hovedstaden, og Janson, som ikke synes ret at have kunnet komme ud af det med professorerne, blev endnu samme år biskop i Århus.

I nær forbindelse med universitetsreformen stod omorganisationen af det lærde skolevæsen. Basedow og hans disciple Campe og Salzmann havde i Tyskland reformeret undervisningen efter den nye oplysningsgrundsætninger, medens den danske latinske endnu efter Guldbergs reform i alt væsentligt var en forberedelse for det teologiske studium. I 1790 nedsattes der da en kommission for det lærde skolevæsen med hertugen af Augustenborg til formand. Denne forelagde i Minerva for 1795 publikum sine anskuelser, og i 1797 var skoleplanen færdig og indførtes med kongelig approbation i Metropolitanskolen til en prøve. — Imod slutningen af 1797 hørte Balle af gehejmeråd Brandt, at det var påtænkt at udnævne ham til medlem af kommissionen. Han skrev straks til kronprinsen og frabad sig det, da han ikke kunde overkomme arbejdet: „Ikke kan jeg forlænge tiden, som alt nu er mig så knap, at jeg stundom ikkun beholder 2—3 timer til fornøden søvn;

ej heller kan jeg formere mine kræfter, som kendeligen aftage ved mange års uophørlige anstrængelse“¹⁾. Men ikke desto mindre fik han få dage efter udnævnelsen. Hertugen skrev da til ham; men det var en egen sag; ti i Frue skole var det ikke Balles lærebog, men Campes ledetråd, der var lagt til grund for religionsundervisningen. Skrivelsen søger nu at forklare, at dette er sket i en god hensigt. Det er nemlig, siger hertugen, nødvendigt ved religionsundervisningen „ikke at vende sig først til hukommelsen, men til overbevisningen og følelsen. Når dette er sket, da må først det ene hul efter det andet udfyldes og religionskundskabens hele bygning opnå den fuldstændighed, som den antagne kirkelov udfordrer, fra hvilken, så som det forstår sig af sig selv, ikke tør afviges i et offentligt læreinstitut“. Men Balle lod sig ikke afspise med denne forklaring. Han erklærede bestemt, at han ikke kunde indtræde i kommissionen, så længe Campes „Ledetråd“ skulde bruges ved religionsundervisningen. Ti denne bog „indeholder deisme under et kristeligt firma“. Den forsikrer, at den indeholder alle den kristelige religions væsentligste dele, og dog savnes Jesu lidelse og opstandelse. Det går ikke an, siden at udfylde hullerne. Lærlingen må især i disse tider høre det kristelige dogma med mistro. Skal han studere teologi, bliver han en hykler. „I bispeeksamen er han ortodox og aflægger den af kongen befalede ed til sin menigheds betryggelse med oprakte fingre; men i næste prædiken for bispens egne øjne er han hel naturalist“. Er Jesus ikke alt, hvad han siger sig at være, er han en sværmer og bedrager. „Nogle af vore kraftgenier ere alt komne så vidt, at de se tømmermandssønnen, som det lyder i deres vittige sprog, med sin økse på nakken stående færdig til at drage ud på vandring i

¹⁾ Brev til kronprinsen d. 12. decbr. 1797. B. A.

fremmed land. Men når pladsen var bleven teoflantropere indrømmet, kom uden tvivl den dogmatiserende ateisme og gjorde dem herredømmet stridigt, medens grov Epikureisme triumferede blandt alle klasser. Det er dog ikke blot melankoli, der således mørkner udsigterne for mig¹⁾. Denne Balles fasthed fandt sin løn. Campes ledetråd afskaffedes, og lærebogen indførtes i Frue skole, hvorefter Balle indtrådte i kommissionen. Den nye skoleplan indførtes ikke på én gang, men først i Frue skole, Odense og Kristiania, derefter i de andre skoler. — Som medlem af kommissionen var Balle med at gøre forslag til et pædagogisk seminarium for at uddanne lærere for latinskolerne. Det oprettedes d. 28de juni 1799, og professorerne Moldenhawer og Sander ansattes som lærere ved det.

Balle har utvivlsomt ikke set med velvillie på de forandringer, der skete med det lærde undervisningsvæsen, dertil havde han alt for stor del i de guldbergske foranstaltninger og sympatiserede for meget med den tanke, der gik igennem dem. Af ham selv er der dog næppe bevaret nogen udtalelse derom. Men biskop Studsgård i Ålborg skriver i anledning af Jansons planer til ham²⁾: „Ej hvad vil enden og resultatet blive af de idelige omvæltninger med vore tiders reglement, læreplaner og anordninger for skoler og akademiet? Sligt vil dog vist erfares at drage ubodelig skade efter sig for grundig lærdom, da en barnagtig ustadighed fortryller vor tids mennesker til at hige og tørste efter nyt, før end prøve er gjort og man ret har benyttet sig af, hvad

¹⁾ Brev fra Balle til hertugen af Augustenborg. J. M. s. 324 ff. Den hele sag gør det indtryk, at Balle er bleven kommissionen pånødt. Muligvis har der gjort sig en indflydelse gældende fra dem, der fandt, at den var gået for vidt. Det turde i så fald ikke være usandsynligt, at det var Brandt, der havde sat Balle ind.

²⁾ J. M., tillæget s. 124 f.

man havde for hånden. Der tænkes intet på, hvad misfornøjelse og ulyst man påbyrder lærerne i kirker og skoler ved at påtvinge idelige forandringer med nye læreplaner, lærebøger og metoder“. I denne dom over tidens bestræbelser, som næppe er helt ubillig, og som ikke ilde karakteriserer en omvæltningstid, tør vi måske også se et udtryk for Balles egen mening.

I det vi vende os til Balles egentlige kontorvirksomhed, skulle vi omtale de to tidsskrifter, som sætte os i stand til at følge denne i de mest bevægede år af hans liv, nemlig „Magasin for dansk kirkehistorie“ I—II, 1792—96, og „Pligtankeret“ I—II, 1793—96. Det er i disse år, at kampen mod den nye oplysning for alvor begynder, og Balle vælger da et våben, som næppe nogensinde i den grad er brugt af en mand i hans stilling. Han lægger så at sige hele sin embedsvirksomhed offentlig frem i de to nævnte blade. Kancelliet tillod, at de betænkninger, han indsendte til det, måtte offentliggøres, og han benyttede tilladelsen i et rigt mål. I Magasinet skulde kun alt afgjorte sager fremstilles. Det kunde således ikke indlade sig på polemik. Pligtankeret skulde derimod være et forsvar mod de mange angreb, der rettedes imod ham. Anledning til dets begyndelse tog han af, at det kom op, at bestyrelsen for hospitalet og fattighuset i Helsingør havde begået nogle misligheder. Hofpræsten, H. P. Sandal, skrev da derom i Iris og beskyldte stiftamtet for at have del i skylden. Om dette kan være sandt, for så vidt som det har ladet det mangle på det fornødne tilsyn, er nu ikke let at afgøre; men de meddelte aktstykker i den vidtløftige sag, der fylder en stor del af Pligtankeret, vise, at stiftamtet, så snart det bragte i erfarung, at der var kasse-mangel, trådte til og gjorde sin pligt, om det end tog så lempeligt som muligt på vedkommende embedsmand. Da angrebet i Iris fremkom, siger Balle: „Velan! jeg

lader mit pligtanker falde . . . med andre ord, jeg må dog en gang begynde at forsvare mig mod ublide dommers mangehånde angreb¹⁾). Han handler herved overensstemmende med sit valgsprog: „dixi et liberavi animam, de qua sola theologum Christianum decet sollicitum esse“. Begge disse to tidsskrifter vidne især om den iver, hvormed Balle varetog sit præsteskabs rettigheder, en opgave, der den gang ikke var let at løse. Vi skulle først se, hvad han har udrettet i denne henseende.

Der bestod for Sællands stifts vedkommende en gejstlig enkekasse. I den første tid efter reformationen fik enken ingen anden hjælp end den meget mislige, at den, der havde kaldret, ofte søgte at forpligte eftermanden til at ægte hende, et løfte, der ofte blev brudt. Ifølge D. L. 2—3—10 skal eftermanden udrede til enken, hvad provsten med to præster i herredet anse for billigt, dog ikke ud over en ottendedel af kaldets indtægter; men denne pension var ingenlunde tilstrækkelig til et sorgfrit udkomme, især når der var flere enker på kaldet; ti da måtte den deles. Det var efterhånden blevet skik at sætte pensionen til en bestemt pengesum, sædvanlig mellem 15 og 80 rd.; men de fleste pensioner vare imellem 20 og 40²⁾. I 1657 gjorde ærkebiskop Svane det første forslag til en gejstlig enkekasse. Når en præst indskød 50 eller 100 sletdaler, skulde hans efterleverske være berettiget til en pension af respektive 20 og 40 sletdaler. Den 24de september 1662 udfærdigedes enkekassens fundats, der dog aldrig holdtes strængt, i det enkerens nød ofte var så stor, at de fik understøttelse, om end deres mænd ikke havde gjort det befalede indskud. Disse såkaldte benådinge toge i den

¹⁾ Pligtankeret L, 1. h.

²⁾ Ussing, kirkeforf. III, 2, s. 1093.

grad overhånd, at sommerlandemodet 1720 bestemte, at herefter måtte ingen enke indsætte i enkekassen og således erhverve distributs efter mandens død. Siden synes fundatsen at være bleven overholdt, og biskop Worm, som allerede 1711 havde forhøjet det indskud, der måtte gøres, til 200 sletdaler, mente nu at kunne forhøje pensionen til 60 pct. Dette så vel som forskellige uheld, navnlig at enkekassens panter ved ildebranden 1728 mistede deres værdi, gjorde, at den nær var gået til grunde; i det den måtte fortære sin egen kapital. Biskop Hersleb måtte først (1738) nedsætte pensionen til 50 pct., siden (1750) til 40 pct. Men da dette efter de betydelige tab endnu ikke kunde bringe ligevægt mellem indtægt og udgift, skænkede kongen den efter biskop Herslebs forslag præstegårdene på Bornholm og alle degneboliger, således at disse skulde købes på samme måde, som præsterne i sin tid havde købt deres gårde af børnehuset, for respektive 100 og 50 sletdaler. Derved kom kassen igen på føde, og på Balles tid kunde den give enkerne 40 sletdaler for hvert 100, der var indskudt; den højeste pension, der kunde erhverves, var 80 sletdaler¹⁾.

Men den 4. august 1788 udkom forordningen om embedsmændenes indskud i den almindelige enkekasse. og ved en promemoria fra kancelliet mindedes præsteskabet om den, i det det tillige gaves til kende, at nogle forandringer, som Balle og landemodet havde ønsket at foretage ved den gejstlige enkekasses forvaltning, ikke kunde billiges, da de formentlig stred mod den nævnte forordning. Navnlig gjaldt det et forslag om, at det måtte blive befalet præsterne at indsætte i den gejstlige enkekasse ved deres giftermål. Efter kancelliets opfattelse

¹⁾ En sletdaler er $\frac{3}{4}$ rd. kurant (4 mark). En rd. kurant er 3,20 i vore penge.

vare præsterne så vel som andre embedsmænd pligtige til at indsætte i den almindelige enkekasse, og kun for så vidt de ønskede at sikre deres enker en større sum end den ved loven af 4 august 1788 befalede, kunde de tillige benytte den gejstlige. Det tager sig underligt ud, at kancelliet kunde stille denne fordring, da loven (2, e) imellem dem, der ere fritagne for at indsætte i den almindelige enkekasse, udtrykkelig nævner „alle gejstlige betjente, hvis koner enten af embedet eller af en værende enkekasse, som manden er pligtig at tiltræde, eller af begge . . . befindes at have en sikker og hidtil for tilstrækkelig anset pension at vente“. Men det synes, at kancelliet har været, om end ikke ubekendt med den sællandske gejstlige enkekasses eksistens, så dog uden nærmere kendskab til dens indretning. Balle forelagde kancelliskrivelsen for landemodet, og dette indgik med et andragende om at måtte nøjes med at indsætte i den gejstlige enkekasse, da denne både ydede et større udbytte af pengene end den almindelige og desuden på mange måder var præsterne til hjælp med lån. Til at sætte i begge kasser vilde kun få have råd; måtte man ikke nøjes med den gejstlige, måtte den gå ind af mangel på deltagere. Kancelliet svarede den 26. februar 1791 og begærede nøje underretning om den gejstlige enkekasses fundats, samt forespurgte, om der ingen midler var til at råde bod på den værste af de bestående ulemper, pensionens deling, hvor der var flere enker. Balle gav sig da til at udarbejde forslag til en hjælpeenkekasse. Men allerede den 29. april 1791 var der udstedt et almindeligt monitorium til alle embedsmænd om, under straf af beslaglæggelse af deres indtægter, at gøre deres indskud i den almindelige enkekasse inden to måneder.

Dette cirkulære tilstilledes også Balle uden hensyn til de forhandlinger, der vare igang med ham på gejst-

lighedens vegne. Loven krævede af enhver embedsmand, der havde 200 rd. årlig indtægt, et indskud af et års indtægt. De, der havde mere, skulde desuden betale $\frac{2}{3}$ af det overskydende. Balle anså en sådan udgift for aldeles uoverkommelig for præsterne. Disse havde vist sig meget villige til at deltage i oprettelsen af hjælpeenkekassen. Men det var ham skrækkeligt at tænke på, hvorledes han vilde blive modtaget på det forestående landemøde og på visitats, når det ovennævnte monitorium også skulde gælde gejstligheden, ja han blev ganske syg af sorg derover. Han besluttede da at indgå med en forestilling om at udsætte de tilsigtede forholdsregler, og til hans glæde viste det sig, at det ikke havde været kancelliets mening at afbryde de med gejstligheden indledede forhandlinger; ti allerede dagen efter bevilgedes opsættelsen. Ved reskript af 2. december 1791 bekræftedes da enkekassens fundats med de af biskoppen i overensstemmelse med landemødet foreslåede forandringer, og tillige oprettedes der en hjælpeenkekasse på den af Balle indstillede måde. Enhver præst skulde betale, når han havde enkepension, 1 pct. og, når han ingen havde, 2 pct. af kaldets ansættelsessum. Heraf skulde pension udredes, når der var flere end én enke på et kald. Når kassens fond nåede op til 10000 rd., skulde kontingentet nedsættes til $\frac{2}{3}$, når det nåede 20000, til det halve. Præsterne betalte kun to år det fulde indskud. Ved hjælp af den gejstlige brandkasses kapital (se nedenfor) var der alt i december termin 1793 samlet 13850 rd. Balle kunde således med rette rose sig af at have friet præsterne fra at gøre det ovenomtalte indskud af 2—400 rigsdaler, ligesom at have friet alle senere ansatte præster fra, så fremt de vare gifte eller vilde gifte sig, at måtte gøre en betydelig gæld. Den gejstlige enkekasse kunde gå ganske anderledes lempeligt til værks mod dem,

der sad i knappe kår, end den almindelige vilde have gjort¹⁾).

Som allerede omtalt fik hjælpepenkekassen et tilskud fra den ophævede gejstlige brandkasse. Ved D. L. 2—12—14²⁾ havde kongen lovet præsterne 1 rd. i brandhjælp for hver kirke i stiftet, „som middel haver“. Da denne hjælp var aldeles utilstrækkelig³⁾, havde Sællands præster 1739 oprettet en privat brandkasse, hvis interessenter mod at betale 2 rd. årlig kunde få en brandskadeerstatning af 100—200 rd. Endelig var der endnu et brandsocietet, hvor hvert medlem betalte den brandlidte 2 rd. Disse forskellige forsikringer, hvoraf dog den sidste må betragtes som en løssøreassurance, vidnede nok som om, at den hjælp, de kunde yde, ikke var tilstrækkelig. Den 29. februar 1792 udkom den almindelige brandforordning, der forbyder den, som vil assurere i den almindelige brandkasse, samtidig at assurere i nogen anden. Derved var den gejstlige brandkasse bleven overflødig, og efter at have forelagt sagen for landemodet, indstillede biskoppen, om den måtte ophæves. Dette tillodes ved kongelig resolution af 28. marts 1794. I overensstemmelse med biskoppens indstilling deltes dens kapital, 20000 rd., ligelig mellem enkekasen og hjælpepenkekassen. Dens overskud, 815 rd., tillagdes skolelærerenkekassen. Præstegårdene assureredes i det almindelige selskab. Deres assurancesummer vare mellem

¹⁾ Om hele denne sag se Mag. f. nyere dansk kirkehist. I, 1—328, hvor der tillige findes en del om, hvorledes den nye ordning gennemførtes. Pligtankeret II, s. 171—179. Forordn. af 4. avg. 1788. Kolderup Rosenvinge, Danske kirkeret § 156. Ussing, kirkeforfatn. III, 2, § 252.

²⁾ Ussing, kirkeforfatn. III, 2, § 212. Mag. f. nyere dansk kirkehist. II, 1, s. 221 ff.

³⁾ Ussings fader havde på den måde i Sællands stift fået 355 rd.

5000 rd. (Gentofte) og 700 rd. (Ølsted i Strøherred)¹⁾. Brandsocietetet, der mere var en broderlig hjælp end nogen egentlig assurance, vedblev at bestå, ligesom der også endnu bestandig ydedes brandhjælp af kirkerne.

Særlige vanskeligheder voldte det at iagttage gejstlighedens tarv med hensyn til dens vigtigste indtægt, tienden. Dønne blev opkrævet derved, at tiendetageren fik den ham tilkommende del af hvert års høst, og om det end ikke var usædvanligt, at der var afsluttet akkorder, havde dog enhver tiendetager ret til, når han vilde, at lade tælle på marken, og dette var den sædvanlige oppebørselsmåde. Da der nu ved udskiftningen, hoveriets fastsættelse og de andre store landboreformer skete så store fremskridt i landvæsenet, som der aldrig før var sket i så kort tid, blev tienden ikke uden grund betragtet som en hæmsko på udviklingen. For det første var oppebørselsmåden en hindring for bondens høst. Han måtte vente, til tælleren kom, og om end loven satte en frist, inden hvilken han skulde være tilstede, var dette vanskeligt at gennemføre. Så længe jordens drift gik næsten under ét for hele byen, lod det sig gøre. Men efterhånden, som hver bonde begyndte at drive sin jord selvstændigere, og der blev flere udflyttere, voksede vanskelighederne og fremkaldte uendelige stridigheder²⁾. Dertil kom, at bondejorden led for stort tab ved at $\frac{1}{10}$ af halmen hvert år berøvedes den, og endelig klagedes der med rette over, at når tienden skulde blive ved at stige i samme forhold som produktionen, vilde den betage bønderne lysten til at drive deres jord bedre, da en uforholdsmæssig del af udbyttet vilde tilfalde tiendejeren, der fik del i udbyttet uden at have havt del i omkostningerne og risikoen. Den forbedring, der

¹⁾ Mag. f. nyere dansk kirkehistorie II, 1, s. 377.

²⁾ Ussing, kirkeforfatn. III, 2, § 199.

kun gav $\frac{1}{9}$ af udlæget i nettoudbytte, vilde aldeles ikke komme andre end tiende-ejeren til gode; hvis den vel gav en nettoindtægt, men mindre end $\frac{1}{9}$ af det gjorde udlæg, vilde vedkommende ligefrem have tab af sit arbejde. Disse klager over tiendevæsenet i dets daværende form kunde ikke med grund afvises, og der blev gjort adskillige forsøg på at afhjælpe dem. Kammerherre Buchwald på Gudumlund oprettede således allerede 1784 en tiendegård, som skulde yde præsten i Gudum og Lillevorde sogne sikkerhed for tienden¹⁾. Dette forsøg fandt imidlertid ingen efterligning. Men 1795 begyndte den store landbokommission at beskæftige sig med tiendevæsenet. Det var grev Reventlow, der udarbejdede en afhandling om dette og fremlagde den for kommissionen den 21. januar 1796²⁾ tillige med forslag om de forandringer, der burde gøres. Men den må have været affattet og bekendt før den tid; ti den 2. juni 1795 skrev Balle „Private tanker ved et forslag angående tiendevæsnets bedre indretning“³⁾, der ikke kan sigte til andet end Reventlows forslag. Det er skrevet med meget hensyn til forfatteren, Balles „elskte og ærede velynder“, og underskriften lyder: „scripsit sola ductus conscientia et veritate N. E. Balle“. Det er ikke let af Balles kritik at få nogen klar forestilling om forslagetets natur. I store stykker synes Balle at være enig med det, medens han i andre henseender opponerer stærkt imod det. Således må der være foreslået en overordentlig indskrænkning i tiendens område, som han mener vil have de sørge-

¹⁾ Bergsøe, C. D. F. Reventlow I, s. 314. Ussing, Kirkeforfatn. III, 2, s. 569.

²⁾ Bergsøe, C. D. F. Reventlow I, s. 315.

³⁾ Mag. f. dansk kirkehist. II, 2, s. 418. Det er mærkeligt nok, at det er indrykket her, da Mag. ellers kun omhandler afgjorte sager.

ligste følger: „Med tiden ville vi have hele sogne, hvor ingen ærlig mand vil være præst. Reverdils forslag, at der kun skulde være én sygetrøster i hvert herred, og at ellers al kirketjeneste skulde bestå i katekisation og sang forrettet af skoleholderen, kommer da også desto snarere til opfyldelse“. Have de øvrige bestemmelser svaret til den, hvorefter tienden af høns, gæs og ænder skulde afløses med 1 sk. af tønne hartkorn, ere Balles anker heller ikke ubeføjede. Tienden skal efter forslaget ikke ydes i kærven, men efter en betaling, der fastsættes efter 10 års kapitelstakst. Balle mener, at dette vil blive misligt, ikke blot for tiendeejeren, men også for tiendeyderen, der i dårlige år vil komme til at betale mere, end han kan tåle. Vantroens skrålende talsmænd ville da råbe på, at al offentlig religion er tyranni, og kommer der da et andet, måske voltairisk sindet ministerium, vil man kræve, at al gejstlighed skal ophøre. Dette véd han vel, at forslagets ædle og gode forfatter ingenlunde har til sigtet; men han frygter dog for, at det vil gå således. Endvidere bestemmer forslaget, at herremanden må begære sine bønders tiende afløst, og ville de ikke betale det akkorderede, må han oppebære tienden imod at betale præsten. „Nu har“, skriver Balle, „allerede en enkelt proprietær begæret tienden fastsat til 1 rd. pr. td. hartkorn. Hvor skal præsten kunne leve deraf?“

Det var i det hele den almindelige mening den gang, at tienden skulde fastsættes til en bestemt pengeafgift¹⁾, en forholdsregel, der snart vilde have vist sig at være det samme som at forære tiendeyderne den. Dette modsatte Balle sig med stor iver, fordi han havde et rigtigt begreb om pengenes synkende værdi. Allerede i

¹⁾ Gejstlighedens frygt derfor er udtalt hos Ussing, Kirkeforfatn. III, 2. s. 559—560.

en betænkning fra 1791¹⁾ skriver han: „Da Frederik IV afflagde i sin tid skoleholderne med 24 rd.s løn, kunde de ret vel leve; men nu ere de færdige at omkomme af mangel. Hvad som nu må betales med 2 rd. var i ældre tid for 1 rd. at bekomme. Måske vore efterkommere må betale det med 3—4 rd. og derover“. Men han var ikke blot imod pengeansættelse, men også imod at forandre tienden til en fast kornafgift. Han anså den daværende ydelsesmåde for den, der tyngede bonden mindst, i det den varierede i forhold til hans indtægter, og netop i de senere års fremskridt i landvæsenet fandt han et bevis for, at den ikke var så skadelig, som det almindelig sagdes.

Imidlertid blev der i landbokommissionen afgivet flere betænkninger over Reventlows forslag, og som en almindelig grundsætning for sin egen indstilling til kongen vedtog den, at der måtte ske en forandring, således at afgiften ikke blev en byrde, der forøgedes i samme grad som bondens bekostning og flid; men på den anden side måtte tiendejeren ingen formindskelse lide i den indtægt, han den gang havde²⁾. Foreløbig indgik kommissionen med et forslag om at fremme mindeligt forlig om tiendens ydelse, og som en følge deraf udkom der en plakat af 18. marts 1796, hvorved det anbefalede at slutte tiendeakkorder således, at afgiften skulde beregnes efter de sidste 10 års kapitelstakst og omregnes på ny hvert femte år. Denne plakat blev imidlertid af tiendeyderne således misforstået, at det endnu samme år blev fornødent at tilføje den forklaring, at hvor man ikke kunde blive enig om mindelig forening, skulde alt blive ved det gamle (plakat 5 juni 1796). Ligeledes indskærpede en ny plakat af 31 august samme år, at enhver

¹⁾ Mag. f. dansk kirkehist. I, 2, s. 480.

²⁾ Bergsøe, C. D. F. Reventlow I, s. 315 ff.

tiendeakkord skulde have attest af biskoppen og herredsprovsten, at den var passende, og endelig tillodes det ved plakat af 18 maj 1798 også at approbere tiendeakkorder, hvor afgiften var sat til korn in natura, medens det dog anbefalede at slutte dem i penge efter kapitels-takst. Alle disse bestemmelser, der fulgte på hverandre i så kort tid, vidne nok som om, at denne sag har vakt en stærk bevægelse. Imidlertid arbejdede landbokommissionen videre. I 1804 fremkom den med forslag til en ny lov uden at denne dog udkom. Den endelige tiendelov udkom først den 8 januar 1810 og indeholdt ikke det ventede forbud mod tiendens ydelse i kærven, men kun en bekræftelse af de tidligere forordninger. Kun for småredselen fastsattes der et vederlag af 3 sk. for tønde hartkorn; ved plakat af 17 juni 1812 forandrede dette til $\frac{1}{16}$ skæppe byg. — Vi skulle se nogle eksempler på de mange vanskeligheder, der opstod i de enkelte forhold, navnlig ved tiendeydernes misforståelse af de nye forordninger, og hvorledes Balle stillede sig dertil.

I et sogn i Kallundborg amt var et overdrev på 360 tdr. land bleven udskiftet mellem 60 husmænd¹⁾. Men nu forsøgte det at unddrage præsten tiende af denne jord. Men Balle hævdede lovens ord, at præsten har ret til tiende af alle, som bondejord besås, i det han dog tillige indstillede, at den omtalte jord i de første år skulde være tiendefri, og kancelliet gav ham medhold. Der gjordes også forsøg på at tilvejebringe ubillige tiendeakkorder, hvorved embederne vilde have mistet deres indtægter. Især vare herremændene ivrige i så henseende. Allerede 1793 må Balle afgive betænkning over et sådant andragende fra en kirkepatron, hvorefter de præster og degne, han i fremtiden ansatte, skulde

¹⁾ Mag. f. nyere dansk kirkehist. I, 2 h., s. 426 ff.

lade sig nøje med 3—4 skpr. byg pr. tønne hartkorn¹⁾. Balle modsatte sig det naturligvis ivrigt. „Så længe“, skriver han, „der er stympere og uslinger til i verden, vil det ikke fejle, at en kirkepatron kan få bejlere til sine præstekald, skønt de nok så meget beklippes. Men om dyd og religion høste fordel deraf, skal efterverdenen snart lære af sørgelig erfaring“. Det var Balle bekendt, at denne begæring ikke havde fundet bifald i kancelliet. Resolution kunde ikke forventes, når intet foretoges i sagen. — I det hele er det umiskendeligt, at der er en tilbøjelighed til at gøre forskel på præstetienden og de øvrige tiender, der for en stor del tilhørte godsejerne. Det var den første, der skulde betale gildet, ligesom det også især var herremændene, der vare ivrige for at skaffe sådanne akkorder til veje, hvorved præsteembederne vilde være blevne ødelagte. Der går også gennem alle Balles betænkninger en stor bitterhed mod gods-ejere og kirkepatroner, og man skal ikke sige, at han gør sig umage for at skjule den. Lejlighedsvis beklager han endog, at de have kaldsret, da menigheden dog „efter fornuft og kristendom var mest berettiget til denne“. — Stundom var det endogså præsterne selv, der indstillede forkastelige tiendeakkorder. I 1796 har en præst sluttet akkord for sig selv og eftermand således, at han skulde have 3 skpr. byg pr. tønne hartkorn for både tiende og småredsel. Stiftsøvrigheden formener, at enten er manden aldeles ukyndig i landvæsen, eller han har ladet sig overile af utidig frygt²⁾. Men oftest er det naturligvis tiendeyderne, der ikke ville betale, hvad de ere pligtige til. Snart er tiendepligtig jord udlagt til græsning eller skov eller humlehaver eller tobaksdyrkning og formentes derved at være bleven tiendefri; snart var

¹⁾ Mag. f. nyere dansk kirkehist. I, 2 h., s. 487 ff.

²⁾ Mag. f. dansk kirkehist. II, 2 h., s. 404.

det småredselen, der var strid om. Men især misforstod bønderne de nye forordninger og de forhandlinger, der gik forud for dem, så de mente, at nu skulde de være frie for alle afgifter. I februar 1796 vægrede ikke mindre end 6 sogne, Havnløv, Gjærnø, Lyderslev, Frislev, Hellested og Smerup, sig ved at betale tienden i natura. De vilde betale den i penge efter kancelliets nærmere bestemmelse; ti de havde hørt „at der arbejdes på landmandens bedste; men det er én med de hårdeste byrder, der trykke os, at levere tienden i natura“. Stiftsøvrigheden derimod mener, at „følgen bliver tilsidst, hvad der i grunden haves hensigt til, at man for eftertiden vil være fri for al tiendeafgift“. Kancelliet resolverede, at det skulde have sit forblivende ved loven og forordningerne¹⁾. Da den kongelige opfordring til mindelige tiendeakkorder udkom, var der endogså ét sogn, hvor tiendeyderne ikke vilde stå ved en seksårig akkord, de selv havde indgået²⁾. Balle stod i disse sager urokkelig på, hvad han anså for kirkens ret, og han synes også at være bleven støttet af stiftamtmanden, grev Knuth, der havde afløst grev Haxthausen. Ikke heller synes det, at regeringen har gjort noget forsøg på at resolve overensstemmende med, hvad der dog sikkert for mange af dens medlemmer, og deriblandt både Reventlow og Colbjørnsen, har stået som det ønskeligste; men de have hævdet de bestående love, også hvor de måtte ønske at forandre dem.

Den anden af præsternes hovedindtægter, offer og accidenser, var i lige så stor fare som tienden, om end på en anden måde. Dette var kun, hvad der måtte ventes, alt som ukirkeligheden tiltog og agtelsen for

¹⁾ Mag. f. dansk kirkehist. II, 2 h., s. 379 ff.

²⁾ Smstds. II, 2, s. 391.

gejstligheden aftog¹⁾). Rundt omkring fra begæredes det, at der måtte fastsættes en takst for offeret, så det kunde inddrives. Det var galt på landet og værre i byerne. En landsbypræst fik i to folkerige sogne med over 750 tønder hartkorn kun 12 rd. hver højtidsdag. I en købstad var der en højtidsdag kun 4 tjenestepiger til offers, uagtet byen havde 300 ugifte offerpligtige af begge køn. I en anden havde præsten kun 12 rd. årlig af 400 kommunikanter; et tredje sted var præstens pinseoffer 7, degnens $5\frac{1}{2}$ rd.²⁾). Klagerne synes vel begrundede, uagtet det heller ikke kan nægtes, at præsterne tidt ere temmelig nøjeregnende. Der er således et par andragender, om ikke karle, der ligge inde i tjenesten, ere offerpligtige i deres hjem for denne tid, hvad Balle også mener må være tilfældet³⁾). Det synes her, hvor der ikke var tale om landbointeresserne, som om kancelliet har været mere tilbøjeligt til at føje præsterne, medens det snarere er Balle, der holder igen, fordi han til en vis grad fastholder offerets frivillighed. Ved en skrivelse af 13 novbr. 1790 forespurgte kancelliet, hvad der kunde gøres for at standse offerets aftagen i købstæderne. Balle har allerede tidligere erklæret, at der er offerpligt; men hver råder selv for, hvad han vil ofre. Han har derfor rådet til, at der på landet skulde udsendes offersedler. De, der ikke vilde ofre, skulde mulkteres⁴⁾). I byerne tilråder han at opkræve præstepenge; også i de købstæder, hvor dette ikke før havde været skik, dog således, at enhver kunde give, som han vilde, hvad også var bleven

¹⁾ I Ussings kirkef. III, 2, s. 611 findes de ynkeligste klager over offerets aftagen, især i byerne.

²⁾ Mag, f. dansk kirkehist. I, 1, s. 506 ff., 591—617.

³⁾ Smatds. II, 2, s. 567 og 573.

⁴⁾ Smatds. I, 2, s. 615 ff. Det var først bestemt, at præsterne skulde have del i mulkten, men dette forandrede siden.

tilladt ved en resolution for et enkelt tilfælde af 14 novbr. 1788. Præstepengene, der hidtil havde været indskrænket til enkelte byer, blev således en almindelig-afgift. De ældre forordninger krævede, at de også skulde betales af folk af afvigende konfessioner. Dette gik for Jødernes vedkommende over i resolutionen af 1788, med tilføjelse af grunden: „efterdi de optage den plads i sognet, hvor ellers kristelige familier kunde bo“ ¹⁾. — I 1793 krævede kancelliet forslag til fast ansættelse af offeret; men Balle fastholdt sit tidligere standpunkt, og sagen faldt hen. Kun i ét tilfælde synes Balle at have samtykt i en fast ansættelse; men her gjaldt det accidenser, ikke højtidsoffer. Provst Høier ved Holmens kirke havde klaget over matroserne. Det var dér skik, at der ofredes ved brylluper, „men ikkun til tab og beskæmmelse for kirkens betjente. Ti deslige brudefolk have ej alene intet følge med sig... men de bringe endog almindeligvis ikkun 4 sk. på alteret til deling mellem trende præster, og, hvad som er åbenbare til hån og spot, ofte nedlægge de en købberskilling eller en halvskilling indsvøbt i mange papirer“. Balle indstiller, om end modstræbende, at der må forfattes en takst for Holmens folk, og dette skete da ved kongelig resolution af 2 sept. 1791.

Endnu fortjener at nævnes Balles virksomhed for præstegårdes og kirkers istandsættelse. Præstegårdene havde oprindelig været frie embedsboliger, som tilhørte kirken. Men da ærkebiskop Svane i krigens tid havde skænket kongen en stor del af fattigvæsnets og børnehusets kapitaler og ikke så nogen udvej til at få dem tilbage igen, fandt han på det råd at tilbyde præsterne at købe deres præstegårde for 100 rd. hver, imod at de

¹⁾ Mag. f. dansk kirkehist. II, 2, s. 662 ff.

skulde have lov at sælge dem igen for 300 rd.¹⁾ Købesummen, de 100 rd., blev prioriteret for børnehuset og skulde forrentes til dette med 6 pct. Salgssummen sattes siden til 500 sletdaler. Provsterne skulde føre tilsyn med, at præsterne ikke lod deres gårde således forfalde, at pantet mistede sin værdi. Nu var imidlertid prioriteten allevegne udbetalt, og dermed var grunden til provstesynet bortfaldet, og der var intet andet bånd på præsterne, end at der måtte sørges for, at gården ved forflyttelse eller dødsfald kunde være de 500 sletdaler værd, som eftermanden skulde give for den. Men det var næsten umuligt, at en præstegård kunde komme under denne sum. Balle anslår et almindeligt bondehus til en værdi af 4 rd. faget. Præstegården kunde da ikke let blive mindre værd end 5—8 rd. faget, og er der så 70—80 fag, har man en sum, der overskrider de 500 sletdaler²⁾. Som en følge heraf vare præstegårdene komne i det største forfald. Udvendig kunne mange ikke kendes fra de usle bønderhuse uden på en rød port, indvendig ere de på et par menneskelige stuer nær, mørke, fugtige og ubehagelige³⁾. Ofte måtte eftermanden sætte indtil 1000 rd. på boligen, hvilket bidrog meget til, at mange præster vare så fattige.

Det var kort efter, at han havde tiltrådt sit embede, at Balle begyndte at tage sig af denne sag. Hans første forslag (1785) vakte imidlertid stor modstand hos præsterne, der navnlig mente, at enkerne vilde blive aldeles ødelagte, når præstegårdene i nådensåret skulde sættes i ordentlig stand. Dog tabte han ikke sagen af syne, men søgte ved de midler, der stod til hans rådighed, at

¹⁾ J. M., s. 260, Rosenvinges kirkeret § 108, Gejstlighedens privilegier 1660 § 4, Ussing, Kirkeforf. III, 2, s. 672.

²⁾ Mag. f. dansk kirkehist. II, 1, s. 1 ff.

³⁾ Ussing, kirkeforf. III, 2, s. 676.

bevæge præsterne til at sætte deres gårde i stand. I 1791 pålagde kancelliet ham ved visitatserne at efterse præstegårdene, og da han derefter fremkom med et nyt forslag, fandt dette gejstlighedens billigelse, fordi der ydedes de daværende præster en erstatning for deres udgifter ved indløsningssummens forhøjelse fra 500 sletdaler til 500 rd.¹⁾ Der indrettedes nu et ordentligt syn omtrent som det nuværende. Allerede 1793 holdtes det andet syn, og tilstanden var i det hele tilfredsstillende.

For at give et begreb om, hvor forfalden en præstegård på den tid kunde være, anføres synsforretningen af 1793 over Græse præstegård (Liunge-Frederiksborg herred)²⁾, i det det dog bemærkes, at denne var den sletteste præstegård i hele stiftet. Synet skriver: „Gården var forfalden, liden reparation sket. Nordre længde: Fodstykket sunket i dagligstue og sovekammer. Køkkenskorstenen behøver reparation, bryggersskorstenen ligeså og loftet. Køllen ubrugelig. Brædder fattes i gulv og loft her og der. Et par lægter knækkede. Taget brøstfældigt på søndre side. Vestre længde: I rullekamret en lejde knækket og loftet må repareres. I karlekammeret sidebåndet udskredet. Vognskur, tvist og remstykke forfaldne. Taget må repareres. Længden er sunket og har givet sig ud til gården. Søndre længde: I havreladen en bjælke knækket; i porten et fodtræ knækket; i kostalden en bjælke knækket. Længden har brøstfældig fod til gaden; taget til gaden trænger på nogle steder til reparation. Østre længde: I hestestalden en bjælke knækket; i vognskuret en bjælke knækket, fodstykkerne ud til haven brøstfældige“. Balle foreslår sekvester på tienden, så gården kan repareres i fem år, men anbefaler tillige præsten til extraordinær

¹⁾ Kgl. resk. 16. juni 1792.

²⁾ Mag. f. dansk kirkehist. II, 1, s. 49.

hjælp. På grund af hans store fattigdom og i betragtning af hans lange tjeneste som kateket i Vestindien bevilgedes der ham 40 rd. af kancelliets kasse, dog uden følge for andre. Det, at en præstegård kunde være i så ynkelig en tilstand, taler bedst for nødvendigheden af, at der indførtes et ordentlig syn. I købstæderne fandtes der i reglen ingen embedsbolig for præsten. Ifølge D. L. 2—22—7 skulde kirkeværgen skaffe præsten ordentlig bolig. Men dels kunde kirkerne ikke bære udgiften, dels vare præsterne misfornøjede med de boliger, der bødes dem, og mange steder havde man da begyndt i stedet for bolig at give en huslejhjælp af kirkens kasse¹⁾. Balle vilde gerne have skaffet embedsboliger til veje også i byerne og anbefalede et par andragender fra præster om at måtte sælge deres ejendomsgårde dertil. Men dette afslog kancelliet²⁾.

For kirkerne synes det ikke, at Balle har kunnet udrette synderligt, da der slet ikke var nogen bestemmelse om noget syn over dem, og kirkeejerne desuden ofte vare så mægtige mænd, at det ikke var let at komme dem til livs. Dog havde han lige fra sin embedstiltrædelse opmærksomheden henvendt derpå og søgte med det gode at bevæge kirkeejerne til at lade gøre, hvad der var fornødent. I 1788 havde han således fået en kirkejer til at love at lade sine klokker omstøbe, når bønderne vilde køre dem til og fra København, Stiftsøvrigheden ordnede sagen; men én mand gjorde sig genstridig, og der synes intet at være blevet af. Balle er, rigtignok uden grund, meget vred over, at kancelliet ikke vil tvinge ham. „Nu“, siger han, „kan jeg se, hvorledes jeg herefter får kirkerne satte i stand“³⁾.

¹⁾ Ussing, kirkeforf. III, 2, s. 670.

²⁾ Mag. f. dansk kirkehist. II, 1, s. 92.

³⁾ Brev til S. Rathlou, Danske saml. VI, s. 247.

På visitatsen i 1790 fandt han dog kun 6 af 70 kirker brøstfældige, de øvrige befandtes i skikkelig god og adskillige i ypperlig stand. I året 1792 krævede kancelliet en beskrivelse over samtlige kirker i stiftet, og Balle indsendte den, i det han tillige androg på, at der måtte blive indrettet et årligt kirkesyn, således at præsten med medhjælpere og kirkeværge optog en protokol over kirkenes tilstand. Da dette ikke toges til følge, blev han ved at indhente årlige erklæringer fra provster og præster, og hvor det gjordes fornødent, skrev han da til kirkeejerne. Men dette hjalp ingenlunde al tid. Et eksempel på en sådan forfalden kirke var Beltringe, der tilhørte grev Raben. Både provst og præst klage ynkeligt. Den første skriver: „Vi arme præster og provster, som have med disse folk at gøre, føle den værste svie. Den store artikel: undervisning, offer etc. holdes tilbage, og der behøves ingen kunst til at få bønder opbragte mod præster. Biskoppen kan få sin del“. Og præsten, hr. Staal, skriver: „Det må nok gyse i mig, at jeg atter i mit ottende embedsår skal skildre Beltringe kirke med sine sorte, grå, gule og flere uanstændige farver, dens tykke og snart uigennemtrængelige vinduer, dens dørløse stader, dens halsbrækkende åbne begravelser på vejen fra alteret til prædikestolen, alterets siraters daglige forfald, præstens pjaltede prydelser ved alteret, dem han ikke kan iføre sig uden skammen at se der ud som en tigger“. Balle indberettede dette til kancelliet, ikke for at klage; ti han kendte den gamle regel: „Potentiorum injurias fac ut obliviscaris; nam facient iterum, si se fecisse orediderint“. — Han ønsker kun, at kancelliet vil indse nødvendigheden af at indrette et syn, som han har tilrådet det¹⁾.

Balle har afgivet betænkning over en stor mængde

¹⁾ Skr. til kancelliet af 17 maj 1795. B. A.

ægteskabssager af forskellig natur. Hvad egentlig skilsmisse angår, da blev den vel af og til tilladt, men ikke med Balles villie, når ikke ægteskabet var brudt. Han forstod Mt. 19, 9 efter bogstaven og mente, at både små og store forargede sig over skilsmisse af anden grund¹⁾. — Meget ofte krævedes der dispensation til ægteskab inden for de af loven forbudte grader. I det hele vil han her fastholde den mosaiske lovgivning, som han mener har en moralsk hensigt, nemlig at forebygge usædelighed i familierne, medens han ikke synes at anse den for grundet på et naturforhold. Oftest var der spørgsmål om giftermål med farbroders eller morbroders enke, med faders eller moders helsøster eller halvsøster. Han formener dog, at der her bør gøres en forskel på disse giftermål og den egentlige blodskam, efterdi Moses bestemmer dødsstraf for denne, men kun siger om dem, der indgå hine, at de skulle bære deres misgerning. Desuden var det jo bestemt, at når en mand i Israel døde barnløs, skulde broder eller brodersøn ægte hans hustru og oprejse ham sæd²⁾. Derfor formener han, at loven vel bør forbyde disse ægteskaber, medens der dog i enkelte tilfælde, hvor der er en særlig grund dertil, kan gives dispensation fra disse forbud. I overensstemmelse hermed gør han indstilling i de enkelte tilfælde. — Meget bryderi voldte trolovelserne; ti de trolovede bleve tidt kede af hinanden og vilde ikke holde bryllup, uagtet de i almindelighed vare flyttede sammen efter trolovelsen. Balle tilråder at ophæve trolovelsen, når det kan ske med begge parters samtykke, men ikke, når det blot er den ene parts ønske. Det var heller ikke ualmindeligt, at ægtefolk uden videre flyttede fra hinanden, og her indtraf så det mærkelige tilfælde, at når

¹⁾ Skr. til pastor Greve i Sørbymagle, 12 marts 1794. B. A.

²⁾ Mag. f. dansk kirkehist. II, 2, s. 1—9.

præsterne toge dem særskilt til alters, troede de dermed at være adskilte både for Gud og mennesker. Balle indstiller derfor, om det ikke måtte blive præsterne forbudt at tage sådanne ægtefolk til alters, før de enten havde forliget sig, eller lovlig separation havde fundet sted. Dog blev der, så vidt vides, intet sådant pålæg givet:

Naturligvis manglede det heller ikke på forargelige stridigheder imellem præsterne om, hvem det tilkom at holde brudevielser. Ifølge D. L. 6—3—1 skal ægteskabet fuldbyrdes i brudens sognekirke. Balle forklarer dette med rette således, at det ikke er det sted, hvor hun opholder sig på bryllupsdagen, men det sogn, hvori hun hører hjemme, d. e., hvor hun sidst har været til alters, hvis hun ikke siden den tid har fået sit skudsmål påtegnet til et andet sted eller i ethvert tilfælde virkelig er flyttet. Balle søger al tid at dysse den slags sager ned, da de med rette forekom ham forargelige, og det er kun, når vedkommende ere så stridige, at han ikke kan mægle forlig, at han gør indstilling til kancelliet. Således blev „en drabelig provst“ så ophidset over, at en københavnsk præst formentlig havde taget et bryllup fra ham, at han indgav en fulminant klage til kongen, ikke blot over vedkommende præst, men over hele Københavns præsteskab, som ved at handle mod kongens anordninger havde gjort sig skyldig i *crimen læsæ majestatis*¹⁾. Balle tog sig her af den københavnske præst, der heller intet ulovligt havde gjort, og som oven i købet viste sig meget forsonlig. — En anden gang havde en residerende kapellan i en købstad forrettet et stuebryllup, som tilkom sognepræsten, der forlangte provstet nedsat over ham. Sagen viser, at forholdet mellem dem har været så dårligt, som det omtrent kunde blive,

¹⁾ Mag. f. dansk kirkehist. II, 2, s. 148.

og striden må have vakt stor forargelse i byen; ti de bekæmpe hinanden med attester, beedigede og under eds tilbud, fra klokker og graver, ja selv fra fire vægttere. Men det synes at have været dårligt bevendt med kapellanens sag. Balle søger vel nogen undskyldning for ham, men mener dog, at manden står i et dårligt lys med sine falske attester. Desto mere påfaldende er hans indstilling, at han skal mulkteres med — 3 rd. og, hvis kancelliet så formener, have en irettesættelse. Provsteret fraråder han, „da beskyldningerne mod kapellanen, især med hensyn til de falske attester, ere af den beskaffenhed, at hans navn derved lider“¹⁾. Det var unægtelig ikke den måde, hvorpå gejstlighedens sunkne anseelse skulde genoprejses, når der vistes en så utilbørlig mildhed, hvor der var mistanke om en ligefrem kriminel forseelse.

Også med udenrigsministeriet fik Balle et lille sammenstød ved en ægteskabssag, der desuden er mærkelig, fordi den viser, at den katolske kirke, som dog kun var tålt i København, ikke kunde lade være med at gøre overgreb. Allerede i 1793 havde det kejserlige gesandtskabs præst viet en luthersk kvinde til en katolsk mand, en handling, der var ham forbudt ved loven, og som i det hele var ulovlig, når ikke den katolske ægtefælle først havde givet sit samtykke til, at børnene måtte opdrages i den lutherske lære. Balle indstillede allerede den gang, at pateren skulde straffes med en anselig mult til Kristianshavns kirke, men der synes intet at være gjort ved sagen. Men to år efter gentog det samme tilfælde sig, kun med den forskel, at ægteparret derefter gik til en af Københavns præster og lod sig ligeledes vie af ham uden at omtale den tidligere vielse. Formentlig ere de blevne betænkelige ved, at bruden

¹⁾ Mag. f. dansk kirkehist. II, 2, s. 190 ff.

havde en lille formue, der stod under administration, og som det kunde befrygtes var forbrudt ved hendes ulovlige giftermål. Balle, så vel som stiftsprovst Bast, til hvis sogn bruden hørte, mene, at da her anden gang i så kort tid er begået samme lovovertrædelse, bør vedkommende præst udvises af landet. Sagen gik til udenrigsministeriet, men dette havde åbenbart ingen lyst til for sådanne småtings skyld at komme i strid med det kejserlige gesandtskab. Det formente, at Balle ikke havde undersøgt sagen nøje nok og vilde navnlig, at paterens erklæring skulde indhentes. Balle svarede djærvt, at han ikke indså nytten af videre undersøgelser, da han havde vielsesattesten med paterens egen underskrift. Om grunden til dennes ulovlige handling skal han nok vogte sig for at spørge, da de ikke stå i noget som helst embedsforhold til hinanden. En retfærdiggørelse, som pateren indsendte, skal ikke bringe meget lys i sagen. Den ender med at påberåbe sig rationes qvasdam occultas ad curam animarum et non ad forum externum pertinentes. Balle siger med rette, at skønt han nogenlunde skulde forstå Latin, véd han ikke, hvad hele denne skrivelse skal sige, og må derfor affholde sig fra al betænkning derover. Han bliver ved sin tidligere indstilling: pateren bør forvises af landet, men dersom kongen, som er berettiget til at undtage, hvem han vil, fra loven, finder det tjenligt at lade ham blive, har han intet derimod at indvende, men er fuldt vel fornøjet med, at lejlighed har været ham givet til at sige sin mening ærligen og rent, som pligt og skyldighed byder¹⁾.

Som det let vil kunne tænkes, forefaldt der i Balles tid ingen egentlige lærestridigheder, i det mindste i Sællands stift. Derimod omtaler han, at en præst i et andet stift har skrevet en bog, hvori han angreb kirkens

¹⁾ Mag. f. kirkehist. II, 2, s. 212 ff.

lære om den hellige nadvere. Balle blev spurgt og var så heldig at forebygge al ophævelse, imod at forfatteren holdt de eksemplarer, som endnu ikke vare solgte, tilbage¹). Men i en tid, da hele kirkelæren var prisgivet til den enkeltes vilkårlighed, kunde der ikke godt være tale om egentlige lærestridigheder. Balle hævdede vist nok, som i striden med Malte Møller, at det var præstens pligt at holde sig i overensstemmelse med skriften og de symbolske bøger. Men når, som han selv siger, kandidaterne ved bispeeksamen vare ortodexe, men i næste prædiken for bispens egne øjne helt naturalister, har han vist nok enten sukket og tiet, eller i ethvert fald indskrænket sig til at gøre forestillinger. Ti om han end erkendte kirkens ret til at holde sin lære i hævd, var det hans overbevisning, at det ikke tjente den vel at bruge denne ret. I staten og alt, hvad der angik det rent borgerlige, var han absolutist og en lovens mand; men på det kirkelige område kunde ingen holde ivrigere over friheden end han. Tiden har heller ikke gjort hans spådom til skamme, at det nok en gang skulde erkendes, „at Sællands såkaldte hyperortodexe biskop befindes at have bidraget mere til sand sjælefrihed og ægte kristelig fordragelighed end mange kraftgenier midt i deres springende fakkeldans“. Han vil ingenlunde selv herske over sjælene, men hverken regeringen eller de

¹) Pligtankeret II, 3, s. 130. Her må være sigtet til „Tanker om alterens sakramente“ (1782) af H. H. Thaulov, kapellan i Kublerud ved Moss i Norge. Det er en bog, der indeholder mange uklare og besynderlige tanker, f. eks. at anden slags mad og drikke kan bruges i stedet for brød og vin, at en ordineret præst ikke er fornøden for at uddele nadveren m. m. Den omtalte tilbageholdelse må være kommet temmelig sent: ti både blev bogen anmeldt (L. E. 1782, s. 712) og der udkom en gendrivelse af den.

lærde eller tidens selvkaldede ordførere have magt til at påtrænge folket en religionsforandring mod dets villie. „Lad stiftets borgere og bønder sige mig: Du bisp! ikke længer ville vi høre den evangeliske kristendom, men nu forlange vi den nye filosofi! Som I ville, børnlille, svarer jeg, betænker eder lidt! Kunne vi ikke snakke os til rette? Er det forgæves — ja så i Guds navn farvel! ti jeg har aldeles ingen ret til at beherske samvittighederne“¹⁾. Denne og mange andre ytringer af ham vise, hvor demokratisk hans tankegang er i alt, hvad troen angår. Men således var den næppe bleven, hvis han al tid havde haft en regering som Guldbergs at støtte sig til. Nu derimod havde han bestandig en følelse af, at regeringen ikke var den sag god, han kæmpede for, og det har jo al tid været således, at ecclesia pressa har søgt sit værn i frihed og offentlighed.

Der kom ofte lejlighed for Balle til at lægge sin tolerance for dagen over for andre trosbekendelser. Det tillodes Reformerte at kommunikere i lutherske kirker; ligeledes måtte også Lutheranere i Vestindien, når de ingen luthersk præst havde, gå til alters i en reformert kirke. Et par rige katolske plantageejere fik lov til under visse indskrænkninger at oprette et katolsk kapel i København; men derimod nægtedes der tilladelse til at tage Katoliker til alters, når de ikke først vilde tilstå deres kirkes vildfarelse²⁾.

Der synes ikke i Balles tid at have været nogen som helst sekterisk bevægelse i stiftet, så man kan ikke se, hvorledes han vilde have stillet sig til sådanne. Der omtales kun et højst ubetydeligt tilfælde. En ubekendt person ved navn Niels Colling gik om og prædikede på gaden i København, i det han tillige samlede almisse.

¹⁾ Pligtankeret II, 3, s. 128.

²⁾ Mag. f. dansk kirkehist. I, s. 17 ff.

Politiet anholdt ham, 'og Balle indstillede, at han skulde løslades, men det skulde betydes ham, at i gentagelsestilfælde kom han i tugthuset¹⁾. — Så meget mærkeligere er et brev af 12 oktbr. 1804 til biskop Bloch i Kristianssand, der havde begæret hans råd om, hvad han skulde gøre ved den bevægelse, Hans Nielsen Hauge havde vakt²⁾. Bloch har tænkt for det første at forbyde Hauge og hans tilhængere at holde offentlige prædikener og forsamlinger. Balle mener, at lovene herom bør holdes i hævd, og at det endog kunde pålægges præsterne at oplæse stykker deraf fra prædikestolen med „passende formaninger i al sagtmødighed“. Bloch vil endvidere, at Hauge og hans venner skulle straffes, når de overtræde lovene om forprang og bedrage almuen. Balle råder her til stor forsigtighed, da lovene om forprang ere så stærkt indskærpede, at det vilde se ud som klage over øvrigheden, når en gejstlig mand vilde blande sig deri. Men endelig mener Bloch, at de bør tiltales for deres skrifter mod statens religion og dens tjenere som en hel stand. Men i svaret herpå kende vi Sællands gamle biskop, der endnu var de anskuelsestro, der hos ham sandelig havde stået prøve. Han skriver således: „Bedste hr. biskop! man vil svare, at ikkun få år ere forløbne, siden al guddommelig religion, især vor evangelisk kristelige efter den augsburgske trosbekendelse, og alle kristendomslærere uden forskel offentlig bleve angrebne med hån og spot og latter og de gruligste bebrejdelser . . . hvilke med flid forplantedes omkring hos almuen. Og da var der ikke en eneste enten biskop eller professor eller præst, som forulejlignede regeringen i slig henseende. Sællands biskop var den eneste, der tog til genmæle; men han gjorde det ved offentligt

¹⁾ Mag. f. dansk kirkehist. II, 2, s. 319.

²⁾ Kirkehist. saml. V, s. 876.

forsvar i egne skrifter og lod sig ustraffet på det jammerligste forhutle og værgede for sig selv med pen mod pen uden at krumme et eneste hår i noget menneskes hoved ved den verdslige arm, hverken hemmeligen eller åbenbare. Men nu fanger man ild og vil antænde bål. Så hedder det jo efter gammel veklage. Hvad man da vil råbe og skriges både fjært og nær! Skal tiltale efter loven fremkaldes for skrifter mod statens religion, hvor langt og vidt og bredt, når først eksemplet er givet, kan den ikke vorde udstrakt! Og hvor vilde der da ikke råbes og skrives om præstehad både fjært og nær! Nej kærester hr. broder! fra gejstlig mand bør intet forslag komme til straf for angreb på religion eller på stand“. Balle har, som man let vil tænke sig, ingen sympati for Hauge. Det hele er i hans øjne et farligt sværmeri, en lue, hvoraf der let kan komme en stor ildebrand, og hvad han kender af hans skrifter, kalder han vās. Men det er den erfarne stridsmand, der fraråder at bruge slette våben, selv i en god sag, fordi det er hans overbevisning, at den skades derved.

I sit embedsforhold til præsterne var Balle mild og overbærende. Der siges endogså, at han var alt for ængstelig for at anvende den fornødne strengthed mod uværdige præster¹⁾). Han mente, at det kun var hans pligt at træde til, hvor der forelå en ligefrem klage, eller hvor forseelsen var bleven så offentlig, at den ikke kunde skjules. Private angivelser slog han helst hen. En biskop, sagde han, skal ikke vide alt. Men selv, hvor han måtte skride ind, valgte han de mildeste udveje. Præster, som den ovenfor nævnte Fabricius i Raklev, hvis levnet var forargeligt og som forsømte deres embeder, fik kapellan. En pastor Fischer fra Skelskør var uden tilladelse rejst til København for at komme til at danse

¹⁾ I M., s. 263.

i Enighedsklubben og komme på komedie; men Balle skriver ham til „i stille venskab og fortrolighed“ og formaner ham¹⁾). Ingen biskop har måske nogensinde visiteret så flittigt som Balle. Tre år og fire måneder efter sin ansættelse havde han visiteret stiftet rundt og overhørt 411 sognes ungdom i 251 hovedkirker²⁾). I 1789 visiterede han 54 menigheder og 105 skoler foruden 2 latinskoler og 7 hospitaler, i 1790 70 menigheder og 94 skoler³⁾). I 1798 havde han fuldendt den tredje visitats-omgang, i 1804 den fjerde, så da han 1808 tog sin afsked, havde han i 25 år på det nærmeste visiteret stiftet fem gange rundt⁴⁾). Og på visitatserne befandt han sig bedst. I et cirkulære til præsterne i Smørum herred (1789)⁵⁾ skriver han: „I øvrigt kan jeg ikke noksom bevidne, hvor meget jeg føler mig forpligtet til at skønne med sand taknemlighed på mine kære brødrers og deres ædle kæresters megen godhed imod mig ved sidste visitats. Ingen tid henrinder behageligere i mit liv, end når jeg således vandrer omkring iblandt herrens tjenere og ser de yndige frugter, som alle vegne fremspire i herrens vingård under deres tro pleje og tilsyn“. Optegnelserne i visitatsbogen synes at tyde på, at han i det hele har været vel tilfreds med præsterne. Hans kritik over prædikenerne går ud på, om de ere ordentlige, tydelige og

¹⁾ Brev til pastor Fischer i Skelskør, 14 marts 1795. B. A.

²⁾ J. M., s. 135.

³⁾ Brevene til S.-Rathlou. Danske saml. V.

⁴⁾ Han førte selvfølgelig bog over sine visitatser. En sådan er for de to sidste omganges vedkommende bevaret i Sællands bispearkiv. På titelbladet står: „Fjerde visitatstur om i kirker og skoler i Sællands stift, begyndt den 23 maj 1799 af biskop dr. N. E. Balle og fuldendt af ham, Bornholm iberegnet, den 30 juli 1804, altså i 6 år og 2 måneder“. Den er helt igennem skrevet med hans egen hånd.

⁵⁾ J. M., s. 235.

opbyggelige. Ofte bemærkes, at de ere tørre. Stundom, men ikke så tidt, som man skulde formode, tilføjes: „Ikke så evangelisk, som jeg vilde“ eller desl. Her skal blot anføres et par eksempler i forskellige retninger:

Fredriksberg og Hvidovre 1799. Sognepræsten, hr. Liebenberg, prædikede over 1. Joh. 2, 15 ordentlig og i sammenhæng, men uden liv. Evangeliske bevæggrunde gik han forbi og satte Kristus efter moden ud af øjnene. Vore nye præster ville være blotte moralister og blive derved til slet intet både for dem selv og tilhørerne. Han katekiserer så temmelig vel og messer skikkelig.

Brøndshøj og Rødovre 1799. Sognepræsten, hr. Westergård, prædikede over epistlen på 1. søndag efter trinitatis: Gud er kærlighed. Tydeligt, ordentligt, bibelsk, opbyggeligt, med god stemme. Han katekiserer ganske fermt og messer skikkeligt. — Så vidt jeg kan mærke, holder han sig endnu til evangelisk kristendom.

Søllerød 1799. Sognepræsten, hr. Nyholm, prædikede over evangeliet på tredie søndag efter trinitatis med veltalenhed og moralsk eftertryk, men lidet evangelisk. Han katekiserer meget godt og messer vel.

Magleby 1799. Den danske præst, hr. provst Endorph, prædikede over Sakar. 6, 16, gammeldags, evangelisk, uden opbyggelse. Han katekiserer skikkelig og messer godt.

Ramløse og Annise 1801. Sognepræsten, hr. Lakier, prædikede over 2. Kor. 5, 17—20. Hans foredrag er vanskeligt at beskrive. Orden og sammenhæng var ikke at tænke på. En strøm af ord og talemåder, som efter klangen skulle være filosofiske, fremfører en strøm af tanker og forestillinger om ny oplysning og ny forbedring, som hvert øjeblik afbrydes med brændende forsikringer om kærlighed til kongehuset og om dyb ærbødighed for inderlig elskte biskop, som absolut skal være reformator,

han ville eller ikke. Manden har al tid været ligesom halv forrykt i sine koncepter og i sin skrivemåde; men af gemyt er han ikke ond. Nu er han 68 år gammel. Hans høreelse er slet. Da jeg vilde have ham til at katekisere, snoede han sig derfra og lod, som han ikke forstod mig. Selv var jeg tilfreds dermed, fordi hans vidtløftighed er udståelig. Han messer mådelig. Der blev dog svaret, at der var intet at klage over. Han har i 32 år været præst i menigheden. Hans dunkle sprog hindrer ham fra at gøre skade ved sine nyheder.

Søllerød 1805. Sognepræsten, hr. mag. Bach, prædikede om den kristelige religions ypperlighed. Han vilde ikke have oplæst nogen tekst; men jeg nødte ham under trusel af mulkt, og han valgte da Joh. 17, 3. Prædiken var vel sammensat, men lidet evangelisk og i sig selv tør, så at den lidet kunde røre.

Udby 1806. Sognepræsten, hr. Grundtvig, virker endnu med ungdoms kraft i sin høje alder, prædikede over Joh. 17, 25—26 med grundighed, orden og til opbyggelse, katekiserer godt og messer vel.

Der findes ikke i de år, for hvilke visitatsbogen er opbevaret, nogen antydning af, at Balle har givet nogen præst nogen alvorlig irettesættelse, det skulde da være den omtalte mag. Bach i Søllerød, der ikke vilde bruge tekst til sit religionsforedrag. Men der har dog været noget ved hans hele person og hans optræden, der har gjort indtryk og indgydt respekt, og hvor præster og skolelærere ikke havde en god samvittighed, sås visitatsen imøde med frygt. I året 1786, den 2 septbr., holdt han således visitats i Gyrstinge og Flinterup¹⁾. Her

¹⁾ Kirkehist. saml. II, s. 111. Den her meddelte fortræffelige fortælling om hr. Wedel og hans praktiske hustru fortjener at læses i sin helhed.

havde ikke været visitats i 19 år og man havde snart glemt, at der var en biskop til. Præsten, hr. Wedel, var en skikkelig stakkel, der ingenlunde følte sig vel tilpas ved tanken om bispens komme. Skolelæreren, Gerhardt, var en vindmager, der både forsømte sin skole og præstens kirkebøger, som han havde taget sig på at føre. Men præstekonen, Lucie Wederkinch, der var en energisk og brav kone, satte mod i sin mand. Hun fik bispekamret sat i stand, gulvet skuret, det lille blyvindue afstøvet, hvide gardiner hængt om sengen, og, hvad der holdt hårdt, hun fik præstegårdsforpagteren til at flytte sine kalkuner ud af storstuen, som han havde overladt dem, hvilket rigtignok også var nødvendigt, da biskoppen skulde igennem den for at komme til sit værelse. Visitatsen løb skikkelig af. Hvad biskoppen skrev i embedsbogen var ganske vist ikke ublandet ros. Men han havde været så behagelig, oprømt og underholdende ved bordet, og i ethvert fald antog man sikkert, at det vilde være sidste som første gang, han kom til Gyrstinge. Men det gik anderledes; ti 1792 meldte han sig igen. Da skolelæreren hørte det, gik han hjem til skolen, lukkede den af, kastede nøglen i gadekæret og skrev med kridt på døren: „Skolen er vakant, testerer Gerhardt“, hvorpå han gik ad Sorø til. Det underligste er, at døren overhovedet kunde lukkes; ti skolen var så ødelagt af kreaturer, der gik på gaden, at væggene vare stødte ind, og bønderne havde taget kakkelovne og andet inventarium i forvaring, da de ikke så andet end ødelæggelse imøde¹⁾. Præsten skrev til biskoppen, at det var hans hensigt at resignere; derpå blev han syg og lagde sig til sengs. Visitatsdagen kom, og i Gyrstinge kirke så det sørgeligt ud. Ikke nok med at skolebørnene,

¹⁾ Brev til kammerherre Scheel og prof. Holst, 30 juni 1792.
B. A.

der måtte overhøres i kirken, fordi skolen var ødelagt, vare fuldstændig uvidende. Men af de voksne var der ikke mindre end 12 personer, som det måtte pålægges at læse katekismus om, før de kom til herrens bord; ti de vare så uvidende, at de ikke kendte det mindste enten til Gud eller Guds forsyn og vidste ikke engang, hvad de skyldte deres forældre eller øvrighed og husbønder, så lidt som de vidste, hvad Kristus har udvirket for dem, „ikke et halv fornuftigt ord var at udlede“¹⁾. Det var da intet under, at det lynede og tordnede i kirken, så at gamle folk mange år efter endnu mindedes denne visitatsdag. Denne gang var det heller ikke noget godt skudsmål, biskoppen skrev i embedsbogen. Det endte med: „Jeg beklager meget, at ingen forbedring har fundet sted efter mine formaninger på forrige visitats, men at alt er blevet meget mere forværret. Her må træffes anden foranstaltning, da ellers hedenskab vil indtræde. Gud forbarme sig over lærere og tilhørere!“ Under alt dette lå hr. Wedel meget syg. Da biskoppen kørte ud af præstegården, sukkede han: „Jeg føler mig så let!“ og drog dermed sit sidste suk. Ottende dagen efter visitatsen blev han begravet.

Særligt havde Balle på visitatserne sin opmærksomhed henvendt på skolevæsnet. Det havde tidligere været skik på visitatser at forsamle sognets skolebørn tilligemed den voksne ungdom i kirken. Men allerede på den første visitatsrejse indså Balle det utilstrækkelige deri. Han begyndte da at besøge de enkelte skoler, gerne således, at han tog én om eftermiddagen efter kirketjenesten og den næste dag besøgte han tre, således at han var 3—4 timer i hver²⁾. I visitatsbogen har han også vidtløftigt noteret tilstanden i hver enkelt skole og børnenes kund-

¹⁾ Skr. til kanc., 6 juli 1792. B. A.

²⁾ Fallesens mndsskr. 1808, I, s. 445.

skaber i de enkelte fag. Hvad der krævedes i alle skoler var religionskundskab og boglæsning. Skrivning og regning indførtes efter hånden; men der var endnu mange steder, hvor det kun var dårligt bevendt dermed. Som opmuntring for børnene uddelte han bøger til de flinkere, og det ikke få, 10—25 i hver skole, og disse bekostede han selv. Ved slutningen af den tredje visitats-omgang (1798) havde han uddelt 9703 bind. I brevene til Schack Rathlou beretter han udfaldet af et par års visitats. I 1789 fandt han at

Den voksne ungdom var meget vel	
oplyst i.....	20 menigheder,
havde god og antagelig kundskab i	21 —
behøver opvækkelse til videre frem-	
gang i.....	13 —

Skoleungdommen var meget vel under-	
vist i.....	18 skoler,
havde gjort antagelige fremskridt i	36 —
står meget tilbage i.....	30 —
ligger dybt i vankundighed i.....	21 —

I 1790

havde den voksne ungdom ypperlig	
kundskab i.....	22 menigheder,
god og antagelig kundskab i.....	34 —
mådelig kundskab i.....	14 —

Skolebørnene havde gjort ypperlig	
fremgang i.....	14 skoler,
god, håbefuld fremgang i.....	32 —
mådelig fremgang i.....	28 —
vankundige i.....	20 —

Samme år vare 5 skoleholdere, som vare alt for uduelige, på en god måde bragte til ro, så de havde lidet at leve af. En ugudelig spiller og dranker var bleven afsat. I Rødovre skole havde en student, „monsieur“ Sletting, trængt sig ind uden kald og beskikkelse og fået bønderne på sit parti, så han nægtede at vige for den rettelig beskikkede lærer. Balle lod ham ved rettens middel udkaste; men så klagede han til kronprinsen og kancelliet over, hvorledes biskoppen kuede bønderne. Da han intet medhold fik, hævnede han sig ved at skrive på bispegårdens mur: Bispen er gal! „Min tjener“, siger Balle, „lader jeg slette det ud og ler af al magt. Ikkun må han ej mere komme inden for min dør. Sådanne optøjer høre og med til tidens sværmen for frihed“.

Endnu må vi også nævne, at Balle, dels alene, dels i forening med stiftamtmanden, var bestyrer af store offentlige midler. I 1790 beløb de sig til 404,045 rd. 2 mk. 4 sk. Men summen forøgedes hvert år, og ved det sidste regnskab, han offentliggjorde i 1807 var den nåt op til 577,842 rd. 40 sk.¹⁾.

Ved siden af sin biskoppelige virksomhed vedblev Balle også at holde forelæsninger ved universitetet. Som alt er omtalt skulde Sællands biskop tillige være tredie teologiske professor. Og Balle vilde ikke eller anså sig ikke for berettiget²⁾ til at overlade dette embede til en anden, som hans formænd havde gjort. Han hørte derfor vel op at eksaminere og holde sommerforelæsninger, hvad han var forhindret i ved visitatserne. Men om vinteren læste han regelmæssigt. Men besøget på hans forelæsninger aftog stærkt. I åndelig bevægede tider er det den studerende ungdom, der først gribes af

¹⁾ Fallesens teolog. mndsskr. 1807, s. 529.

²⁾ J. M., s. 94 og 227 ff.

de nye tanker, og Balle var jo den nye oplysnings uforsonlige modstander. Det var også bekendt nok, at han betragtede franskmændenes seire som ulykker for Evropa, og at Bonaparte fik ham til at tænke på skriftens spådomme om „det syndens menneske“, der skal komme. Men det vilde have været unaturligt, om ikke ungdommen just havde været grebet af beundring for Frankrigs sejrende hære og havde set op til den mand, der så forunderligt syntes at have knyttet sejren til den trefarvede fane. Og dette var så meget mere tilfældet, som der allerede den gang her i landet var en stærk misstemning mod Bonapartes dødsfjende England. — Det er al tid nedtrykkende for den universitetslærer, der har været vant til et stort auditorium, at se tomme bænke, og Balle har sagtens heller ikke skjult for sig selv, at det ikke varslede godt for fremtiden, at de teologiske studenter vendte sig fra ham. I 1798 indgav han da ansøgning om, at han måtte fritages for at holde forelæsninger i fremtiden. Som den væsentlige grund anfører han sine mange andre forretninger, men han nævner dog også, at han har så få tilhørere. Selvfølgelig blev ansøgningen bevilget. Men nogen synderlig letelse har denne fritagelse ikke medført for ham. Han havde allerede 2—3 år før den tid ikke holdt egentlige videnskabelige forelæsninger, men indskrænket sig til homiletiske og kateketiske øvelser samt bibellæsning, og dermed vedblev han, til han tog sin afsked.

B. 1800—1816.

Det nye århundrede begyndte med slaget på Københavns red. Balle var en god søn af sit fædreland; og han delte den begejstring, som greb alle, da det gjaldt kampen for det. Sjældent har han talt varmere end i sin „Opfordring til mine medborgere ved krigens trusel 1801“: „Ak! hvorfor blev det ikke min lod, som det fra ungdommen af var mit ønske, at bære den blå kjortel i stedet for den sorte? Jeg skulde så gladeligen være med at hilse fjenden med dansk torden og lære ham, at brase op for retskaffen kærlighed til fædreland. Men dersom I skøttede om at have en sanger med, der i kampens hede kvæder liv og varme i hjerterne! Jeg synger godt, om jeg selv skal sige, og jeg skulde synge af hjærtets hele fylde, med inderligst tro på Gud, midt under brag og drøn, midt i luerne, som kunde det være i herrens tempel“. Der er den rette klæng i disse ord. Man har ofte talt om den betydning, slaget den 2 april havde for Øhlenschläger og Grundtvig, det nye århundredes mænd. Det er nok værd at lægge mærke til, at kanonerens drøn også formåede at fremkalde begejstringen, hvor man ellers så sjældent ser den, hos en af det prosaiske 18 århundredes veteraner. Men med det nye århundrede kom der en stor forandring i Balles stilling. Den viste sig ikke i det udvortes. Han vedblev med bibellæsningen, foreløbig også med religionsbladet. Da Bastholm på grund af sygdom tog sin afsked, blev Balle kongelig konfessionarius (1800). Men kampens tid var nu forbi. Dog var det ikke „evangelisk kristendom“, der havde sejret, men rationalisme. Men denne havde frigjort sig for naturalisme og alt det revolutionære væsen, hvormed den havde været forenet; den var bleven statskirkelig og vilde ingenlunde forsmå den verdslige magts hjælp til at befæste sit herredømme. Men med denne besindige, tidt

alvorlige og virksomme rationalisme havde Balle mange berøringspunkter; han kunde ikke bekæmpe den på den måde, som han havde bekæmpet Malte Møller eller Horrebøw. Han selv var ganske vist den samme, han al tid havde været, han vilde ikke opgive en tøddel af sin bibel. Men de nye mænd, som prædikede så fyndigt om Gud, forsyn og udødelighed, som al tid førte religionens og moralens sag i munden — vilde de dog ikke i grunden det samme som han selv? De angreb jo ikke længere biblens troværdighed, de forklarede den kun, ganske vist ikke som Balle forklarede den, men den forskel var dog i grunden kun en lærd uenighed. De prædikede ikke Jesus Kristus og ham korsfæstet, men de prædikede dog Jesu guddommelige lære, den, som også var ham selv det vigtigste. Men dog havde Balle en stærk følelse af, at alt ikke var som det skulde være, når han i visitatsbogen i mange henseender roser præsten for at have talt med veltalenhed, moralsk fynd osv., men så må tilføje; lidet evangelisk. Denne følelse kommer også frem i en bekendtgørelse om, at en privatmand havde oprettet et legat for to prædikener årlig over opgivne evangeliske temaer (1806). Han skriver: „Jeg har som evangelisk luthersk præst ikke kunnet forebygge en art af nedtrykkende vemødighed i sind og hu over det særsyn, at udbredelse af kristendommens grundsandheder bliver at fremskynde med præmier. Måske har jeg uret; men der opvæktes ved første kundskab herom en vis undseelse i min barm, som indtil denne stund ikke vil forlade mig“¹⁾. Dog er det næppe rigtigt heri at se et vidnesbyrd om, at Balles kraft var brudt og den gamle stridsmand fra halvfemsindstyverne overvældet²⁾. Var der den gang bleven skrevet og talt

¹⁾ Helveg kirkehist. II, s. 350. Fallesens mndsskr. 1806, I, s. 325 ff.

²⁾ Helveg, amstds.

mod kristendommen som i halvfemsindstyverne, skulde Balle nok have fundet kraft til at kæmpe derimod. Det var ikke ham, men fjenden, der var bleven en anden, og det er, som om Balle ikke kunde komme på det rene med, om han i de nye rationalister skulde se venner eller fjender af den sag, der var hans. — Det var Henrik Georg Clausen (f. 1756), der især blev den nye retningsfører, navnlig efter at han 1797 var bleven kapellan ved Frue kirke. Clausen var en begavet, nidkær mand, der uden ængstelse og skruper prædikede, hvad han anså for den hele kristendom uden at spørge, om han høstede tak eller utak derfor. I 1798 havde Balle hørt en prædiken af ham om, at „vi ere et lykkeligt folk, om vi vide at skønne på vor lykke — et lykkeligt folk, fordi vi bebo et frugtbart og skønt land, fordi vi have en retfærdig regering, fordi vi have vor offentlige gudsdyrkelse ukrænket, fordi vi have udvortes og indvortes fred“¹⁾. Efter at være kommen hjem fra kirken, skrev Balle til ham: „Kære hr. broder! Deres herlige prædiken idag bør udbrede sine velgørende virkninger i større omkreds end det snævre kirkens rum. Taknemlighedens tårer rinde mig over ansigtet endnu. Hvorfor skulde jeg ikke tro og håbe, at den lysende sandhed, så rørende fremsat, kan gøre lige indtryk på mange tusinde? Det er et ord, min broder! sagt i tide, og det bør høres og læses i begge rigerne. Giv os denne skønne prædiken straks i trykken! Sandhedens ven higer hverken efter ros eller frygter dadel. Han stræber ikkun at gavne. De gavner upåtvivlelig, bedste ven! herved langt mere, end de offentlige blade måske ville sige Dem. Men hver oprigtig fædrelandets borger vil ofre Dem stille tak af et rørt hjærte, og, hvad som er Dem kærere, vil lære at skønne på vor lyksalighed under Guds, den gode faders

¹⁾ H. G. Clausens eftermæle, af H. N. Clausen. 1840.

milde bestyrelse, vil føle religionens værd og elske og følge den“. Prædikenen udkom, og at det ikke blot var Balle, hvem det forekom, at Clausen stod på samme side som han, kan ses af at O. Horrebøw i den anledning skrev en satire: „Smigerpræsten“. Men var Clausen her ikke det gamle revolutionære parti tilpas, så varede det ikke længe, inden han fik et sammenstød med regeringen. På reformationsfesten 1804 holdt han en prædiken, for hvilken han fik en alvorlig irettesættelse fra kancelliet, uagtet den ganske vist ikke indeholdt andet end en frimodig fremstilling af tidens kirkelige ligegyldighed både hos høje og lave, en ligegyldighed, han mente der kunde bødes på ved helligdagsforordninger og andre udvortes forholdsregler. Kancelliskrivelsen til Clausen gjorde stor opsigt. Hvorledes Balle har stillet sig i denne sag, er ikke klart. Vel kan der ingen tvivl være om, at Balle har stået på Clausens side; men medens J. Møller fortæller, at han skal have erklæret, at før vilde han nedlægge sit embede, end der skulde krummes et hår på den frimodige præsts hoved¹⁾, mente Clausen selv, at han havde vist sig frygtsom og tvivlrådigt²⁾. Der blev iøvrigt ikke tilføjet Clausen nogen overlast. Da stiftsprovst Plum 1811 flyttede til Odense, valgte Balle Clausen til skriftefader. Men heraf tør der kun med forsigtighed sluttes til, at han i teologisk henseende har sympatiseret med ham. Ti Clausen blev Plums eftermand, og Balle har vist nok anset det for en selvfølge, at biskoppen, selv som afskediget, havde stiftsprovsten til skriftefader. — Clausen overtog også en

¹⁾ J. M., s. 255.

²⁾ Clausens eftermæle, s. 35. Tør man slutte af, hvad der ellers er bekendt om Balle, er J. Møllers beretning den troværdigste. Balle havde været uforsagt nok over for kancelliet, hvor der var mere at frygte end her.

virksomhed, der hidtil havde været Balles, i det han efter opfordring af studenterne i 1799 oprettede et homiletisk selskab, der siden udviklede sig til det kongelige præsteseminarium 1809. Dog vedblev Balle lige til 1808 i lektionskatalogerne at avertere homiletisk-kateketiske øvelser. — Det kan altså antages for afgjort, at Balle ikke følte kald til at bekæmpe rationalismen efter at den havde frigjort sig fra den revolutionære retning, der havde hersket i halvfemsindstyverne. Heller ikke hans ordinationstaler fra denne tid, for så vidt de ere trykte¹⁾, have noget polemisk præg. Mynster siger, at den tale, han holdt ved hans ordination, var meget lang, og dens tone var kun bitterhed²⁾. Men det var 1801, da striden endnu næppe havde sat sig. Desuden var Balle en tungsindig mand, og denne stemning bemægtigede sig ham ofte.

Men det er ikke bitterhed, vi finde, f. eks. i en tale på Kristi himmelfartsdag 1804, da han ordinerede 5 biskopper på en gang. Han taler vel om, at man kan finde steder, hvor korsets ord er bleven til en dårlighed for indbildt visdom eller til anstød for smigrende selvretfærdighed. Men han formaner til at gå sindigt til værks: „Du savner i din medbroders foredrag, hvad der kunde og burde fremføres i overensstemmelse med Kristi lære — Læg det til i din påfølgende tale, men uden at blotte dit savn . . . For det stille lønkammer henhører broderlig advarsel i venskab og sagtomdighed. Være det sket, at undervisning i det væsentlige af evangelisk kristendom var hos ungdommen bleven tilsidesat. Man vil dog ikke så ganske have forglemt den 2 eller 3 trosartikel. Gå dem

¹⁾ Fallesens mndsskr. Se literaturreksikonerne.

²⁾ Mynsters erindringer, s. 133.

igennem og læg dem alle disse dyrebare lærdommes høje fornødenhed på hjærte“¹⁾.

Men den første del af det 19 århundrede er som bekendt ingenlunde tilfulde karakteriseret ved at kaldes rationalismens tid. Da var just den nye åndelige retning i frembrud, som skulde give rationalismen dødsstødet. Vi behøve her blot at nævne Steffens, Øhlenschläger, Mynster og Grundtvig. Det var på æstetikens område, striden begyndte. Steffens havde gjort opråb til et korstog mod den vandede, sentimentale smagsretning, der ikke en gang følte trang til at trænge ind i og fremstille livets dybheder, langt mindre havde ævne til at gøre det. Den nye slægt vilde ikke lade sig nøje med bestandig at spille på overfladen og selvtilfreds indbilde sig, at netop øjeblikkets tilfældige form for livet var det eneste, man behøvede at kende. Den vilde trænge ned til og undersøge de rødder, hvorfra den var fremskudt. Deraf dens kærlighed til naturen og oldtiden, deraf også dens beundring for middelalderen; ti da havde man i det mindste anet, at store, hemmelighedsfulde kræfter rørte sig i dybet og styrede verden, og fantasien havde givet disse anelser mangt et dejligt poetisk udtryk, der var langt sandere end det 18 århundredes spidsborgerlige forstandighed. — Men hele denne bevægelse har Balle ikke været i stand til at fatte²⁾. Han har næppe kendt nogen højere poetisk kategori end „det rørende“, der kunde fremkalde „stille rindende gråd af lukte øjne“, og denne sentimentalitet var jo ganske i tidens ånd.

¹⁾ Fallesens mndsskr. 1804, s. 647 ff. De fem bisper vare: Brun (Bergen), Birch (Lolland-Falster), Bloch (Kristianssand), Bugge (Trondhjem), Krog (Nordlandene).

²⁾ Han skal have holdt en ordinationstale mod Øhlenschlägers „Jesus i naturen“.

Af de administrative forholdsregler, hvortil Balle i disse år medvirkede, kan især nævnes fortsættelsen af bestræbelserne for at udvikle skolevæsnet, og det var navnlig kirken, som måtte betale. Om seminarierne er der allerede talt. Til at bestride deres udgifter blev der oprettet en seminariefond, hvortil de præsteembeder, der skønnedes at have tilstrækkelig store indtægter, måtte give tilskud, i det der ved vakance kunde tillægges seminariefonden en del af indtægterne¹⁾. Fremdeles blev man ved at sælge degnejorderne og dele degneindtægterne mellem skolelærerne. Endelig oprettedes der amtsprovstier rundt om i landet²⁾. Når en provst døde, skulde herredspræsterne ikke som hidtil vælge en ny, men regeringen vilde konstituere en sådan, til der kunde oprettes et amtsprovsti. Amtsprovsten skulde ikke, som de gamle provster, være gejstlig skifteforvalter; den gejstlige skifteret ophævedes, og alle den vedkommende sager henlægdes under den verdshige ret. Han fritoges også for at forrette gejstlige ministerialia, hvad der havde været herredsprovsternes pligt. Hans opgave var navnlig at fremme skolevæsnet, og det blev også mellem de præster, der havde vist interesse for dette, at amtsprovsterne især valgtes. Endvidere blev ved reskript af 29 juli 1805³⁾ de residerende kapellanier i købstæderne ophævede, og der beskikkedes ordinerede kateketer i stedet. Her sås atter navnlig på skolevæsnets tarv, men dog vist nok tillige på, at, som Balle tidligere har udtrykt det: „en præst virker friere og mere og med større sindstilfredshed, når han er ene“; med andre ord, det

¹⁾ Resol. af 17 maj 1805; Kofoed Ancher om seminariefond osv. J. M., Theol. bibl. 1817, s. 258.

²⁾ Forordn. 5 decbr. 1806; Føllesens mndsskr. 1807, s. 115 ff.

³⁾ Helveg, kirkehist. II, s. 380.

var alt før almindeligt, at der opstod forargelige stridigheder, hvor der var to præster ved samme kirke.

I året 1807 brød endelig det uvejr løs, der længe havde truet Danmark. Balle var draget ud på visitats, men måtte afbryde denne og vende tilbage til København, da den engelske flåde kom i sundet. Bispegården, der alt ved ildebranden i 1795 havde været i så stor fare, at Balle var flyttet bort, men som dog reddedes, brændte heller ikke denne gang, men den medhandlede ilde af de engelske bomber. Balle selv gik rundt på volden fra bastion til bastion og opmuntrede så vel borgerskabet som krigsfolket til tappert forsvar og udholdenhed på sin post, når fjenden skulde storme¹⁾. Han fulgte bestandig med største deltagelse fortsættelsen af den ulykkelige krig, især prins Kristians felttog i Norge. Ham havde Balle 1803 konfirmeret tilligemed hans søstre, Juliane Sofie og Louise Charlotte, og som alle andre nærrede han de største forventninger om den begavede unge prins. Men Danmarks ulykke tærede på hans kraft. Fra sine vinduer så han hver dag ruinerne af Frue kirke. Han hjemsogetes også af store huslige sorger. Den 10 april 1802 døde hans kone pludseligt. Om sommeren søgte han rekreation ved en rejse til sin fødeegn og sin familie på Lolland²⁾. Men hans tungsind vilde ikke forlade ham.

¹⁾ J. M., s. 286. Når Overskou (Ill. almanak 1859) siger, at kun få brød sig om at høre hans formaninger, lyder det ikke troeligt. Så rå og så lidt bevægede af øjeblikkets alvor kan de fleste ikke have været.

Kronprinsen, der ikke var synderlig fornyet med sine officerers adfærd, skal have sagt, at når København igen blev belejret, vilde han gøre biskoppen til kommandant.

²⁾ I en kirkestol i Nakskovs annekskirke, Branderslev, findes følgende indskrift: „Anno 1802, dom. LX p. Trin. blev dette Guds hus bæret af den Guds elskelige, fromme mands nærværelse, den københavnske og søllandske biskop, hr. dr. N. E.

I 1804 skrev han i sin visitatsbog: „Da jeg den 23 oktober 1798 havde fuldendt tredie omrejse, håbede jeg ved Guds nåde at vorde afføst. Min himmelske fader og herre bød mig at vedblive, så at jeg den 30 juli 1804 har kunnet fuldende min fjerde omrejse. Også på denne bane i dette tidsrum mødte mig besværligheder og fortrædeligheder, kamp og mangefold lidelse. Min uforglemmelige kones hastige død den 11 april 1802 var mig det hårdeste stød, som aldrig forvindes. Udenfor embedsarbejde kender og føler jeg ingen glæde mere. Fader! tilgiv af nåde din søn for Jesu Kristi skyld mine mange ufuldkommenheder, svagheder, overilelser. Var det nu din villie at kalde mig hjem til mine forudgangne 2de hustruer og 5 børn, fulgte jeg inderlig gerne. Ske din villie!“¹⁾ Men sorgerne blev ved at trænge ind på ham. I 1807 mistede han en 21årig datter, Bolette Charlotte; i 1808 døde hans søster Karen, der var gift med birkedommer Friis i Nakskov. Det var da intet under, at Balle begyndte at føle, at hans kræfter aftog. Han havde havt et stærkt helbred. I sin ungdom vides han kun én gang at have været syg, i det han som student var så hårdt angreben af kopper, at han var døden nær. Men i de senere år blev han flere gange alvorlig syg. På visitatsen 1794 blev han angrebet af en inflammationsfeber og måtte ligge i Herlufmagle præstegård fra den 20 juli til den 8 august. Da han endelig kunde rejse, var han så svag, at han var 3 dage om at

Balle, som tog sit sæde i denne stol. Til fornøjelig erindring for eftertiden antegnet af C. Steen“. Det er også et lille tegn på den agtelse, Balle nu nød, at man således har villet for-evige erindringen om hans nærværelse.

¹⁾ Fallesens mndsskr. 1808. I, s. 452, hvor også den bemærkning, hvormed han sluttede visitatsen ved tredie omrejse, findes.

nå København, og endnu 8 dage efter kunde han knap skrive sit navn. I begyndelseu af 1795 lå han igen farlig syg i 17 dage. Endelig 1807 tog han den beslutning at søge sin afsked. Endnu i 1808 holdt han to gange ordination. Den første gang (den 20 januar) talte han over 1 Tim. 4, 8—9: „Gudfrygtigheds øvelse har tillige forjættelse i følge med sig, både for dette liv og for det tilkommende. Denne lære er pålidelig og værd at give sit fulde bifald“. Denne tekst deler han i to dele:

„Dels: du har dog blidelig udsigt for dig endogså her i livet til virkelig lyksalighed.

Dels: Du har en udsigt for dig til lyksalighed i det tilkommende liv, som du tryggeligen kan holde fast ved uden frygt for at bedrages“.

Men når han så spørger: når kan en redelig sjælesørgers alderdom blive rolig? da bliver svaret såre vemodigt, og det er klart, at den gamle stridsmand ingen fred ventede her på jorden; ti han véd kun at sige, når denne ro i alderdommen ikke kan ventes. Den kan det ikke, når han er så overanstrengt, at hverken sjælens eller legemets kræfter tillade ham at gøre sit arbejde således, at hans samvittighed kan være tilfreds dermed. Den kan det heller ikke, når sorg for børn og familie mørkne hans dage. Derfor vender han sig til håbet om det tilkommende og slutter med salmeverset:

„Når jeg, o Gud! kun takker dig,
skal intet, intet skrække mig.
Jeg øjner livsens krone.
Held mig! min sidste dag nu er
måske mig allerede nær.
Bliv da, min klagetone!
en lovsang for Guds trone. — Amen!“¹⁾

¹⁾ Fallesens mndeskr. 1808, I, s. 130 ff.

I den anden tale¹⁾, der er hans sidste præsteordinationstale, fremstiller han sine egne erfaringer. Han taler om besværen ved embedet. Han har aldrig mærket, at det med øvelsen skulde blive lettere at prædike. Tvært imod, fra år til år blev det ham vanskeligere at finde „nye synspunkter, fra hvilke væsentlig kristendoms-lære kunde betragtes“, og endnu vanskeligere at lære sine prædikener udenad. Med en til visse berettiget selvfølelse gør han Pavli ord til sine, at han har arbejdet mere end alle de andre af hans samtidige. Han karakteriserer revolutionstiden: „Man kender vor såkaldte opklaringsperiode, som ikkun har fremvirket tvivlsomhed, misnøje, forvirring, usædelighed. Man kender vor friheds og ligheds periode, i hvilken alle samfundsbånd, så vel i borgerselskab, som med hensyn til religionsforbindelse, var nær ved at opløses. Nu synes den at være tilendebragt. Det modsatte, som går over til mørke og trældom, bryder frem med fordoblet væld“. Denne dom over datiden er mærkelig, fordi den viser, at Balle, der havde været den tøjlesløse friheds uforsonlige modstander, ingenlunde billigede den reaktion, der nu mere og mere syntes at ville gøre den verdslige magt gældende i kirkesager. Den ulykkelige krig og de anstrængelser, han under denne gjorde for at medvirke til medborgeres opmuntring og trøst, havde taget hans sidste kraft. Han følte tomhed i hoved og hjerte, savnede sin tilvante hurtighed og fandt idel misnøje og utilfredshed med sig selv i sine forretninger. — Disse taler give os et billede af Balles stemning, da han søgte sin afsked, så vel som af grunden til dette skridt. Han gjorde det, fordi han anså det for sin pligt at opgive sit embede, når han ikke kunde bestride det på en for ham selvtilfredsstillende måde²⁾.

¹⁾ Fallesens mndsskr. 1808, I, s. 435.

²⁾ J. M. s. 237, efter autobiografien af 1812.

Den 18 februar 1808, tre uger før sin død, underskrev kong Kristian afskedsbevillingen i Rendsborg. Den omfattede dog ikke embedet som konfessionarius, og han skulde ligeledes beholde sin plads som medlem af kommissionen for de danske skoler. Hans afskedigelse skulde regnes fra den 1 april, og den 8 maj ordinerede han selv sin eftermand, dr. Fredrik Münter, i Trinitatis kirke. Det var den 17de biskop, han havde ordineret, foruden 80 provster og 453 præster¹⁾. Dagen efter Münters ordination samledes hele Københavns gejstlighed og gik sammen op til Balle. Stiftsprovst Plum takkede ham med varme ord for, hvad han havde været for sine præster, til hvem han havde stået i „en faders forhold til sine børn, en broders til brødre, en vens til sine venner“. Den gamle biskop var rørt til tårer. I sit svar forsikrede han, at han ikke agtede at begive sig til hvile, men at han, sålænge Gud vilde forunde ham liv og helbred, vilde arbejde for kristendommens sag og virke til gejstlighedens tarv, som fremtiden skulde vise²⁾.

Disse ord vare ingen tom talemåde. Ti Balle tog efter sin afskedigelse fat på det arbejde, der havde været hans livs stadige tanke, nemlig den liturgiske reform. Men vi må her gå noget tilbage for at se anledningen til, at denne sag atter dukkede frem. Det var nemlig heller ikke denne gang Balle selv, der gav stødet til den, men biskop Boisen på Lolland.

Interessen for og deltagelsen i gudstjenesten tog bestandig af. Der lød de ynkeligste klager alle vegne fra over, at kirkerne stod tomme; galt var det på landet, værre i byerne. Præsterne gjorde deres bedste, de

¹⁾ J. M., s. 240.

²⁾ Fallesens mndsskr. 1808, I, s. 243.

prædikede moral¹⁾, og de indførte evangelisk salmebog, og lige meget hjalp det. I Fallesens teologiske magasin klager en sådan præst sin nød. Han kom i embede efter en verdslig præst som formand og en pietist som næstformand. Han tænkte at komme videst med lempe. I sine prædikener drev han mere på troslærdomme end hans formand, dog mere i biblens end i systemets ånd. Han søgte at standse det frembrydende fritænkeri ved at sætte religionens fornuftmæssighed i et klart lys og gøre opmærksom på den mægtige lyksalighedsdrift, der ligger til grund for alle menneskelige bestræbelser. Derfor vare de i menigheden, man kaldte de hellige (die stillen, die frommen) ikke fornøjede med ham. De lode sig forlyde med, at den bestemte fritænker skadede mindre end den, der vaklede mellem begge partier. Han vilde så afskaffe „den gamle i høj grad usle salmebog“. Men han fandt hos mange uvillie, hos de fleste ligegyldighed, hos få bifald, „Forandringen“, sagde man, „går dog

¹⁾ I Fallesens mag. III (1800) findes en årgang prædikentemaer, mest uddragne af tyske prædikener, der ere ret oplysende i henseende til tidens prædikemåde: 1 sd. i adv: Om nogle glæder, som ikke meget kendes og agtes og dog ere af stor værd (Mehring); 2 sd. i adv: Om den stjernefulde himmel; 3 sd. i adv: En kristelig bonde kan i sin stand ret vel være tilfreds, skønt det er en besværlig stand; 4 sd. i adv: Den store fordel, en rigtig selverkendelse har i følge med sig (Cannabich); Juledag: Hvorledes Jesus har tilfredsstillet menneskets fornemste nødvendigheder (Zollikofer); 2 juledag: Ikke menneskets hændelser, men hans handlinger bestemme hans værd (Beyer); Sd. e. jul: Hvad vi af vort forbigangne liv bør forglemme og ikke forglemme (Troschel); Nytårsdag: Hvad der skal berolige os med hensyn til vor levealders årlige aftagen; Sd. e. nytår: Hvad vi bør tro om drømme, samt et par regler, som teksten nærmest giver os anledning til osv.

ikke så til hjærtet, som de gamle kraftudtryk“. Men Evangelisk salmebog blev dog indført; nu kom menigheden ikke ind i kirken, før prædikenen begyndte, og gik, når den var endt. — Sligt så ganske vist ikke glædeligt ud. Selv en så begavet mand som Clausen måtte, medens han var kapellan i Maribo, prædike i en tom kirke. Så længe endnu den største del af præsterne hørte til den gamle skole, var det tidlig og sildig bleven sagt, at al brøst i kirken hidrørte fra deres ufornuftige, mystiske prædiken; når først den nye oplysning var trængt igennem, skulde i alle henseender en ny guldalder begynde. Men nu var der kommet et sæt rationalistiske præster og skolelærere. Hvor kunde det da være, at der var endnu mindre tilslutning til kirken end før? Stod den ikke næsten som en unyttig ruin, der opfyldte den plads, som hensigtsmæssigere kunde benyttes til andre ting? Det var for meget forlangt, at man den gang skulde have erkendt, at der kun er få, som bryde sig om at gå i kirke for at høre regler for agerdyrkning eller dietik eller deslige. Men der stod jo endnu en levning af det gamle, hele liturgien, hvor der skulde tales om treenigheden, Jesu forsonende død og alle de andre for længst overvundne fordomme. „Hvorfor“, hed det, „skal man nu længer lægge en misforstået religions-sætning, som ikkun tilfældigvis blev reformatorerens yndlingssætning, til grund for vor hele liturgi? Hvorfor skal man endnu i vore kollekter bekæmpe det arianske skisma? Hvorfor skulle vi endnu vedligeholde og drive på mysticismus ved nadveren? Hvorfor endnu ved dåben tilbede det uskyldige barn syndernes forladelse? Og det nu i vore tider, da den oplyste og med Jesu religion fortrolige ser denne i sit rene lys . . . Man står jo dog nu i kirkerne hver søndag og modsiger prædikenen, man har holdt, salmerne, man har sunget, undervisningen,

man har givet de unge¹⁾. Når altså liturgien blev forandret, vilde alt blive godt.

I året 1806 udgav biskop Boisen en „Plan til forbedring af den offentlige gudsdyrkelse“. Vi finde her de samme grundtræk som hos Bastholm. Menigheden skal på forskellige måder beskæftiges under gudstjenesten, at undervisningen gennem sanserne kan bane sig vej til hjertet. Præsten skal knæle, medens han læser kollekterne osv. Sproget skal renses for orientalske udtryk, og dette har han søgt at gennemføre i en række nye kollekter og andre bønner. Men havde man bebrejdet Bastholm, at han intet hensyn tog til landsbymenighederne, så var Boisens forslag udelukkende beregnet på dem. Bønner om god afgrøde, om regn og solskin osv. komme idelig igen. Og om det end kan spores, at Boisen levede med sin menighed og deltog i dens vé og vel, så var dog hans forslag aldeles ubrugeligt. Selv hans venner, som Clausen, tilstode dette. — Boisens forslag fremkaldte en del afhandlinger i piecer og tidskrifter. Blandt andre skrev Grundtvig, der den gang var huslærer på Egeløkke på Langeland, en artikel, hvori han vil have syndsforladelsen udeladt ved skriftemålet og de ord, hvormed nadveren uddeles, forandrede, enten så brødet og vinen gives i tavshed, eller så man bruger den kalvinske formel: det betyder, ti denne betyder dog i sandhed langt mere end vor, eller endelig således, at man bruger Pavli ord: Velsignelsens kalk, som vi velsigne, er Kristi blods samfund. Det brød, som vi bryde, er Kristi legemes samfund²⁾. Men det blev ikke ham, men præsten i Spjellerup, J. P. Mynster, der førte det afgørende slag mod Boisens forslag og lige

¹⁾ Fallesens mndsskr. 1805, s. 355.

²⁾ Smstds. 1807, I, s. 129 ff.

så klart som grundigt viste, hvor uskikket det var til at få praktisk anvendelse¹⁾).

Balle deltog ikke selv i striden; men han omsendte Boisens forslag ligesom i sin tid Treschows til forskellige mænd og indhentede deres betænkninger over det. Mynster mente selv, at Balle havde misbilliget hans kritik, og at det var om Boisen, han i en provstevielsestale havde sagt: *Ceterum virum cordatum amore et gratiis, nec non laudibus promeritis, verecundi prosequemur*²⁾. Men i ethvert tilfælde var det vist nok Boisens forslag, der foranledigede ham til i 1810 at gøre et praktisk forsøg med en forandret liturgi. Han skrev „Forsøg til en forbedret indretning ved den offentlige gudsdyrkelse, første tidsløb fra nytår til fastelavn“. Dette, der senere efterfulgtes af andet og tredje tidsløb indtil 5te søndag efter trinitatis, indgav han til kancelliet med anmodning om, at det måtte tillades ham at holde gudstjeneste derefter i Vartov kirke. Han begyndte nytårsdag 1811. Men dels på grund af svagelighed, dels fordi han kun fandt lidet bifald, nåede han ikke engang året til ende. Da det kun var prædiketjeneste, er her ikke tale om nogen forandring ved sakramenterne. Det mest påfaldende var, at alteret blev flyttet så langt ud, at præsten kunde sidde bag ved det den tid, han ikke var på prædikestolen, og således bestandig vende ansigtet mod menigheden. Til hver søndag var der henlagt de tre fra „Søndagslæsningen“ bekendte bibelstykker, hvorimellem præsten da kunde vælge, desuden en lektie, som skulde messes, og nye kollektter. Fremdeles var der en nytårsbøn (6 tætrykte sider), en almindelig bøn efter prædiken (5 sider) en konfirmationsbøn og en store bededagsbøn. Samtlige disse bønner have den fejl at

¹⁾ J. P. Mynster, Blandede skrifter. Ny Minerva 1806.

²⁾ Mynsters erindringer, s. 165.

ville være belærende, det kommer til at tage sig ud, som om den bedende stod og meddelte Gud underretning om, hvad der angår ham selv og menneskene. Det kan ikke undre os, at dette forsøg af Balle knap vakte nogen opmærksomhed. Var der nogen, der endnu brød sig om gudstjenesten i dens gamle form, måtte de finde den nye højst utilfredsstillende, og de, der ønskede en reform, vilde på den anden side have noget ganske andet, end det, Balle vilde give.

Mærkeligt er det, at det, som Balle ganske sikkert har betragtet som sin særlige opgave, skulde trods den udholdenhed, hvormed han vendte tilbage til det, trods hans store arbejdsomhed og høje kirkelige stilling blive udført. Og de forarbejder, det lykkedes ham at gøre, lærebogen og salmebogen, er ikke det, hvorved han har vundet sin hæder. Men det er den kamp, han blev tvungen til at føre, og som han selv betragtede som en hindring for sin egentlige virksomhed. — Menneskets hjærte udtænker sin vej; men herren stadfæster dets gang.

Balle hører til de mænd, hvis private liv så at sige opluges af det offentlige. Det er også kun få og tarvelige efterretninger, vi have om hans familie og omgang. Som alt er omtalt døde hans første kone efter 10 års ægteskab. Med hende skal han have levet overordentlig lykkeligt. Endnu som gammel mand troede han fuldt og fast og vilde ikke lade sig afdisputere, at hun på en bestemt tid om aftenen kom ind til ham i hans studerkammer. De vekslede intet ord, men så blot på hinanden, og disse øjeblikke kaldte han den bedste tid hele døgnet rundt. Om sin anden kone siger han selv, at

hun var sin fromme fader i alle hans elskværdige egen-skaber fuldkommen lig og ham aldeles værdig. Men J. Møller bemærker dog, at dette ikke må tages lige efter bogstaven, men at bispinden efter den almindelige dom stod langt under sin mand og fader i fuldkommenhed. Der gik også adskillige rygter om, at der var meget, der formørkede biskoppens huslige lykke. Dog må vi huske på, at han i visitatsbogen, hvor der ikke var grund til at skrive andet, end hvad der var hans hjertes tanker, kalder hende sin uforglemmelige hustru, hvis tab aldrig forvindes. — Af første ægteskab havde han syv børn, af hvilke dog den ældste søn døde 1782, den yngste datter 1796. Af andet ægteskab havde han otte børn, af hvilke de fire døde inden faderen. Der var således dødsfald nok i hans familie. Men det tungeste for ham var dog hans næstældste søns, Kristian Frederiks, død. Balle var selv en kærlig fader, uden at børnene derfor fik lov til at glemme lydigheden. Men han havde kun lidt tid til at give sig af med dem, og bispens drenge havde just ikke det bedste lov på sig. Da de tilsidst fandt på at skyde med pusterør fra bispegårdens loft efter folk på gaden, og der blev klaget over dem, besluttede faderen sig til at sende de tre ældste sønner, den omtalte Kristian, Peter Hansen og Joh. Otto August til Vordingborg skole. Men de to ældste flygtede derfra og lode sig hverve til det Sællandske rytterregiment i Nestved. Broderen, der ikke vilde følge dem, var bleven truet til at fortie deres flugt, og en tid lykkedes det dem at blive uopdagede. Endelig forrødte de sig ved, at en af dem læste noget, som en anden rytter, en Kielerstudent, havde skrevet med græske bogstaver. Faderen fik dem da fri; men de blev ved militærvæsnet. Peter blev frikorporal, og siden officer — han døde som major

¹⁾ Autobiografi ved bispeordinationen.

1835. Kristian måtte vel tage artium, men tog tillige officerseksamen og blev lieutenant. Han førte nu et temmelig letsindigt levnet, gjorde gæld og tilvendte sig tilsidst nogle penge af faderens chatol. Denne blev derover i høj grad forbitret. Stedmoderen, der ikke kunde lide Kristian, bidrog ikke til at berolige ham, og han gik da lige til kronprinsen og forlangte sønnen afskediget. Prinsen søgte at tale den vrede fader til rette og forestillede ham, at sønnen dog ellers var en flink officer; men det hjalp alt sammen ikke, han skulde have sin afsked, et menneske, der havde båret sig ad som han, var uværdigt til at tjene i den danske hær. Kristian Balle fik da sin afsked og forlod i vrede sin faders hus og rejste til Hamborg, hvor han ødte de få penge, han havde, og derefter lod sig hverve til den østrigske hær. Her avancerede han ved sin tapperhed, først til underofficer, derefter til officer og blev tilsidst kapitain ved et kyrassérregiment. Da han var bleven officer, skrev han første gang efter sin bortrejse hjem til sin fader: „Din stolte søn er bleven tilstrækkelig ydmyget. Jeg har endog været officersoppasser! Men jeg skal endnu gøre navnet Balle ære!“ Og han holdt ord; ti i slaget ved Regensburg 1809 fik han en tapper soldats død. Der kom til Danmark en billet, som han havde skrevet på et tegnebogsblad på valpladsen, efter at han på hænder og fødder var krøbet bort for ikke at falde i fjendens hænder. Han forudsiger her sin død; ti han vil ikke lade sig amputere og komme som en krøbling hjem til Danmark. Den gamle fader kunde dog siden ikke godt tåle at høre sin tapre søns navn nævne. — Men Kr. Balles æventyrlige historie har et endnu æventyrligere kapitel. I året 1860 døde i Tabor i Bøhmen en 89årig lieutenantsenke, Magdalene Balle. Hun var født i Frankrig, hvor hendes fader var soldat under Ludvig XV, men mistede tidlig begge sine forældre.

Som 17årig pige klædte hun sig i mandsdragt og lod sig optage i et fransk kavalleriregiment, i hvilket hun tjente i 7 år under revolutionskrigene, de 5 sidste som sergeant. I 1796 fik hun et sår i det højre bryst og blev fanget. Da hendes køn således blev røbet, blev hun sendt hjem, hvor en ung mand af velstående familie forelskede sig i hende; men da hans forældre ikke vilde vide af giftermålet, flygtede de elskende sammen til Preussen, hvor de bleve viede den 8 oktober 1797. Manden lod sig hverve, konen fulgte hans regiment som marketenderske. Da manden kort efter døde, kom hun, uvist hvorledes, til den østrigske armé, hvor hun blev gift med en underofficer ved navn Balle. Denne var en tapper mand, der snart avancerede til officer, men derpå faldt. Enken havde i over 20 år nydt en østrigsk pension på 200 fl. Det synes jo utvivlsomt, at det er Kr. Balles enke, her omtales. I 182— skal en østrigsk dame have været her i landet med 2 børn og have udgivet sig for Kr. Balles enke; men da hun ikke kunde legitimere sig, vilde familien ikke anerkende hende. Muligvis har det været Magdalene Balle¹⁾. Hvor æventyrligt Kr. Balles liv end var, er det dog i så tilfælde langt overgået af hans kones. Således grænsede i denne forunderlige tid de vildeste romantiske begivenheder op til den dagligdags spidsborgerlighed. — Af de andre børn af første ægteskab blev August distriktslæge i Nordborg (død 1842), Elisabet Dorotea blev gift med notarius publicus etatsråd Hans Olsen, Marie Amalie med provst Grundtvig i Gladsakse. Af det andet ægteskab blev kun én søn voksen, Ludvig Edinger; han døde som ritmester 1834. Ingen af døtrene bleve gifte.

¹⁾ Efterretningerne om Kr. og Magdalene Balle skyldes tradition i familien. Den sidstes levnet var i anledning af hendes død fortalt i en tysk avis.

Hvad Balles økonomiske forfatning angår, da var den aldrig god. Han selv brugte ikke meget, men var tarvelig både i dragt og levemåde. Han gik, som præsterne almindeligt gjorde den gang, al tid i præstekjole. Og da der imellem de mange andre reformer også var tale om at afskaffe præstekjolen, forsvarede Balle den bl. a. med, at man under den lige så godt kunde bære hvergarn som silke og fløj. Biskop Mynster har fortalt en af Balles børnebørn, hvorledes han kom ind til ham en gang ved frokosttid. Der lå et stort brød på bordet, deraf skar biskoppen selv et stykke, smurte smør på det og spiste det, og dermed var gildet gjort. Men han var hjælpsom og gavmild, især mod fattige studenter; ti han huskede på, at han selv havde været en fattig student. Heller ikke var han bange for at skyde til af sin egen kasse, når embedet krævede udgifter, som han ellers ikke kunde få midler til. Således betalte han selv den store mængde bøger, han uddelte på visitatserne. Men han har ikke selv kunnet eller villet anvende tid på at bestyre sin økonomi. Det overlod han til sin kone. Også i den henseende synes det at være gået bedst, medens hans første kone levede. Om hende siger han selv: „jeg véd af erfaring, hvor højlig præsten behøver en omhyggelig og tro medhjælperinde til at håndhæve og beskærme sin timelige velfærd; ti hans forretninger tillade ham ikke at bestyre den selv“¹⁾. I den alt oftere omtalte skrivelse til marschal Bülow i anledning af Riegels „Spørgsmål og tvivl“ og Hviids bidrag dertil giver han en del oplysninger om sine indtægter som professor og om sin daværende formuestilstand²⁾. Hviid havde skrevet: „Akademiske eksamina ere skabte for at forsøge docenternes

¹⁾ En utrykt brudetale ved prof. Anchers og assessor Holtermanns bryllup 1774.

²⁾ J. M., s. 132.

indkomster, som ere desuden hel tilstrækkelige. Eksamen indbringer 500 rd. om året, og de faste indkomster beløbe sig for nogle til 2000 rd.“ Balle oplyser da, at hans faste indtægt (*corpus*), så længe han var fjerde professor, var 8—900 rd. eftersom kapitelstaksten var; som anden professor havde han 11—1200 rd., som primarius theologus hen imod 1400 rd. Af andre indtægter har han i de 11 år, han var professor, knap havt i alt 1100 rd. Aldrig har han taget en skilling for nogen eksamen, men alene for kollegier, når det blev ham budet, og selv så spurgte han al tid, om vedkommende havde råd til at betale; ti han selv agtede slet intet på sådant, men vidste nok, hvad det var at være fattig. I almindelighed fik han for 2—3 kollegier i 2—3 år kun 10, ofte kun 6 rd. Én havde givet ham 20 rd., og én, som i fem år havde hørt næsten alle hans kollegier, 50 rd. Som biskop modtog kan intet for kollegier, heller ikke, når det blev ham budet. Hans løn som biskop var omtrent 5000 rd., stundom nogle hundrede over; men kapitelstaksten havde ingen indflydelse på den, da tienden var bortakkorderet til bønderne for en fast betaling. Nogle gav 7 mk., andre 5 mk. 8 sk., 4 mk. 8 sk., 3 mk. 12 sk. pr. tønde hartkorn. Der var vel af andre budet ham mere, men det var hans regel, at når bønderne vilde, skulde de selv have deres tiende. Hans stående udgifter til lønninger, rejser m. m. var 1500 rd. Til fattige havde han bestemt 300 rd. Han havde 24 mennesker at underholde, 13 at klæde¹⁾. Embedet medførte, at han måtte holde vogn og heste. På sin forrige professorgård har han måttet anvende 800 rd., på bispegården 1600 rd. Desuden bruger han årlig 200 rd. til bøger og underholder to disciple i Roeskilde skole. Til faderløse

¹⁾ Balle havde den gang 8 levende Børn, så hans husstand må have været temmelig stor.

slægtninge gå 100 rd. osv. Det er derfor så langt fra, at hans embede har gjort ham fed, at han endnu sidder i en gæld på 3000 rd., som han dog mener, at hans bo kan betale. Denne gæld lykkedes det ham ingenlunde at formindske, tvært imod var den hen imod 1808 løbet op til 7—8000 rd., og den trykkede hårdt på ham. Det var især i det tidsrum, da han mente, at regeringen var ham fjendsk, at han frygtede for sin families fremtid. I det nye århundrede forandredes forholdene, og ved hans afsked sørgede regeringen for ham på så rundelig en måde, at det især i den pengeknappe tid, er et bevis på, hvor agtet han nu var. Allerede den 13 april 1804 lovede kronprinsen ham 2000 rd. årlig til hans børn, indtil de vare forsørgede. Guldberg ønsker ham til lykke og skriver: „Nu just må De, kæreste hr. biskop, føle det vigtige embede og de 60 år lettere, siden den i alt indtrængende bekymring har tabt sin tyngde, og derfor ej just nu tænke på ro, ej se hen til hvile“¹⁾. Ved sin afsked fik han, foruden bekræftelse på dette løfte, 5000 rd. årlig i pension, samt i 5 år 1500 rd. til at betale sin gæld.

Balles portræt er i hans bedste år tegnet og stukket af kobberstikker Lahde²⁾. Han er iført præstekjole foruden vinger, bladkrave og en velfriseret paryk. Dette var hans sædvanlige dragt. Ansigtstrækkene ere fine og smukke med et bestemt, alvorligt træk omkring munden. — Han havde af naturen varmt blod, og kunde, som adskilligt af det ovenfor meddelte viser, fare temmelig hårdt frem. Han havde ondt ved at lære at tåle alle de fornærmelser, der væltede ind på ham, og ofte har man ved at læse hans forsvar og gendrivelser, den fornemmelse, at harmen koger i ham. Selv i hans embeds-

¹⁾ J. M., Tillæget s. 79.

²⁾ Det findes i dennes samlinger og hos J. M.

skrivelser, hvor han dog i reglen er meget hensynsfuld, kan det komme frem, især når han besværedes med unyttigt bryderi, som når han begynder et brev til provst Rodberg med: „Det skulde være besynderligt, om ej næsten hver ugedag noget nyt passerede i Horns herred“. Her havde nemlig præsterne i lang tid været overordentlig stridbare. Han veg ikke tilbage for nogen pligt, hvor besværlig den end var at opfylde, og hvor ubehageligt arbejde den end medførte. En gang, da han var 50—60 år gammel, blev han ved en ildebrand — måske har det været Kristiansborgs — presset til at pumpe ved sprøjterne af en sprøjtekommandør, der ikke kendte ham. Han gjorde ingen indvendinger, men arbejdede ufortrødent, indtil hans søn August kom til og så ham og naturligvis let fik ham udfriet. Men han høstede kun liden tak derfor. „Så kunde du da“, sagde biskoppen, „i det mindste have taget min plads“. Stærkt optaget, som han al tid var, måtte han se at undgå tidsspilde. På visitatserne skulde alt være i orden, og det skulde gå raskt. Således vilde han også gerne køre stærkt. På en visitats var hovedkirken under reparation, og han måtte køre med præsten til annekset. Da det gik ham for småt, opmuntrede han kusken til at køre til, og da han havde fået fart nok på vognen, spurgte han præsten, hvad han vilde prædike over. „Jeg véd det ikke“, var svaret. „Hvad for noget! véd De det ikke?“ — „Nej, jeg kan ikke huske det, jeg tænker kun på, hvorledes vi levende og med hele lemmer skulle slippe fra denne kørsel“. Biskoppen lo, men han gav ikke ordre til at sagtne farten. — Men hvor meget arbejde han end havde, og hvor stort hans hastværk kunde være, så havde han dog bestandig tid, når der var nogen, der vilde tale med ham, og hans samtidige vidne om hans deltagelse og hjælpsomhed.

Alderen dæmpede vel hans ungdoms hæftighed.

Men samtidig tiltog hans tungsindighed. Dette var en egenskab, som han selv anså for en arv efter sin moder. Den fik ham bestandig til at se tingene i det mørkeste lys og tvivle både om sit fædrelands og kirkens fremtid. Disse mørke anelser vare et kors, han aldrig blev fri for, og de komme frem på talrige steder også i hans embedsskrivelser. Mærkeligt er det at se, hvorledes selv han, når det bliver mørkt for hans øje, kan fordybe sig i de apokalyptiske spådomme og se tegn på de sidste tider, noget der ellers lå langt fra hans ædruelige og prosaiske åndsretning. I et brev til provst Faber¹⁾ skriver han: „Alvorlig talt, gode hr. provst! hvad tænker De om vore tider? Åbenbaringen forstår jeg ikke; men Daniel 7, 24, 25 synes mig, at jeg kan forstå. Den ene konge er jo nedtrykt — herren véd, hvilke de to andre skulle være og hvor snart. Men at der tales ord mod den højeste, og at der omskiftes tider og love er jo bekendt. Også mener jeg, at *ὁ ἀνδρωπος της ἀνομίας*²⁾ er nær, om ikke allerede kommen. Gud forbarme sig over os! han give os tålmodighed og kraft! Hvad jeg nu øves udi er måske kun forberedelse til noget hårdere — herrens villie ské! Der er et bedre liv efter dette; men alle Kristi oprigtige bekendere må nu berede sig på at lide ondt for Kristi evangelium. Højlovet være den blide forlørsers dyrebare navn! Frimodighed har han givet mig og vil fremdeles af nåde give mig til at gå Satan i møde“. På hans gamle dage tiltog hans tungsindighed, og han kunde med tårer i øjnene klage sig for sine venner og sige, at han frygtede for til sidst at tabe forstanden.

Det synes næsten underligt, at han kunde bære alt, hvad der således lå på ham, og endda blive 72 år gammel. Men vi må huske på, at han havde den bedste støtte i sin faste tro. På hans teologi kan der være nok at sige;

¹⁾ 14 decbr. 1798. B. A.

²⁾ Syndens menneske, 2. Tess. 2, 3.

men han havde en levende tro på, ikke blot at Gud styrer alle ting, men også på, at vi ved Kristus blive frelste og få det evige liv. Det var hans livs opgave at virke for, hvad han og hans tid kaldte kristelig religion og kristelig dyd, men hvad vi nok i et ædlere sprog tør kalde Guds riges vækst og hans vingårds fredning. Og i en sådan virksomhed er det, det kendes, at Guds kraft fuldkommes i vor skrøbelighed.

Men dertil kom så hans usædvanlige og utrættelige arbejdsomhed. I arbejdet fandt han hvile, når hans hjerte var uroligt, og glæde, når alt var mørkt omkring ham. Han har sagt: „Derfor ere vi præster, at vi skulle arbejde og ikke have hvile“, og han har gjort ordet til sandhed for sit vedkommende. De fire dage om ugen stod han op kl. 4 om morgenen og skrev på sine forelæsninger til kl. 9, da han gik på universitetet. Alt måtte skrives og læses uden ad. I 1787 havde han sine forelæsninger liggende i 12 tykke foliobind. Når han kom hjem fra universitetet, måtte han tale med folk, der kom til ham i embedsanliggender, til kl. 2. Derpå spiste han og sad så som en støtte ved sit skrivebord til kl. 11—12 om aftenen. Sjældent fik han 5, ofte knap 4 timers søvn for lutter arbejde¹⁾. Aldrig holdt han nogen prædiken eller bibellæsning eller ordinationstale uden at have opskrevet og lært hvert ord iforvejen. Han siger: „Jeg kan og tør ikke anderledes. — men det koster mig hver gang to dages vedholdende flid“. Kun på visitats talte han uforberedt, fordi omstændighederne nødte ham dertil. „Denne bevidsthed borttaget, og jeg blev stum“. På den måde optog hans prædikener ikke liden tid for ham. Dertil kom så visitatserne, hvormed sommermånederne hengik, hans store literære virksomhed og endelig hans kontor. Vi have talt om adskillige af

¹⁾ Brevet til Bülow, J. M. s. 130.

den mængde sager, som det måtte behandle, og hvorover der måtte afgives betænkninger. De sidste ere meget ofte konciperede af Balle selv¹⁾ og for en stor del forskrækkelig lange. Kontorarbejdet blev især overvældende, når han havde været på visitats; i den tid blev så godt som intet ekspederet, og der lå altså en stor bunke til ham ved hans hjemkomst. I de første dage af juli 1793 tog han på visitats til Bornholm. Den 30 juli, den første postdag efter hans hjemkomst, er der ekspederet 46 sager, men helt ind i september bliver han ved næsten i hver skrivelse at gøre undskyldning for forsinkelse. Den 18 september rejste han igen. — En sådan udholdenhed i arbejdet er i sandhed en god gave: den, som har fået den, har også derved fået kraft til at bære meget, som vilde bøje de fleste. Det var også i arbejdet Balle endnu kunde finde glæde, da alle andre kilder til denne syntes ham tilstoppede. Og det var, da også dette blev ham til besvær, at han nedlagde sit embede.

Om hans præstelige og literære virksomhed er der alt talt. J. Møller, som selv havde hørt ham, siger, at han endnu i sin høje alderdom prædikede frit, som om tanken først faldt ham ind i det øjeblik, han udtalte den, og med elskværdighed og varme, samt at hans mundtlige prædikener stode langt over de trykte. Men han har i det mindste kun til en vis grad ret, når han bebrejder Balle i hans danske skrifter en vis vidtløftighed og snakksomhed. Dette gælder i ethvert fald i langt højere grad om hans embedsskrivelser end om hans literære arbejder.

¹⁾ Udkastene bleve nedskrevne på hele ark papir, der ved årets sluttning bleve indbundne, betænkningerne til kancelliet i en betænkningssbog, de andre sager i en kopibog. Disse bøger findes på bispekontoret, og de her oftere omtalte utrykte skrivelser ere for det meste hentede fra dem. Balles egenhændige koncepter ere næsten ulæselige.

Men den hele anke falder ikke så meget på ham som på hele tiden. Mange ord og ofte lidt indhold nok er den tids literaturs almindelige brøst. Balle står under Bastholm i ævne til at behandle modersmålet. Men i det hele skriver han simpelt og naturligt. Vel kan man også hos ham finde opskruede ord, der skulle dække mangelen på et sandt udtryk for følelsen. Men det er sjeldnere end f. eks. hos Rahbek, og ingen kunde i denne tid, da poésien var uddrevet af livet, helt undgå forskruetheden. Men ofte, vist nok oftere end hos nogen anden samtidig forfatter, finde vi djærve og træffende udtryk og en vis bred humor. De i denne bog anførte citater give mange eksempler derpå, og de give måske ikke det rette begreb om Balles stil, fordi netop sådanne steder naturligt have frembudt sig som citater. Han synes selv at have havt sans for, hvad der var vittigt. Et af de få citater af dansk literatur i hans skrifter er af Holbergs 62 epistel, hvorom han bemærker, at han anfører det, „da bogen, fordi den er gammel, ikke læses mere, skønt den vrimler af vittigheder“¹⁾. — Hans latin gjaldt for at være overordentlig sirligt og smukt.

Men det er hverken som skribent eller taler, Balle vil blive ved at mindes, men som biskop. Ti en tilsynsmand og hyrde for det stift, hvorover han var sat, var han i sandhed. Han var ingen lejesvend, der flygtede, da ulven kom, men han stillede sig mandigt imod den og ofrede, hvad han havde at ofre, ikke blot sin tid og sin nattesøvn, men sin sindsro og den anseelse, han havde erhvervet, og som han let kunde have bevaret og forøget. Men det vilde hans samvittighed ikke tillade ham. Derfor

¹⁾ Indberetn. om Aristokraternes katekism. s. 43. Et andet sted citerer han P. Pårs: „Ak vé mit ene knæ“ osv. Ellers kan det ikke ses af hans skrifter, at han har kendt den danske literaturs poëtiske arbejder.

skal hans navn blive ved at leve, når så mange, der havde større ævner end han, ere glemte. Derfor er det ogsaa, at få biskopper have gjort så stærkt et indtryk på almuen som han. Den har kun liden forstand på kundskaber og begavelse, men den har ærbødighed for, når en mand sætter sig selv, hele sin personlighed, ind for den sag, der er hans. Og det er just det, der er Balles storhed.

Allerede 1807, da han måtte forlade bispegården, tog Balle i huset hos sin svigersøn, etatsråd Olsen. Vi vide intet om, hvorledes den gamle tungsindige mand fandt sig til rette i dette overordentlig selskabelige hus. I året 1809 udnævntes han til kommandør af Danebrog, og i det hele var den almindelige agtelse, der bevistes ham fra alle sider, hans alderdoms velfortjente løn. Hans stadige sorg var krigens ulykkelige gang og navnlig Norges afståelse, en ulykke, der den gang følte på samme måde som Slesvigs i vore dage. Hans livskraft hentæredes langsomt, og den 19 oktober 1816 døde han uden egentlig at have været syg. Hans sidste bøn var for kongen og kongehuset. En stor mængde mennesker samlede ved hans begravelse, imellem dem arveprins Frederiks børn, Kristian Fredrik og Fredrik Ferdinand, der således viste deres faders ven den sidste ære.

„Fyrster fulgte ham til jorde,
som var drenge nys til spot“.

De teologiske studenter bar ham. Biskop Münter og hans første kones slægtning N. F. S. Grundtvig talte over ham i Trinitatis kirke. Derefter bisattes liget i Petri kirke, indtil det endelig begravedes på Assistenskirkegården.

Universitetet holdt en mindefest for ham d. 12 december, hvor rektor Thorlacius holdt talen. Rahbek havde skrevet kantaten.

Blade og tidsskrifter kappedes om at hædre den hedengangne, og digterne sang til hans pris. Rahbek skrev: „Så vel i revolutionens storme som siden, da Napoleon syntes at ville forene begge St. Peders sværd, var det kun religionen, sandheden, Guds værk, for hvilket han var rolig. For staten og kirken var han det ingenlunde, i begge tidspunkter så han ofte tider i møde, da det turde blive hans lod at besegle sin tro med sit blod, og aldrig talte han djærvere, end når denne tanke mest levende frembød sig for ham“¹⁾. J. Rein skrev fra Norge:

„Da tænkeren forened sig med tåben
og slog med selvtillids de stærke våben,
da sædle mand, da stod du rolig stærk
og syntes knap at ane nogen fare.
Religionen, sagde du, er herrens værk,
Og han er Gud, han vil sit værk bevare.
Mod meninger, ej mennesker du stred,
og hans sagtmodighed, hvis ord du talte,
sig i dit sprog og i din adfærd malte,
blandt vilde skrål om hierarkets bånd
du vandrede med evangelisk ånd“²⁾.

Men det var ikke blot de mænd, der havde levet sammen med Balle, som nu anerkendte, hvad han havde udrettet, men det var især dem, der i fremtiden skulde fortsætte hans gerning og genoprejse, hvad han selv tidt forgæves havde søgt at forsvare mod vantroens overmagt. Ingemann skrev:

„Gubben med den milde stemme,
med den rene barndomstro,
med den sjæl, som kun har hjemme,
hvor de fromme fædre bo,

¹⁾ Tilskueren 1816, nr. 83.

²⁾ Smstds.

gamle Balle er hjemgangen,
brudt er overhyrdens stav,
venligt toner afskedssangen
over en retfærdigs grav.

For Guds åsyn from han vandred, —
tro forkyndte han Guds ord,
ej en tøddel han forandred,
veg ej fra sin frelsers spor;
som et sjældent syn i tiden
stod han ene med sin Gud,
kaldte tro på ham i striden,
gik med sejr fra valen ud.

Verden herrens ord lemlæsted,
jorden glemte himlens Gud,
anden gang Guds søn korsfæsted,
vilde slukke ånden ud.
Helligt Pederssværdet blinked
i den fromme kæmpes hånd;
men hans høje mester vinked,
sendte ham sin høje ånd.

Herrens ord sig selv forsvarer,
vidned gubben uforsagt,
hvor sig Jesus åbenbarer
haver mørket ingen magt.
Peder kan sit glavind gemme,
frelseren kan ej forgå,
har på Golgata ej hjemme,
skal korsfæstet selv opstå.

Ja som han skal du opstå,
du, som herligt for ham stred,
du forjættelsen skal sande,
se ham i hans herlighed.
Du har aldrig ham fornægtet,
han skal ej fornægte dig;
efter ham din ånd har smægtet,
glæd dig i hans himmerig!

Savn der ingen af de sjæle,
 Gud dig her at vogte gav!
 For Guds trone hjorden knæle!
 Vink dem med din hyrdestav!
 Sank en gang dem om dig alle,
 hvor de end i verden gå!
 Bed at herren vil dem kalde
 ved sin højre hånd at stå!

Salig, hvo som du kan hvile,
 hovedet i Jesu skød
 og som hans Johannes smile
 mild og kærlig i din død!
 Salig, hvo som du kan lægge
 sig til blund i herrens fred!
 Ham skal englestemmer vække
 evig til Guds herlighed¹⁾.

Skønnest var dog måske det digt, hvori N. F. S. Grundtvig klagede over, at med Balle og J. N. Brun (død 1816) vare kirkens sidste piller faldne²⁾:

„Der stod en gran så rank og skøn,
 så vintergrøn,
 Den stod på Norges fjelde;
 sin top den løfted kæk i sky
 i herrens ly
 trods vind og stål og ælde.

Der stod en bøg i Danelund
 på fædres grund
 alt med sin hvalte bue,
 trods hagelvejr og hvirvelkast
 den stod dog fast,
 saa det var lyst at skue.

¹⁾ Tilskueren 1816, nr. 84.

²⁾ Dannevirke II, s. 48 (1817). Den første del af digtet findes i „Sangværk til den danske kirkeskole“. 3. udg. s. 366.

Her tegner kun til slig en fest,
 hvor gråd er bedst,
 hvor sang er suk og klage.

Dog ånd, hvi bølger, bruser du
 så mod i hu?
 Lad ikkun herren råde.
 Ej gælder tegn, ej værger magt
 imod hans agt,
 og evig er hans nåde.

Hvad er selvklog vidskabs værker
 uden tant og tankespil?
 Hvor er kraftens mindesmærker,
 som ej ånden høre til?
 Vidskab! mægter du at vælte
 stenen bort fra slægtens grav?
 Var det dig, som skabte helte,
 styred skib på tidens hav?
 Tør den vinge din du kalde,
 hvorpå ånd i sky sig svang?
 Var det dig, som fostred skjælde,
 gav dem ånd og syn og sang?
 Var det dig, som Kristi krybbe
 hvalte til en kirkeborg?
 Eller kunde du kun yppe
 kiv og tvist til kirkens sorg?
 Gavst du mod og kraft og tunge
 til at trodse ild og stål?
 Lærte du martyrer sjunge
 sejerskvad på rist og bål?
 Havde du Lutherus hærdet
 imod akt og kirkeband?
 Gik ved dig han uforfærdet
 syngende på bålets rand?
 Var det dig, han ledte efter,
 da på gløder krum han gik?
 Var det dig, som gav ham kræfter

til at hæve sjunkne blik?
 Kræfter til som hjordens kæmpe
 ulvene at byde trods,
 til den storm og strøm at dæmpe,
 som har nu henrevet os!
 Var det dig, som lærte Balle
 djærvt at slå med sandheds ord,
 kækt at stå som én for alle,
 værge mandigt bog og kor!
 Gav vel du på kirkegruset
 pinte gubbe håb og trøst?
 Dæmped du den storm, der brused
 mod og i hans eget bryst?
 Var du styrmand på hans snekke,
 så trods storm og hvirvelvind
 fredens kyst den kunde række,
 svømme jævnt i havnen ind,
 ja med Dannebrog i stavn
 svømme ind i himlens havn!
 Vidskab! ja har du vel tonet
 Danmarks flag i Balles stavn,
 du med Dannebrog kronet
 kæmpens snekke bryst og navn?
 Er det dig, om jeg tør spørge,
 som har gjort, at ordet går:
 Turser over Balle sørge,
 som om Balder kvædet står.
 Eller var det dig, som gjorde,
 at med øjet venlig vådt
 fyrster følge ham til jorde,
 som var drenge nys til spot.

Balle! ja her ved din kiste
 stander jeg i ungdomsår.
 Meget, som du aldrig vidste,
 klarlig for mit øje står;
 alt som næste slægt skal finde,
 meget, jeg kun tror i blinde.
 Men jeg vidner højt og sjunger,

spotte mig kun dåretunger,
 hykle, hvo som vil, kun gru!
 Gid jeg her i støvets dale
 trodse må på sandheds tale
 mere blindt endnu end du.
 Ja din ånd, som nu fornemmer,
 hvad dig her for sælsomt klang
 at henrykt af englestemmer
 Kingo og Lutherus sang,
 sanded, hvis den mæle kunde,
 hvad, mens end den var i muld,
 jeg fortied ingenlunde,
 men udsagde vemodsfuld:
 Større var din hæder blevet,
 lysere du havde levet,
 lagt dig gladere til ro,
 hvis i intet som i meget
 tidens ånd du havde veget,
 som forhånede din tro,
 levet kun og døet på,
 hvad du troed, men ej så.

 Balles navn skal ej forgå,
 det i Jesu navn indfattet
 fundet er i tidens bog.
 Kæmpen sank i muld udmattet;
 men hans tro ham frelste dog.
 Troer blindt al sandheds tale!
 Troer, hvad I aldrig så!
 Da I skal i klarheds sale
 se, hvad tro mon overgå!

I dette Balles eftermæle er der en klang, som kun sjældent lod sig høre i hans liv, og som han vel heller ikke vilde have havt øre for. Men det er i sin orden, at den nye tids mænd priste ham. Han havde dog en stor del i, at den gnist var bleven gemt, som nu var ved at blusse op til en lue.

På hans grav på Assistenskirkegården rejste stiftets præster ham et monument¹⁾. Det er en firkantet støtte med en urne på. På dens forreste side læses: Nicolao Edinger Balle, præsuli optimo, pietas cleri Selandici. Derunder ses en med lavrbær omvundet bispestav. På højre side står et latinsk vers af professor Thorlacius:

Sancto perfunctus jam Balle labore quiescit,
 deliciæ populi, cleri amor atqve decus.
 Qvam pius et doctus fuerit, sua scripta loqvuntur,
 qvam prudens, sacris commoda parta docent.
 Impendit vitam recto, non fortior alter,
 mitior aut, vindex religionis erat.

På venstre side mod nord står: Erat ille theologiæ doctor & professor, Sialandiæ per XXVI annos episcopus confessionarius regis atqve ordinis Danebrogici commendator. Natus d. XII oct. MDCCXLIV, denatus d. XIX oct. a. MDCCCXVI.

¹⁾ Thisted, Repertorium for åndelige sager, I, s. 144.